

MEGELŐZŐ
SÁLGÓTARAI

**palóc-
föld** 1972
| 2

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

palóc- föld

1972
2

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

VI. ÉVFOLYAM

1972.

2. SZÁM

TARTALOM

Oravec János: Pörkölt, hússal	3
Papp Lajos: Nyughelykeresők	8
Marék Antal: Két utazás	14
Varga Rudolf: Dózsa; Szemed minden könnyét	14
Vidor Miklós: Földnélküli János;Cserepek	21
Hann Ferenc: Versek	23
Tamás István: Száz a libám; Borizű; Selyemkendő; Körtefák	25

BEMUTATJUK

Zimre Péter: Kő-Szabó Imre	28
Kő-Szabó Imre: Szabadnap; A kirekesztett; Mellékvágány; Önmagamról	29
Szabó Károly: Réti Zoltán festészete	39
Réti Zolián: Magamról	40

MIKSZÁTH KÁLMÁN EMLÉKEZETE

Rejtő István: Mikszáth és a tisztelt Ház	41
Benedek András: Mikszáth a színpadon	45
Nacsády József: Szegedi kirándulások	50
Csanda Sándor: Mikszáth életművének szlovák sajátosságai	56

KORSZERŰ MŰVELTSÉG

Válaszok, a Szerkesztőség kérdéseire:

Fekete László, dr. Fóris László,
Herold László, Kiss Aurél, Kovalcsik András,
Kovács Ferenc, Köszegi Jenő,
dr. Sándor Margit, Szócs Gyula,
Ujlaky István, Venesz Ernő

68

KÖRKÉP

Somoskeőy István: A műemléki centenárium
margója

79

Várostörténeti konferencia Salgótarjában
(Schneider Miklós)

83

A szocialista városok és a szociológia
(Csongrády Béla)

85

Hann Ferenc – Hibó Tamás: A város (Kiss Sándor) 87

KÉPZŐMŰVÉSZET: A címlapon és a
műmellékleten Réti Zoltán alkotása

PALÓCFÖLD

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.
A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

A szerkesztő bizottság elnöke: dr. Boros Sándor

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

A szerkesztő bizottság tagjai: Havas Péter,
Lakos György, Palócz Imre, Versényi György

A szerkesztőség tagjai: Balázs László,
Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Kerekes László, Schneider Miklós

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,— Ft.

INDEX: 25708.

72 1373 NyV Balassagyarmat 1600 pl.

Felelős vezető: Bednár Károly

ORAVEC JÁNOS

Pörkölt, hússal

Harmadik napja zötyögött már az úthenger Rendes Albert alatt. Sétáló ember sebességével vontatta maga után az öreg gépész zöldre festett, fakerekekre ültetett, megviselt lakókocsiját. Rendes Albert a tájat nézte. A meredek hegyoldalt, a gödrös út mellett futó és az úthenger mellett elfutó patakot. Keskeny csíkokban művelt földeket látott, melyek felfutnak a hegy lábának, fel, egészen a hegy térdéig. Ha kinézett az úthenger lemezátra alól, tömört erdő vonult előtte, végig a hegy gerincén, a hegyormok körül pedig felhőpamacsok úsztak, követe a hegy vonulatát. Rendes Albert azonban ritkán nézett ilyen magasra, ilyen messzire. Az utat figyelte, amelyen nehezen mozgó gépét kormányozta, vagy a patakot.

A gépésznek régen volt nagyapja jutott eszébe, aki szívesen mesélt az unokáinak nagy vándorlásairól. Beszélt azokról a hegyi emberekről, akik családjukkal elindultak erdei házikóikból, és arra mentek mindig, amerre a patak sietett. Azt gondolták, hogy úgy lesz egyre jobb az életük, ahogy szélesedik a patak, ott lesz igazi jólét, ahol folyóvá terül az erdei forrás vize. „A patak okos, – mondta közülük a legöregebb. – Tudja, merre kell menni. Kövessük a patakot, a vizet!” Az erdei emberek pedig követték a patakot, de sohasem érték el oda, ahová igyekeztek. Hogy mi történt velük, arra már Rendes Albert nem emlékezett. Talán nagyapja sem mondta el...

Az egyik éles kanyar után a patak eltávolodott az úttól, átfutott a keskeny völgy másik oldalára, ahol egy tanya nagy vízikerekéről lezuhanva, visszasímult az úttest mellé. A gépész a tanyát nézte, az egyenletesen forgó, fából készült kerekeit. Tudta, nemsokára megérkezik a faluba, ahol majd utat építenek.

Delet harangoztak, amikor Rendes Albert megállította az úthengert a falu másik végén, egy fehérre meszelt új gazdasági épület tövében. Lepakcsolta a lakókocsit a fiatal nyárfák árnyékába, és a géppel előrement néhány métert. A Diesel-motor szinte örömszuszogással állt meg. A gépész átvizsgálta a masinát, aztán visszaballagott a lakókocsihoz. Csak ekkor vette észre, hogy négy-öt falusi, félmeztelen, mezitlábas gyerek követi. Rájukmosolygott sildes sapkája alól, aztán odahelyezte az egykorlatos falépcsőt a bejárathoz. Kinyitotta a lakókocsi ajtaját és leült a lépcső legfelső fokára. Kioldotta a bakancsos szíjból készült fűzőjét, lehúzta a nehéz, megviselt lábbeliket, az összegyűrődött kapcát a korlátra terítette és meztelen talpait ráhelyezte a nap melegétől átforósodott falépcsőre. Komótosan rágyújtott, közben a gyerekeket nézte, akik ott ólálkodtak tőle néhány lépésre.

Később vizet hozott két kannával a majorság gémeskútjából. Megtöltötte a kis mosófazeket, a vödört, a fazekakat, edényeket. Szombat délben vége a műszaknak. Ilyenkor főzni, mosni szokott. Az utolsó forduló előtt

alaposan megmosdott a vályúnál, de nem törölte le magáról a vizet. A szappant zsebrevágta, a két kannát felkapta és visszaballagott a lakókocsihoz.

Éppen a kis tűzhely előtt térdepelt, amikor szinte hangtalanul megállt a személygépkocsi a lakókocsi mellett. Rendes Albert hallotta az ajtócsapásokat és ahogy felnézett, a kitárt kisablaknál az autó nyomában most ideérkezett porfelhőt is megpillantotta. Kintről nevéen szólították:

– Albert bácsi! Halló! Itt van, Albert bácsi?

A gépész azonnal megismeri a szakszervezeti titkár, Gyöngyös Miska hangját. Ki is szól:

– Itt vagyok. Gyere be!

A szakszervezeti titkár otthonosan mozgott a szűk lakókocsiban. Kezelt a gépéssel, aztán leült a lópokróccal leterített alsó fekhelyre. Megtörölte izzadó homlokát, cigarettát vett elő és megkínálta az öreget. A gépész egy forgácsról adott tüzet, aztán ő is leült a kisasztal mellé.

– Meleg van – fújta ki a füstöt a titkár.

– Az – hagyta rá a gépész.

A szűk ajtónál megjelent a gépkocsivezető feje. Benézett, beszimatolt, de nem jött be. Inkább visszament a kocsijához, kiárta mind a négy ajtaját, aztán bömbölő erőre állította a rádiót. Cigányzene harsogott a hangszóróból.

– Meg se kérdezi, minek jöttem ilyen szokatlan időben, szombat délután? – kérdezte oldalra hajtván a fejét a titkár.

– Majd megmondod – válaszolta szűkszavúan a gépész.

Gyöngyös jól ismerte az öreget. Évekig dolgozott a keze alatt, sok jó utat megépítettek később is együtt. Ismerte az útépítők vándorló, családtól távoli életét. Évekig ő sem földbegyökerezett kőházban, hanem útonguruló, pihenni útpadkára szorult lakókocsiban élt. Akkor benne is kialakult az a szemléletmód, hogy itt az embernek magának kell gondoskodni mindenben önmagáról. Ez az önálló és különleges életforma alakította ki Gyöngyös öntudatát, munkaszeretét, lelkiismeretességét a dolgokban és az életben egyaránt. Tudja az öreg Rendes Albert is, a munkájával járó követelmények és a saját maga által kialakított rend szerint él. Szombat délután van. Az úthenger és a lakókocsi pihen és ragyog a tisztaságtól. Most következik a főzés, a mosás, aztán a hosszú pihenés hétfő reggelig. Az öreg csak négy-hetenként utazik haza.

– Mi lesz az ebéd? – kérdezte hirtelen a titkár.

– Hát mi lenne? – vágott vissza az öreg kesernyésen. – Tudod jól. Pörkölt . . .

Gyöngyös bólintott. Ismerte jól ezt a különleges pörköltöt. Receptjét még Rendes Alberttől tanulta el, mikor még együtt dolgoztak. Ránézett a kisasztalon elkészített „hozzávalók”-ra, egy bögre zsírra, néhány faj hagymára, a fából készült és égetéssel cifrázott, díszített dobozban a sóra és a paprikára, a fonnyadozó zöldpaprikára, a gurulni készülő piros paradicsomokra és néhány szem krumplira. Húst nem látott.

– Tehát pörkölt – szólalt meg Gyöngyös. – Pörkölt, hús nélkül . . .

– Mint mindig! – vágta rá az öreg.

– Itt maradok ebédre – nézett a gépész szemébe a titkár.

– Válgék egészségedre! – mosolyodott el az öreg. – Legalább lesz, aki segít a főzésben. Hanem akkor – állt fel hirtelen – be kellene menni a faluba, a bol'ba. Legalább valami kolbászt kellene venni.

– Nem kell – állt fel Gyöngyös is. – Hoztam magammal marhahúst. Igazi pörköltet eszünk. Pörköltet, méghozzá hússal – tette még hozzá és lelépkedett a nyikorgó falépcsőn.

Ennek meg mi baja lehet? – morfondírozott az öreg magában. – Csak nem küldte el az asszony, hogy idejön ebédelni szombaton és még húst is hoz magával.

Közben Gyöngyös visszajött. A nylonba csomagolt húst az asztalra tette s mellé állított egy üveg bort is. Az öreg úgy csinált, mintha észre sem venné. Megpiszkálta a tüzet, rakott még rá száraz, olajos fahasábokat.

– Le kellene hűteni a bort – szólalt meg Gyöngyös.

A gépész felnézett és az járt az eszében, hogy Gyöngyös is minden másról beszél, csak arról nem, amiért idejött. – Igaz, – bólintott és egy göngyöleg madzagot vett elő. – A legjobb hűtőszekrény a gémeskút – folytatta mosolyogva. – Ott szoktam az ételt is tartani. Oda se a meleg, se a légy nem megy be.

Mire az öreg visszajött, Gyöngyös megtisztította, apróra vágta a hagymát. Vékonyan hámozte a burgonyát, ahogy itt tanulta, hogy minél kevesebb menjen belőle veszendőbe. A gépész fémfűrészből készült, borotvaéles késével szeletelte a húst.

Jó szagokkal telt meg a szűk lakókocsi. Amíg az étel főtt, újra rágyújtottak.

– Albert bácsi – szólalt meg váratlanul Gyöngyös. – Tulajdonképpen én azért jöttem, hogy megmondjam, hétfőn jelentkeznie kell a központban.

Az öreg felkapta a fejét. Kezében megremegett a cigarettája.

– Nekem? – kérdezte.

– Magának.

– Miért?

Gyöngyös nézte a gépész napbarnított arcát, őszülő haját, bajuszát és szinte színtelen szemét. kidobta a nyitott ablakon a cigarettavégeket és röviden ennyit mondott:

– A nyugdíj miatt.

– De hiszen – mondta meglepődve a gépész – de hiszen, az csak később esedékes . . .

Gyöngyös megvonta a vállát, aztán a tűzhelyhez ment. Felemelte a fedőt, megkavarta az ételt, és a kannából vizet akart hinteni hozzá. A gépész mellé lépett, kivette kezéből a kannát, és ő mérte rá az ételre a vizet, miközben zavartan magyarázott.

– Nem tudnád, hogy ehhez mennyi víz kell. Elrontanád. Ez nem olyan pörkölt . . .

A titkár kilépett a lakókocsiból. Elballagozt a gémeskúthoz. Kihúzta a madzagra kötött borosüveget, aztán visszament. A dugót ceruzával nyomta be az üvegbe, aztán teletöltötte borral az alumínium bögréket.

– Úgy határoztunk – mondta csendesen, miközben gyufaszállal kiemelt néhány, a bor felszínén úszó kis parafadarabot, – úgy határoztunk, hogy nyugdíj előtt elküldjük magát üdülni, pihenni.

– Ki határozott így? – kérdezte élesen az öreg.

– A vezetőség – válaszolt Gyöngyös.

– Az igazgató is?

Gyöngyös bólintott.

– Hát Takács Ferkó, a párttitkár?

– Ő is – emelte fel az alumíniumbögrét Gyöngyös. – Meg mi is, a szakszervezeti vezetőség.

Az öreg gépész úgy engedte le a bort a torkán, hogy oda se figyelt, ízét, zamatát, hűvösségét sem érezte.

– Szóval, határozat?

– Igen – válaszolta a titkár. – Hétfőn a szerelőkocsi kihozza az új gépészt. Átadja neki az úthengert, a lakókocsit, magát meg behozzák a központba. Lesz egy kis ünnepség is. Jutalmat kap negyven évi munka után, mert ez jár. Meg beutalót a külföldi üdüléshez. Mert ez is jár.

Gyöngyös akart még valami nagyon fontosat mondani, de aztán hangját leeresztve, egyre csendesebben csak ennyit tett hozzá befejezésül:

– És borotválkozzon majd meg, mert jönnek a megyei újságtól is fényképet csinálni, meg hát magának is kell egy kis beszédet mondani, mert meghívtunk néhány fiatalt is.

Az üveg bor másik felét ebéd után itták meg.

– Jó volt ez a pörkölt – mondta Gyöngyös és meglazította a nadrágszíját. Pörkölt, hússal . . .

A gépész megvonta a vállát:

– Talán az a másik fajta, az talán jobb . . .

– Tulajdonképpen miért főztük mi mindig hús nélkül a pörköltet? – kérdezte elgondolkozva a titkár.

– Miért? – nézett fel az öreg. – Azért, mert erre kényszerített minket a szegénység. Aztán megszoktuk. Megszoktuk a módját, meg az ízét is. Nem olyan könnyű ettől megválni. A megszokás nagyon erős hatalom az ember életében. A szegénységtől is, a nehéz munkától is nehezen válunk meg, a vérünkkel vált. Én negyven évvel ezelőtt tanultam meg, hogyan kell pörköltet készíteni hús nélkül, akkor amikor beletörtem a nehéz munkába Utakat építettünk, kunyhókban, barakokban háltunk, távol a családtól. Éjszakánként arról álmodtam, hogy otthon vagyok, hogy mellettem fekszik az asszony, hogy a gyerekekkel játszom. Esténként meg főztem azt a húsnélküli pörköltet. Becsaptam magam. Becsaptam a szívemet, az eszemet és a hasamat. Mert így kellett élni, hogy megéljünk. És látod, most nem ízlett a pörkölt hússal és elszorul a szívem, ha arra gondolok, hogy át kell adnom az öreg úthengert, meg ezt a lakókocsit is, ahol életem nagyrészt eltöltöttem. Megszoktam. Nagyon megszoktam . . .

A gépkocsivezető arca tűnt fel az ajtónál.

– Megyünk mindjárt – szólta ki Gyöngyös. – Türelmetlen – mondta aztán csendesebben. – Hiába, szombat délután van.

Kint még erősen sütött a nap. Az öreg gépész elkísérte a vendéget, megvárta, amíg elindult a gépkocsi és kezét sapkájához emelve, köszönt. A fekete autó felverte a port, kibukdácsolt a műútra, aztán eltűnt a kanyarban.

Rendes Albert visszament a lakókocsiba, és nem tudott attól a gondolatától szabadulni, hogy neki most meg kell borotválkoznia. Vizet töltött a lavorba, kissámlit húzott maga alá, a hokedlira kipakolta a fadobozból szép sorjában a szappant, a borotvát, a pamacsot. Tükröt állított maga elé, és belenézett.

Nézte, nézte a saját képmását, és régen volt nagypapja jutott eszébe, aki szívesen mesélt unokáinak nagy vándorlásairól. Beszélt azokról a hegyi emberekről, akik családjukkal elindultak erdei házikóikból és arra mentek mindig, amerre a patak sietett. Azt gondolták, úgy lesz egyre jobb az életük, ahogy szélesedik a patak, ott lesz igazi jólét, ahol folyóvá terül az erdei forrás vize. A patak okos – jutott eszébe.

– Tudja, merre kell menni. Kövessük a patakot, a vizet. Az erdei emberek pedig követték a patakot, de sohasem érték el oda, ahová igyekeztek.

Rendes Albert lassú mozdulatokkal belemártotta a pamacsot a lavor vizébe, aztán szappanozni kezdte az arcát . . .

PAPP LAJOS

Nyughelykeresők

A hóhér edomita
Heródes a köszivű
Palestina királya
Antipas örökében
amidón népszámlálást
hirdetett az országban
aki élt mind elindult
hogy késedelem nélkül
megtérjen bárhol is van
atyáinak házához
József a názareti
ácmester állongott csak
otthona ajtajában
S mikor okát kérdezték
a vének közül hárman
elpanaszolta nékik
hogy asszonya várandós
és órája közelít
Nem bírná el az utat
születő gyermekével

Én a széltől is óvtam
szeretett Máriámat
hogy életéből sarjadt
duzzadó rügyecskéjét
bimbóját baj ne érje
Jaj mi lesz kettejükkal
segítsetek ti bölcsek
mondjátok mit tehetnék
Dacoljak a parancsal
magamat megölessem?
A latinok pribékje
jaj őket is megölné!
Gyámolítónk szent aggok
segítsetek hát rajtunk
Térdelek úgy könyörgöm
az út porából esdek

Hát amint így könyörgött
maszatos-könnyes arccal
a három szelid vénnek

a függönyt föllebbenti
és előlép Mária
fáradt-dagadt lábain
nehézkésen vonszolva
formátlanná nőtt testét
s könny szökik szemébe
amikor férjét látja
az alázkodó férfit
a porban térdepelni
És szól hogy bírja ő még
s van liget is akárhány
üditő tiszta forrás
pálmák olajfák hűse
jóság az emberekben
S átkarolja Józsefet
és köszönt illendően
a tisztas öregeknek

Csillagos volt a kék ég
hajnali hűvös szél fújt
sós ízű mint a tenger
és mentek mendeqéltek
József vállán iszákkal
elől lépdelt és keze
fogta a kantárszárat
Mária sápadtan ült
mosolygott a nyeregben
A szélben dús olajfák
datolyapálmák ringtak
majd juhok bégetése
hatolt el fülükhöz
s ébredező ebeknek
dühödt éh-csaholása
Az égből harmat szállt le
mely tiszta és bőséges
Oly tiszta hogy a lélek
megenyhül permetében

Elmaradt majd a város
és fenyegető tűzvész
előbukkant a rőt nap
hogy egyre feljebb törjön
egyetlen mohó korttyal
fölhörpintvén a hajnalt
s csenevész tüskös cserjék
kórók közt botladozott
a számár Máriával
A harmadik mérföldön

állottak meg pihenni
Az első hangos jajszó
az asszony ajkát akkor
hagyta el mikor férje
leemelte az állat
nyergéből s odavitte
a kút mellé egy pálma
hűvösebe hogy aztán
megmerítse tömlőit
a kút vizesgödrében

Jaj kicsiny cipruságam!
Rebbenő szép madárkám
maradj még szívem alatt
napszállatig maradj csak
Tető lesz fejünk fölött
s néném két erős karja
tartja guggoló vállam
Csak akkor jöjj csak akkor
kínozz fejeddel engem
vérző ölemnek áldott
gyötrelme akkor légy majd
báránykám csillagocskám!
E vad tájat ne lássad
ha kiszakadsz belőlem
méhem menedékéből
Így sóhajtott és férje
nem szólt csak megította
a szamarat és rögtön
tovább indultak onnét

A nap mind égetőbb
tűzött alá s hevétől
mintha tó hullámoznék
vibrált a levegőég
Horgadt fővel poroszkált
meg-megbotlott az állat
Torkuk-szájuk kiszáradt
zúgott hevülő vérük
Am akkor fák sötétje
rémlott föl a vakító
fényben és nemsokára
a másik kúthoz értek
S a fák hűsége rogyva
két órányit pihentek

Rezdülő délután lett
a moccanatlan délből

A lomb közt szellő zizgett
mikorra felocsúdtak
S imott Mária újra
sajgó fájdalmat érzett
egy villó pillanat volt
feszítő vad nyilallás
hogy összerándult tőle
mint akit megütöttek
Még kétszer jött a fájás
amire messze föltűnt
ligetektől övezve
a város ahol fürge
gyermekkorukat éltek
S az alkony aranyrötes
sugárözönbe vonta
porlepett fáradságuk
amidőn odaértek
Betlehem kapujához

Csak alig viszonzta
József a köszönést is
Fölvérzett lába sajgott
s nem érezte fájdalmát
Máriával gondolt csak
s hogy hol kap menedéket
A házakból vig láрма
s ételszag szüremlett ki
gyermeket rokont testvért
messziről hazatérőt
ölelt ismét magához
az otthon szivessége
Ki nem fogytak a szóból
az egymásra találók
s a késve érkezőkkel
már senkiseim törődött

Hívnálak kedveskéim
csak hát hová lennétek!
Egy derék család váltott
szállást tiz napra nálam
illendően megfizették
ki nem dobhatom őket
meg persze kell a pénz is
magányos özvegyasszony
kit nem gyámolít senki
bizony nehezen élek
Ti fiatalok vagytok
erősek sokat bírtok

követ rám ne dobjatok
hogy nincs tenyéryni hely sem
a számotokra nálam
Ha tán a kecskék mellett
az ólban megférnétek
vagy a kertem végében
a vén fügefafa alján
Máriám kicsi gerlém
kedvetekre mit mondjak?

S hallva e sopánkodást
Mária nem szólt semmit
fejét lefüggesztette
nagyénjére nem nézett
Az még sokáig ott állt
szép háza kapujában
kiáltozott utánuk
s karjai hadonásztak
fogózót keresve tán
a sok hazua beszédhez
Míg úgy eltávolodtak
hogy már hangja sem hallott
és alakja beolvadt
a sűrűsödő estbe
Haladtak háztól házia
bekopogtak mindenütt
s hol könnytől hol haragtól
elfuló rekedt szóval
nyughelyért könnyörögtek

A fájás mind sűrűbben
rontott rá az asszonyra
görcsösen összegörnyedt
vonaglott a nyeregben
S az ajtók becsukódtak
rövest ha látták őket
Másutt meg se nyitották
szitok volt csak a válasz
vagy léha gúny s idétlen
otromba élcelődés
Egy sunyin pénzt duruzsolt
tízszeresét az árnak
véelve hogy tán meqadják
keserves helyzetükben
József odaadta volna
meqadott volna mindent
egy kevés biztonságért
de pénzük szükösen volt

S a fogadós röhögve
pokolba küldte őket
Miért hogy nekünk nem jut
egy zug az otthonunkban
hogy emberséget jó szót
mitőlünk megtagadnak
miért hogy szorultságunk
segítő kézre nem lelt
hogy tehetetlen-törten
igy kell itt tántorognunk?
Miért hogy gyermekünkre
fájdalom és félelem
mécsvilágot lengető
vak pillantása vár most?
Miért fordít ma hátat
rokon vér a vérünkből
ki bőségben barát volt
miért néz el fölöttünk?
Miért ilyen az ember
mert tudna jobb is lenni
a közönynek miért kell
pusztítóan megteremni?

Így kesergett a férfi
S már kelt a hold amikor
a város másik végén
egy sárga homokkőhegy
lábánál megállottak
és József leemelte
Máriát aki vérben
és verejtékben ázott
A hűvös földre tette
és fenn a hajnalcsillag
körül ciprusok ingtak
s menedék jászol nélkül
életre ítéltetvén
megszületett a gyermek
Hazugság nem takarta
pásztorok énekével
nem jött hozzá kegyesség
A szamár kórót rágott
szemén megtört a holdfény
s lecsordult mint fehér tej
a fehér szomorúság

MARÉK ANTAL

Két utazás

A hálókocsiban apró kék fény világít. Éjszaka van. Szememre nem jön álom. Felkönyökölök a helyemen és kibámulok az ablakon. Meg kell erőltetnem a szemem, hogy lássak valamit. A sötétségből, amelyet a hold kékes fénye enyhít sűrűn kiválik egy-egy fehértörzsű nyírfa. Ezeket a nyírfákat, amelyekből annyi, de annyi van ezen a tájon, fekete színével alig tudta bemázolni az éjszaka. Tudom, talán napokig fut az erdőben a vonat, legalább is így tűnt akkor, 1941-ben ez az út. De az is lehet, hogy rövid idő alatt szeli át a brianszki erdőt a gyorsvonat. Van ilyen téves emlékezés felnőtt korban is. Amikor hosszú évek után elzarándokoltam gyermekkorom színhelyére, kicsivé zsugorodott a ház, amelyben laktunk, a ház körüli tér, ahol játszottunk, a „nagy árok”, az állomástól az Oláh vendéglőig húzódó út, és alacsonyabb volt a templom, mint ahogyan az emlékezetemben élt.

Különös utazás ez. Amíg világos volt, órházakat láttam, előttük felemelt kis sárga zászlóval pályőrök vigyázták a gyorsvonatunk útját. Az éjszaka elnyelte ezeket az embereket is, most csupán lámpásuk sárga fénye tűnik fel egy-egy pillanatra. Pedig ott vannak most is, nekik köszönhetjük, hogy minden olyan nyugodt és biztonságos. Néha egy-egy dallamos mozdonyfűtty hasítja át az éjszaka csendjét. Olykor lassít a vonat, aztán újra nekiiramodik, és robog tovább pályáján.

Az étkezőkocsiban vacsorához grúz bort ittam. Máskor nem iszom este szeszes italt, mert az éjszakai nyugalمامat zavarná. Most azonban innom kellett, hogy zsvajgó emlékeimet a felejtés mélységébe visszaszorítsam. Hiába terveztem ezt a második oroszországi utamat szépnek és kellemesnek, az emlékek felriadnak bennem, mint a megriasztott feketetestű madarak. Nagy köröket írtak le a levegőben, szárnyuk suhogása is hallatszott az éjszaka csendjében.

Az első utazásom emléke olyan világosan rajzolódott ki bennem, hogy szinte az akkori ősz illatát is éreztem. És orromban ott kóválygott az akkori vasúti fülke áporodott, dohányszagú levegője is. A régi arcok is körém telepedtek, azok maszkja, akik körülöttem voltak. Odahaza már elfelejtettem valamennyiüket. Most feltámadtak, üres tekintetüket rám meresztették, mint ha holtak néznének pislantás nélkül az élőkre. Emlékszem, akkor már sokat ittunk, mert féltünk. És dohányoztunk. Az otthon édes ízei még a szánkban keveredtek, az utolsó ölelés melege még a karunkban zibongott. De előttünk feneketlen mélység feketéllett. Elindultunk parancsra valahová, ismeretlen céllal, ismeretlen veszedelmek felé.

Az étkezőkocsiban vacsoránál szaggatott mondatokkal beszéltem a feleségemnek arról az első utazásról. Csodálkozva hallgatta szavaimat. „Háborús élményeimről” odahaza édes-keveset meséltem. A doni visszavonulás borzalmairól sem szívesen beszéltem, a mínusz harminc fokos hidegről, a behavazott utakról, a sokezer halottról, megfagyott emberi testekről sem,

melyek úgy szegélyezték menekülésünk útját, mint a szobrok. Mintha titkot őriztem volna, félelmetes titkot, amely nem való az otthon kedves öreg bútorai, képei és könyvei közé. Ami volt, az elmúlt, lássunk megint a munkához, és küszködjünk az élet apró és nagy gondjaival. Elvem volt egy életen át, hogy mindig előre néztem és csak ritkán pillantottam vissza.

Most csikos pizsamában fekszem a hálókocsi felső ágyán. A kerekek egyhangúan kattognak alattam. Gyermekkori kedves utazásaim idején kerestem azt a szót, amit a kerekek ismételnék, és boldog voltam, ha megtaláltam. Mintha a vonat titkát lestem volna el, a kerékcsattogás emberi szóvá alakult, és ennek örültem. Haza-felé, hazafelé mondogatták sokszor a kerekek, amikor az otthon édes melege felé tartottam.

Most nem akarok játszani. Nem kérdezem a kerekeket, tudni sem akarom, mit mondanak. Kihajlok az ágyamból, és lenézek az alsó ágyra.
– Alszol? – kérdezem halkán.

Válasz nem érkezik. Ott fekszik egy meleg asszonyi test, a takaró csak éppen sejteti testének körvonalait. Alszik . . . Egyenletes lélegzete legyőzi a kerekek csattogását, és felhallatszík hozzám. Pedig ő is részese volt annak az utazásnak. Ott állott éjszaka a komáromi állomáson, amikor elindult velük a vonat. Apró zsebkendőt szorongatott a kezében és nem sírt. Te kintete azonban zokogott, ahogy a búcsúölelés után utoljára rámnézett. Aztán bérkocsin visszament a városba. A komáromi szálloda kétágyas szobájában egyedül feküdt le, a másik ágy már üres volt. Sokáig nem tudott elaludni, csak bámult kifelé, nézte az utcalámpa sárga fényét, amelyet táncoltatott a szél az úttest felett. Hajnalban indult a vonat Pestre, addig le sem húnyta a szemét. Így mesélte.

Igen, az éjszakák. Az emberi szenvedések egyetlen tanúi. A lélek az éjszaka sötétségében adja át magát a szomorúságnak és a tűnődésnek. Ha valaki megírná Európa sok-sok szenvedéssel teli éjszakáinak történeteit, mi-csoda félelmetes regényt építhetne belőle.

Most, hogy visszagondolok arra az éjszakára, nem mozdony húzta a szerelvényt, hanem egy tüzet okádó sárkány. Lopva osontunk át a határon, már idegen tájon jártunk, itt-ott órákat ácsorgott velünk a vonat. Aztán jöttek a végeláthatatlan erdők. A sínek mellett itt-ott égnek meredő kerekekkel vasúti kocsik heverték. Ezeket a partizánok robbantották a levegőbe. Komor volt a kép és vigasztalan. Mit keresünk mi ebben a hatalmas országban lengyel golyószóróinkkal, amihez nem volt golyó, amit feltettünk az egyik vagon tetejére madárijesztőnek. Személyautóinkat is lovak húzták ki az állomásra, mert egyikük sem volt üzemképes. – Kint ráértek, – mondták Komáromban felelőtlen feletteseink, lesz időtök elég, csináljátok meg. Minden tisztnek tíz revolvergolyót számolt ki aggályosan a kövér géhás őrmester. Az egészségügyi katonák is kaptak fejenként két tár golyót. Mikor elindultunk úgy éreztük, hogy Júdás pénzen eladtak bennünket. Idegen volt délelőtt a búcsúztatás, hamisan csengett az itthon maradt magasrangú katonatiszt kenetteljes beszéde. Még szerencse, hogy katonazenekar nem volt.

Észre sem vettük, amikor átgördült velünk a határon a vonat. Éjszaka lopakodtunk ki a szeretett házból, mint a tolvajok. Egyre messzebb és messzebb kerültünk az édes otthontól. Üvöltöni kellett volna – most már

tudom – torkunk szakadtából üvölni, és mind a tíz revolvergolyót bele kellett volna eresztetni abba a magasrangú tisztbe, aki beszéde közben többször az órájára pillantott. Biztosan kártyapartira várták barátai a tiszt kaszinóban. De némák voltunk és tehetetlenek.

Ittunk és dohányoztunk, és keveset beszélünk a tisztüi fülkében. Sietve éltünk, mint a halálraítéltek azon az utolsó éjszakán, amikor a hajnal első sugarára meg kell válniok az élettől.

Ez az éjszaka azonban csodálatosan szép. Derakam megfájdult a szokatlan tartástól. Vízszintesen helyezkedtem el a kissé kemény és keskeny ágyon, de boldog vagyok. Biztonságban, békében utazom, ismeretlen tájak várnak rám, ismeretlen városok: Moszkva és Észak Velencéje, Leningrád.

*

De akkor...

Amikor a brianszki erdőseget elértük, parancs jött, hogy éjszakánként egy tiszt, tisztilegényével felszáll a szeneskocsira, csőre töltött fegyverrel. Ha a vonatot feltartóztatná a partizánok, és a mozdonyvezető csökkentené a sebességet, le kell lőni őt. A parancs még hozzátette, hogy tüzelni kell akkor is, ha a mozdonyvezető a legcsekélyebb jelét is adja annak, hogy összejátszik a partizánokkal. Hogy aztán mi lett volna a vonatral mozdonyvezető nélkül, arra nem gondolt a parancs kitervezője. Halálvonat lett volna, amely vezető nélkül száguld tovább a síneken, és az egyik állomáson belerohan valamilyen lőszerszállító szerelvénybe. Még rágondolni is borzalmas volt.

A „lőállást” virradatkor kell elhagyni, – ez volt még az ostoba parancs befejező mondata.

Első nap mindjárt rám került a sor. Sötétedett, amikor az egyik állomáson, ahol hosszabb ideig ácsorgott a vonatunk, felkapaszzkodtunk legényemmel a mozdonyra. Zavartan üdvözöltük a mozdonyvezetőt, a fűtőt, aztán nagy nehezen átmásztunk a szeneskocsira. Pokrócot terítettük a szénre, és elhelyekedtünk valahogy. Ott ültem csőre töltött puskával, mellettem a legényem, ő is puskát szorongatott a kezében. Civilben békés asztalos volt Győrött, szerette a nőket, az italt és a dohányt.

Gyorsan sötétedett. A csillagok sorra kirajzolódtak a feketedő égbolt irdatlan messzeségéből. Sötétbe merült az állomás épülete is. Sehol semmi fény. Már nem látszott a gögös, hatalmas tábla sem az állomásépület homlokzatán:

Die Räder müssen rollen für den Sieg!

A kerekeknek forogniok kell a győzelemért!

A mi szerelvényünk kerekei azonban még mindig nem forogtak, lőszerrel megrakott szerelvényeket indítottak előbb. Közben figyeltem a mozdonyvezetőt és a fűtőt. A tűztér fénye olykor megvilágította őket s most már szemügyre vehettem mindkettőjüket, nem mertem a szemükbe nézni.

A mozdonyvezető negyven év körüli szögletesarcú, szőke lengyel volt. A szeme színét nem láttam, de biztos voltam benne, hogy kékszemű. A fűtő tömzsi legénynek tűnt, fiatal, barna, borotváltarcú. Amikor a tűztér fölé hajolt, és lapátolta a szenet, látszott rajta, hogy erős legény, izmai kidagadnak ócska, olajfoltos ruhából. A mozdonyvezető biztosan nő, – gondoltam – az ilyenfajta férfi nem tud meglenni asszony nélkül. Talán már

gyerekei is vannak, valahol Krakkó környékén. Néztem ezt a két embert, aki szó nélkül tevékenykedett a mozdonyon. Mindegyikük tudta a maga dolgát. Ezt a két embert kell hát lelőnöm az első gyanús mozdulatra. De hol leszek én már akkor, amikor lőni kell? Élő célpontok vagyunk itt a kocsi tetején, két jól irányzott lövés, és mi mindketten elterülünk a pokrocon. Reméltem, hogy a találat halálos lesz.

Aztán elindult a vonat, kattogva hagyta magunk mögött a váltókat. A mozdony füstje az arcunkba csapott, olykor majd megfulladtunk a sűrű, savanyú füstgomolyagban.

A fák egyszerre felsorakoztak mellettünk, mint a katonák. Elértük a végeláthatatlan erdőt. A fák ellenségesek voltak ebben a pillanatban, mert veszélyt rejtettek számunkra. A fák nagy részéről lehullt már a lomb, a csupasz ágak könyörgően nyúltak a csillagos ég felé. És micsoda alakúak voltak! Csak a fantáziámat kellett volna szabadjára engedni, hogy ördögöt, akasztott embert lássak bennük. Hiába meresztettem a szemem, nem láttam messzire.

A többiekre gondoltam, akik ott gunnyasztnak a vasúti kocsikban. Biztosan elfáradtak már, és ülve alszanak, mint a halottak. Én vigyázok rájuk itt a szeneskocsi tetején, csőre töltött puskával, előttem a két lengyel vasúttal.

A fűtő fáradhatatlanul rakta a szenet a tűzre, a mozdonyvezető egyideig még a műszerek között sürgölődött, majd kikönyökölt a szerelvény oldalára, és figyelte a jelzéseket. Odabent az erdőben pedig éltek a partizánok, lehet, hogy már útban vannak a pályatest felé, kezükben fegyvert és kézi-gránátot szorongatnak. Biztosan észrevesznek a szeneskocsi tetején, és belém eresztenek egy sorozatot. Legényem már elnyújtózott, és puskáját szorongatva az igazak álmát aludta.

Percek teltek el vagy órák, nem tudom. Sötét volt, karórámat meg sem nézhettem. Mindegy. Ha megvirrad, leszállhatok kényelmetlen helyemről, és visszatérhetek társaim közé. Előbb jelentem a parancsnoknak, hogy „az éjszaka folyamán semmi nevezetes nem történt.” De hol van még a hajnal? Hol jár most a nap, a föld melyik részére árasztja a világosságot és a meleget?

Életem leghosszabb éjszakája volt. Állomásokra futottunk be, és olykor megállás nélkül vágattunk tovább a sötétben. Szemeim égtek a füsttől és a fáradtságtól. Jó lett volna rágyújtani, de hát szolgálatban tilos a dohányzás. Gyötört az éhség, de nem volt velünk semmi. Csak a kulacsot emeltem olykor a számhoz, hogy kiszáradt ajkaimat megnedvesítssem.

Lehet, hogy nyitott szemmel aludtam is. Percekre vagy órákra elsüllyedtem a sötétségbe emlékeimmal, vágyaimmal együtt, aztán időnként felriadtam. Körülnéztem, de a kép ugyanaz volt. Fák, fák, fák... Mintha nem is haladtunk volna tovább, csak egyhelyben topognánk. A csillagokra néztem, mintha azok állása szerint akarnék tájékozódni, mint a hajósok a tengeren. De a csillagok nem üzentek semmit, a tejút, amelyet indulás előtt nonszokkal már felfedeztem az égbolton, vonszolta tovább sejtelmes fényű uszályát, és magára hagyta az alatta didergő embereket.

Aztán hirtelen csoda történt. Virradt! Előbb csak tisztábban láttam a mellettünk futó erdő fáit, aztán halványodott az égbolt tömör sötétsége is.

Senki sem volt a pályatest közelében. Úgy bámultam kelet felé, ahonnan a napnak kellett előbukkania, mint az üldözött, aki alig várja, hogy reszkető lábbal elérje a menedéket adó erdőt. Nekem a fény volt a menedék, a világosság, amely egyúttal a szabadulást is jelentette számunkra. Legényem mozdulatlanul hevert mellettem, mintha agyonlőtték volna. Nem ébresztettem fel, boldog voltam, hogy legalább ő alszik, és nem gondol a halálra.

A felkelő nap sugai bevágódtak az erdőbe, mint éles hegyes kardok, és kiűzték fák közül a rémület alakjait. Talán az ősemler üdvözölhette így a napot, felemelt karokkal, arccal a fény felé, amikor a hosszú, fájdalmokkal és szenvedésekkel teli éjszaka eltűnt, hogy helyet adjon a fénynek és a melegnek. Én nem nyújthattam ki a nap felé karomat, elgémberedett kezekkel a puskáét szorongattam.

Figyeltem a fába ütköző és megtört fénysugarakat, mintha attól tartottam volna, hogy eltűnnek és visszaoson a sötétség.

Ereimben lassan megindult a vér, amennyire lehetett megmozdultam. A fegyvert magam mellé tettem és nyújtózkodtam. A mozdonyvezető olykor visszatekintett és engem figyelt. Ő is ugyanazt a megkönnyebülést érezte, mint én? Ő is látta útközben a felrobbantott kocsikat, akórcsak mi valamennyien. De a vonatnak haladnia kellett a síneken még akkor is, ha robbanásveszély fenyegette a vezetőt. Ezt parancsolta az állomások dölyfős felirata: a kerekeknek forogniuk kell a győzelemért. A győzelemért? Egy pillanatig sem hittem benne. Mert ott, a szeneskocsi tetején megcsapott a hatalom ereje. Az a legyőzhetetlen erő, amely ott rejtőzött a határtalan erdő fái között, a végtelenbe nyúló sztyeppék meszeségében. És én, társaimmal együtt szereplője lettem egy kétes és hiábavaló kísérletnek, amely szembe akart szállni ezzel a hatalommal. Ez a hatalom nem volt látványos, sőt ezekben a pillanatokban látható sem volt. Csak érezni lehetett, hogy jelen van, hogy eleven és élő valóság. Csak az nem vette észre, aki nem akarta.

A vonat lassított, váltókon kattogott tovább és megállt egy állomáson. Felköltöttem a legényemet, aki restelkedve, de boldog sietséggel szedelőzködött. Szégyenkezve léptem át a szeneskocsiról a mozdony terébe. Szerencsére a mozdonytér üres volt, a mozdonyvezető és a fűtő lenn tevékenykedtek a keskeny a mozdony körül. Nyakamba akasztottam a puskát és leereszkedtem a keskeny lépcsőkön a földre.

A lengyel mozdonyvezető mellém lépett. Most már egészen közelről néztünk egymásra. A világosságánál láttam, hogy a szeme csakugyan kék volt, ahogyan gondoltam. Nézett rám azután megszólalt:

– Lőtt volna rám?

Fejemet ráztam és mosolyogtam. Most már mosolygott ő is. Közben a legényem szuszogva ereszkedett le a keskeny lépcsőkön, az ő nyakában is lötyögött a puská. Egyik kezében az összehajtogatott pokrócot szorongatta. Szaggatottan lélegzett és halkán káromkodott.

A fűtő is közelebb jött. Mindnyájunk arcát elöntötte a drága meleg napfény, amikor a nap végigöntötte fényével az egész tájat körülöttünk.

A lengyel mozdonyvezető karomra tette a kezét, és intett, hogy várjuk. Fürgén fellépett a mozdonyra és vodka üveggel tért vissza.

– Igyon, – mondta és nyújtotta az üveget.

Számhoz emeltem az átlátszó italt, és pillanatok alatt forró hullámokban lüktetett a vérem. Legényem is kortyolt, valamivel többet, mint én, úgy kellett leszedni a szájáról az üveget. Megköszöntem az italt.

E pillanatban mi ketten vagy az is lehet, hogy mi négyen szövetségesek voltunk. E szövetségnek nem voltak szabályai, amiket ünnepélyes keretek között aláírnak a „magas felek”. Mégcsak politikai tartalma sem volt, hiszen nem is beszélhettünk egymással. De mélységes emberi érzések szabadultak fel bennünk, barátok lettünk az embertelenség éveiben és ez volt a legtöbb, amit tehattünk.

A mozdonyvezető is, a fűtő is kortyolt az üvegből. Mindketten mohón ittak, hátravetették a fejüket, szemeiket lehúnyták, és ádámcsutkájuk kortyolás közben fel- alászállt. Aztán a lengyel visszavitte a mozdonyra az üveget. Mire lejött már csak kezét foghattam vele, mert közeledett a forgalmista az állomás felől. Két kéz fonódott egymásba, két ismeretlen, más-más nemzetiségű ember keze. Lázadás volt ez a két egymásbafonódó kéz, ölelés és ütés, találkozás és búcsú, tiltakozás és könyörgés, szeretet és bosszú.

Elváltunk.

A parancsnoki kocsi előtt úgy ahogy rendbe szedtük magunkat. Azán beléptem a fülkébe.

– Százados úr, alázatosan jelentem, az éjszaka folyamán semmi figyelemreméltó esemény nem történt.

– Köszönöm, – mondta a parancsnok és elbocsátott. Ott álltam előtte egy ideig, mintha mondani akartam volna valamit, de hogy mit, azt ma sem tudom. Talán azt jelentettem volna, hogy találkoztam egy emberrel, akinek a háta mögött egész éjjel csőre töltött puskával ültem, és ez az ember megvendégelt és kezét fogott velem. És azt is elmondhattam volna, hogy vissza kellene fordulni, iszonyatos ez a sok erdő, félelmetes erők keringenek körülöttünk. Mit válaszolhatott volna a parancsnok? Semmit. Parancs, az parancs. Megyünk, de ő sem tudta hová és azt sem, hogy mit keresünk ebben a végtelen nagy országban.

Tisztelegtem és kiléptem a fülkéből. Visszamentem a fülkébe, és rövidesen mély, egészséges álomba zuhantam. Valami meghatározatlan biztonság érzés fogott el, barátom, a lengyel mozdonyvezető vezeti a vonatot. Biztos voltam benne, hogy vigyáz rám és mindnyájunkra.

Ezt a kézfogást szinte most is érzem a tenyeremen. Most is, ahogyan nézem a mennyezetet a kis kék fényt, hallom dallamos beszédét. De ahogyan végiggondoltam az akkori utazást, már messze kerültem a félelmetes erdő fától. Apró álmok kergetőznek az agyamban. Érzem, nemsókára elalszom.

Most béke és biztonság van ezen a tájon. A vonatot nem robbantja fel senki, a mozdonyvezető mögött nem ül puskás ember. A pályaőrök apró kis fényei imbolyognak odakint, ahogyan vigyázzák a vonatok útját. Nézik az elsuhanó szerelvényt, aztán bemennek kis hivatali helyiségükbe és beírják a kézi lámpa fényénél:

Az ilyen és ilyen számú gyorsvonat ekkor és ekkor rendben elhaladt.

Az álom pedig megszánt engem, karjaiba vett és elringatott. Utolsó gondolatom még az volt, hogy boldog vagyok.

VARGA RUDÓLF

Dózsa

Varangyvörös éjszakádban forgószél
rabolta mennybe a fákat, égőszárnyú
varjak vitték véred fekete
hószítálásban, csak parazsatokádó
hegedűszó, szelek kifeszített
vitorlái feletti, halk, halotti
ének, levelekből hullatott
sikoly látta, mikor gyulladó
leheleted az idegen csendben jeget
kiáltott. Piros paripák előtt
meztelenre vetköztetett bőröd;
pörkölt virág, sistergő fagyban
hevítetted gyulladásig magad. Pengéid
bontottak csontjaidon láng-ujjlenyomatos,
felrobbant sugarat.

Varangyvörös

éjszakádban forgószél rabolta
mennybe a fákat. Ott volt a
máglya; véres angyal. Mennybeszúrt
tornyok csigaszarvai fölül, néztél
le a Napból, tüztől viselős arccal.

Szemed minden könnyét

Húsodba költözöm, el ne jussanak
szívemig véremben a férgek, pihéddel
bélelt, viselt ruháidat hordom, maradék
ételedet eszem, gyöngy-harapásaid
mindenütt; ékszerem, elszívom
csikkeid, szobád tömjénezem, szád
némasága; bontatlan levelem, szemed
minden könnyét kiolvastam már,
utaim tenyereden, minden vonala
tévedhetetlen-hozzád. Örökös ébrenlétbe;
virrasztani hajadba járok, emlékezedet
vitzükrén megcsókolom felfénylő

arcod, sugaraddal lefelé lebegsz,
 kifutok eléd ajtómtól levegődig, levegő
 s küszöböd közt őgyelgek, megtorpanok,
 mintha régi szerelemmel találkoznék
 szembe, felzokogsz bennem, amikor
 torkomig télben, tengerig fénylő
 sikoly elvezeti tántorgó árnyam s trombiták
 táguló tüdeje megreped, meghasad
 nyíló repülésem.

VIDOR MIKLÓS

Földnélküli János

Elvesznek mögöttem az arcok elmaradnak a tájak
 magam sem értem mit akartam ott
 ahová nincs miért visszatáljak

Mért kívántam megölelni a nőket
 akiket nem sikerült megőriznem sem elfelednem
 miért volt fontos annyi minden –
 hogy szaporodjanak a rovások berajzolt tenyeremben?

És mégis ennek a haszontalan világnak
 vagyok csupán szuverénje –
 meghódítottam amit senki se védett
 s aztán elhagytam magam is

Ott éltem én! – visszagondolok a hegyre a rétre
 már mesék mappáján bolyongok
 valahányszor az álom még odavisz

Cserepek

TRÓFEA

Vérkönnyes lőtt madár a fűben
 léptedre még riad
 Nézd végig ha már nincs menekvés
 tulajdon kínhalálotat

ELLENFÉNY

Megálltam ott
ahol a nap
a horizontban megkapaszkodott
azóta tart az alkonyat

BÜCSÜ

Naptól sugárzik a domboldalon
az őszi szomorúság
magányos lány előtte lombhalom
dérmart aszú ág

Lassan megkoszorúzza homlokát
a százezüst ökörnyál
s helyetted dúdol már a némaság
ha szólalni akarnál

TÜSZ

Emlékeidben egy alak
melyről a test levált
híven ismétli gesztusaimat
megadja magát
fogoly marad

hogy én szabad lehessek

REMÉNY

A fáké hogy nem ez az ősz
lesz a kivédhetetlen
és az enyém hogy a tavasz
mosolyoddal fegyverkezik
az eljövő november ellen

MAGASBAN

Fölöttem ezer lábnyi mélység
alattam az ég tükrözik
sziporkás csillagára lépnek
csak megbíztatnám egy kicsit
s megnyitná fölöttem a mélység
csillagait

Versek

1.

úgy mégy el reggel
kávé után
mint ki bárd alá siet
voltam köd dér
kisérhettek

láttam gyöngyszemed mögött
a salétromot
hogyan virágzott

ültettelek
Breton Michaux Klee asztalához

azt hittem
megmentettelek

látom
bomlik a tested
portyáznak
kísértetek

2.

arcodon só virága
szavak falkája vár ma

csended vertarany csipke
öklöm görcsébe zárva

szemed halott

ne verj ma álom

holtodra
holtom kiabálom

3.

vasvirágcsokor bokra
reszket a Van és Volna

Holnap jön-e és lát-e még
roncsoltan hull rád a kerék

óra százat ver megbomolt ma
nincsen Van gúzsban a Volna

ágyé kod halott kút nap gyalázta
arcomon széttépet lárva árnya

4.

holdra
köpenyként köd borul
égig nem látsz
ez este szelid lesz
áldozattalan

kék arcod
kék hajad
oltalmazzon
ma ne adhassam el magam

alvadt oboavér ne kísértsen
senki
senki
el ne érjen

magam legyek
a csend panaszfala
omoljanak
a hófalak

TAMÁS ISTVÁN

Száz a libám

a gunárom

tizenhárom
Szóvatett hitem
senkinek
nem kínálom

Elhagyott az
Isten is itt
S százhatáron

Száz határon
a tilalmast
egyedül csak
magam járom

Borízű

almát

kinált
Nyári – piros
jóízű szerelmet

Szoknyáját
combig
fecskék emelték

S élém menyecskék
tarka
kendője
hullt

S én megtöröltem
vele a szememet

Selyemkendő

száz forintos

selyem rojtú
Kék virága csodaszép
és
felém fordul
Négy sarkába
három kincsem
belé varrva

Könnyeimet
kiszáradt tó
tükre
tartja

Körtefák

szilaj

kórusa
körüli
fátyla fehérben
ég a pagony
Sza –
bálytalan im e
mélytüzű nász
Csak a törvény itt az
ős hatalom

Földbe ereszve
élnek az ujjak
Él a redőkben a
szép akarat
Csobban az élet a
szépívű formán

A kemény
léten át
zeng a patak
Fába kövülve
él a palóc itt
s tétova versben

izzik a táj
Bütykös a kéz és
szótlán a gond bár
lobban a dal mint
lángol a
rőzserakás

S fátylafehérben

körtefák

szilaj

bánata ölel át

Tisztán

szabadon

(Id. Szabó István szobrászművésznek)

bemutatjuk

ZIMRE PÉTER

Kő-Szabó Imre

Szabó Imrét tulajdonképpen nem is kell bemutatni a Palócföld olvasóinak, hiszen megjelent már a folyóiratban néhány novellája, mégis szívesen írok róla mert szeretem és mert régi barátom. Több mint tíz éve ismerem, akkor még életre-halálra filmrendező akart lenni. Szorgalmasan tanult, készült és csökönyösen minden évben megjelent a Filmművészeti Főiskola Felvételi Bizottsága előtt, sajnos eredménytelenül, nem lett és most már valószínűleg nem is lesz filmrendező. De közben megtanult gondolkodni, figyelni – mint témát is – a világot, az embereket, környezetét, saját magát.

Mit tehet egy szorgalmas és csökönyös fiatalember, aki mindenképpen alkotni akar, aki nyitott szemmel és érzékeny lélekkel figyel, reagál az élet eseményeire?

Természetes ír. Először néhány száz verset, aztán egy nagyon hosszú regényt. Majd véres fejvel támológ a szigorú, de igazságos kritika után. Aztán talpra áll, csökönyösen folytatja, amit elkezdett. Novellákat ír. Azokról az emberekről akiket ismer, arról a városrészről, ami az övé, ahol élt, a külvárosról, a munkásokról.

Ezután is ír még gyengén sikerült novellákat, de ír közepeset, jót és nagyon jót is és ez utóbbi számít, csakis ez! Szabó Imre közben megtanult írni, egyre komolyabb és szebb témákra, egyre fontosabb problémákra figyel, közben erőteljesen keresi saját hangját, stílusát.

Itt tart most Szabó Imre, aki harmincöt éves, kezdő írónak már nem is olyan rettentően fiatal, de vannak későn érő emberek, későn érő alkotások, és ezeknek általában sajátosságuk, hogy felnöttebben, mélyebben, nagyobb felelősséggel ragadják meg a világot, nehezebben, görcsösebben fejezik ki magukat, mint a csodagyerekek, de az anyaggal vívott harc izgalma, feszültsége ott izzik soraik között.

Szabó Imre Kő-Szabó Imre néven ír. Sok írói névvel találkoztam már, szellemesebbel, humorosabbal, szebb hangzásúval, de ilyen igazzal és őszintével még nem. Kő-Szabó Imre kő akar lenni, építőkő, kemény, összetörhetetlen, csökönyös és ez nagyon tetszik nekem, mert tudom azt, hogy e tulajdonságok nélkül nagyon nehéz az írói pályán elindulni és rajta maradni. Én bízom és hiszek benne. Tudom, hogy sokat fog dolgozni, tudom, hogy sok írását fogjuk még olvasni.

Kérem most olvassák el a folyóiratban közölt írásait és kísérik figyelemmel Kő-Szabó Imre írói pályáját.

Bp. 1972. február 16.

Kő-Szabó Imre

Szabadnap

Krén fél kilenckor indult a hévvel Szentendréről. Kényelmesen sétált ki az állomásra, volt ideje. Ma szünetelt a vállalatnál a munka, a kompresszor bedöglött tegnap. A szerelőké a terület, holnapra ígérték, hogy megjavítják.

Vett egy újságot, megváltotta a jegyét és várt.
A mai napra állásidőt fizetnek, mondták neki, menjen haza.

Régóta várt már egy ilyen napra, képzeletében felépítette. Úgy gondolta korán fog kelni, bemegy a városba és végignézi az ébredő utcákat. Majd valahol reggelizik, utána sétál a Körúton, egész a belvárosig. Beül egy presszóba, mondjuk az Astoriába. Az ablakon át nézi majd az utcát, figyeli a nőket.

Jó volna valakivel megismerkedni, csak úgy. Beszélgetni, nevetgélni. Érezni az életet, a szabadságot, egy igazi szabadnapot akart.

Elképzeléséhez híven korán felkelni nem volt ereje. Az ágy melegségét, a lustálkodás varázsát nem tudta legyőzni.

Már csak a félkilences hévet érte el.

A hídfeljárótól futva tette meg az utat a hatos busz megállójáig.

– Irány a belváros!

Buszjegyet keresett elő zsebéből, hátra ment a kalauzhoz, ott kezelte a készülékkel. Az első pesti megállóban egy szőke hajú lány szállt fel.

Krén hirtelen azt hitte, hogy Anna, még meg is lepődött. A lány nagyon hasonlított rá, de állán erősen kiütközött egy rövid forradás.

Sokáig nézte, megfélekedve magáról. A lány észrevette Krén tekintetét, tágra nyitott szemekkel nézett rá, aztán mégis ő került zavarba. Elfodította az arcát és kinézett az ablakon.

– Ennyire hasonlítana rá? – kérdezte Krén és most valóban Annára gondolt. Mi történhetett azzal a lánnyal, már olyan régen látta. Az üzemben két évig együtt dolgoztak. Krén szeretett volna mindig közelebb kerülni a lányhoz, de az valahogy nagyon tartózkodóan viselkedett vele. Hívta sokszor, hogy találkozzanak, de Anna ügyesen kitért a kérések elől.

– Valami szerkesztőségbe került – mondta magának. – Szerzett egy pacágot, az vitte be, nem ízlett neki a melő. – Ennek hány éve? – gondolkodott. – Talán három, vagy négy? – mindegy volt most, csak annak örült, hogy ez a másik lány őra emlékeztette.

Ujjával ábrákat rajzolt a párás ablaküvegekre. Eszébe jutott a szerkesztőség neve.

– Felhívom! Biztos meglepődik.

A Madách téren leszállt az autóbusról, keresett egy dohányboltot, vett egy tantuszt tárcsázott.

Míg kiment a bűgás, hirtelen izgalom fogta el.

– Marhára meglepődik majd – gondolta.

Rövid kattanás és egy női hang:

– Tessék, szerkesztőségi iroda!

– Szalai Annával szeretnék beszélni – mondta száraz torokkal és úgy érezte gombóc nőtt a szájában.

– Tessék, én vagyok – válaszolta vissza a hang.

Krén hosszú másodpercekig nem tudott szóhoz jutni. Erre nem számított.

– Halló tessék! – sürgette a lány hangja.

– Szia... Krén vagyok, megismersz? – mondta és már meg is bánta, hogy belement ebbe az örültségbe. Legszívesebben letette volna a kagylót, de már nem tudta, mert a hangja magával ragadta.

– Szia, mi van veled? Jaj, de jó, hogy felhívtál. Képzeld, sokszor gondoltam is arra, mi lenne ha egy szép napon csak úgy beszólnál telefonon – Krén vagyok, eljöttem érted! Mit csinálsz, hol vagy?

- Szabadnap! Itt vagyok egy dohányboltban. Le tudsz most jönni?
- Akarod? – kérdezte a lány.
- Már négy éve! mondta Krén és megkönnyebült. Ezt is elmondta, lesz, ami lesz.
- Várjál, megyek! Félóra múlva a Dunakorzóban találkozunk, jó? – mondta a lány és izgalom érződött hangjából.

Krén az utcán teli tüdővel szívta magába a levegőt, súlytalanak érezte magát, valósággal röpdösött.

- Milyen marha az ember, ha szerelmes – megdöbben.
- Ilyen volna a szerelem, vagy csak egy különös vonzalom?
- A sarkon összeütközött egy emberrel.
- Bocsánat, elnézést! – mondta és futásnak eredt. Ahogy végigszaladt a Deák Ferenc utcán meg a Vörösmarty téren, többen utána fordultak.

A presszóban leült az ajtóval szemközti asztalhoz. Látni akarta a lányt, még messziről, mielőtt belépne a helyiségbe. Kávét rendelt és egy colát.

A futástól egy kicsit kimelegedett.

Zihálva szívta magába a levegőt. Lassan megpihent.

Anna feltűnt az utcán, nindjárt megismerte. Szőke haja érdekes kis lófarokba volt megkötve. Könnyű pulóvert és vászonszoknyát viselt, meg magasszárú nyári szandált. Olyan volt, mint Picasso Sylvette arcképe. Ahogy a lány közeledett, úgy fogta el az izgalom Krént. Haragudott is magára. Bátoratlan lett hirtelen, de aztán összeszedte magát.

A lány vidám volt és nagyon szép.

- Szévasz! – kiáltotta és a fiú nyakába ugrott.

- Szia! – mondta Krén és megcsókolta a lányt.

Másodpercekig nézték egymást.

- Itt vagyok! – mondta a lány.

- Tudom – felelte a fiú még most is zavartan.

Rendelt a lánynak egy kávét. Anna lassan kevergette benne a cukrot és nézte a fiút.

A szemében vidám nevetés bujkált.

Krén érezte, mondani kellene valamit, de most nem jutott eszébe semmi.

- Hol dolgozol? – kérdezte sután.

- A szerkesztőségben, hiszen tudod.

- Igen, ne haragudj.

- Újból! – mondta a lány.

- Ezt nem értem... – nézett rá csodálkozva Krén.

- Közben ahogy eljöttem töletek, sok minden történt velem.

- Máshol is melóztál?

- Két évig, Vidéken.

- Vidéken? Hogy kerültél oda?

- Egyszerűen, férjhez mentem!

- Ez komoly?

- Volt! – mondta a lány és újból vidám csillogás bujkált a szemében és nyílt várakozással nézett Krén arcába.

Krén látta a lány örömet, csak nem tudta kinek szól.

- A férjed?

- Ott van Somogyban.

- Te pedig itt?

- Igen itt, most veled.

- Végleg?

- Igen. Nem megyek én vissza. Még két tárgyalás és mindennek vége. Kész. Ennyi volt a egész. Egyszerű, nem?

- Igen, az életben minden egyszerű, csak nézőpont kérdése az egész – mondta Krén és arra gondolt, hogy ezt a lányt, akihez annak idején még szólni sem tudott, csak futólag, egy kicsit megtörte az élet. Most egészen más lett. Talán még jót is tett neki az a pár év.

- Válsz a férjedtől?

- Már volt két békítő. Nem akarok békülni!

- Ennyire haragszol rá?

- Te is haragudnál.

- Csinált valamit?

- Másnak gyereket, meg ivott. Este későn járt haza. Én otthon voltam egyedül, vártam. Tudod te milyen rossz várni valakit?
- Tudom - mondta csendesesen Krén és nézte a lányt.
- Később dolgoztam, egy térszobán, de nem tetszett a meló. Azt is otthagytam. - kicsit elborult az arca, mintha gondolkozna. Krén félt, hogy eltűnik a lány jókedve, hirtelen változtatott a beszélgetésen.
- Reggel még nem is gondoltam, hogy ma beszélek veled.
- Én sem. Néha eszembe jutottál - mondta a lány. - Vártam is, hogy majd találkozzunk, de valahogy sohasem sikerült.
- Akarni kell! - mondta Krén.
- Te nagyon akartad?
- Krén hallgatott, nem tudta mit mondjon a lánynak. Azt talán el sem hinné, hogy másvalaki, egy Annára hasonló lány emlékeztette. Talán ha nem szalad a busz után reggel, akkor nem utazik azzal a lánnyal, aki őt juttatta eszébe.
- Máskor, most nem - válaszolta Krén, látta hogy a lány nem elégedett a válasszal.
- Valakiről jutottál eszembe, aztán már minden olyan egyszerű volt.
- És veled mi van? - kérdezte Anna.
- Semmi. Semmi különös. Dolgozom, élek.
- Csak így egyszerűen?
- Így - mondta Krén.
- Nős vagy? - kérdezte hirtelen a lány.
- Nem, egyelőre nem.
- Nem is akarod?
- Talán, majd egyszer.
- Most mit csinálsz?
- Szabadnapos vagyok.
- Azt tudom.
- Honnan? - kérdezte Krén.
- Mondtad a telefonba.
- És te? Vissza kell menned?
- Még nem tudom.
- Rajtad múlik?
- Inkább rajtad! - mondta a lány és újból ott bujkált a szemében a kedves, huncut mosoly.
- Velem maradsz? - kérdezte Krén és úgy érezte, hogyha ez sikerül, akkor nem is tudja talán, mit mondjon a lánynak.
- Akarod?
- Igen - mondta Krén és megfogta a lány kezét. Valami különös érzés futott keresztül rajta.
- Akkor menjünk - indítványozta Anna. Látta Krén arcán a csodálkozást. - Most minden úgy lesz, ahogy én akarom - folytatta a lány. - Kivettem egy szabadnapot én is, a kedvedért és most eljössz hozzám. Meglepődsz?
- Krén újból zavarban volt. De most már nem futamodhat meg. Akarta is Annát, már régen, nagyon régen. És most végre... el kell menni, oda ahová hívja.
- Kitette a pénzt az asztalra, aztán már kint is voltak az utcán. A Vörösmarty téren felszálltak egy kilences autóbuszra.
- Hol laksz?
- Egy kicsit messze - mondta Anna, - Rákoscabán.
- Szép kis séta.
- Busszal egy óra, de leszállhatsz.
- Úgy ismersz? - kérdezte Krén. - Elfejtetted, hogy régen mindig hívtalak, de te sohasem értél rá?
- Emlékszem - mondta halkán a lány. - Persze, hogy emlékszem. Ott álltál és olyan voltál mint egy gyáva kisegér. Olyan aki talán háromig sem tud számolni. Akkor én másra vágytam, szerettem a nagystilű férfiakat.
- Álltak a busz peronján, kapaszkodtak egymás mellett és szótlanul néztek ki az ablakon.
- A Pataki téren bementek egy boltba.
- Mit szeretsz? - kérdezte a lány és a bevásárló kosarat Krén kezébe nyomta.
- Téged - mondta Krén.

– Azért enni is kell, meg inni is – válaszolta a lány és virslit, meg tormát rakott a kosárba.

A csomagot, benne az üveg a bort Krén vitte. A hatvankettes autóbusz késve indult. Szótlanul ültek egymással szemben.

– Szüleid Szentendrén laknak? – törte meg a motorzúgásos csendet Krén.

– Nem, itt Pesten.

– Rákoscabán?

– Zuglóban.

– És te?

– Albérlet! – mondta határozottan a lány.

– Ezt nem értem.

– Te semmit sem értesz. Ott nincs hely. Élj kislányom, ahogyan tudsz! Egyszerű, neni?

– Igen, annak látszik – mondta Krén csodálkozó arccal.

– Így kerül ki az ember a családi fészekből.

– Felöltt lesz! – mondta Krén. – Aztán már azt csinálhat, amit akar.

– Amit tud, amit mások megengednek neki, mert akkor már nem olyan egyszerű minden, mint azt gyerekejjel gondolta az ember – mondta a lány.

Az autóbuszon egyre kevesebb volt az utas. Felszálló már alig akadt, ahogy haladtak kifelé a városból.

– Hány megálló? – kérdezte Krén, és egy kis nyugtalanság volt a hangjában.

– Már nem sok, csak három.

– Készülődjünk.

– Gyere!

A csomagokkal még gyalogolni kellett túl a Rákospatakon, meg a hatvani vasútvonalon. Anna egy kertes ház mandzard szobájában lakott. Az előszobából nyílt a keskeny egyfordulós falépcső sor. Krén lába alatt sirt az öreg feljáró és tompán döngött.

Félve ment fel, nem találkozott senkivel.

Anna lent a konyhában megfőzte a virslit. Krén addig fent ült. Tetszett az egyszerű kis szoba. A bútorok, a szék, az asztal, az ágy, még a függönyök is a lány illatát árasztották.

Végignézett mindent, valósággal feltérképezte a lány holmiját, volt ideje rá.

Félóra múlva ott ettek fent. Az ablak nyitva volt. Beáradt a fák, meg a kert szaga.

Csend volt, csend úgy általában, legalább is Krén felfigyelt rá. Általában, mert a száguldó villanyvonatok időnként átrobogtak ezen a csenden.

Szótlanul ettek.

– Kedves kis szoba. – mondta Krén.

– Én meszeltem! – válaszolta a lány.

– Nem hideg?

– Nyáron nem, a telet pedig még nem ismerem.

Aztán minden úgy történt, mint ahogy elképzelte. Ott feküdtek az ágyban. Anna később megmondta Krénnek, hogy ő már mindezt akkor tudta, amikor elindult a szerkesztőségéből.

Nem gyújtottak villanyt. Látták a villanymozdonyok futását, amint csillagszóróként pattogott az áramszedőjükrol a kék szikra.

Összeölelkeztek, újból, még egyszer.

Már éjfél lehetett, de a vonatok még mindig futottak távoli céljukig.

Anna szólalt meg:

– Alszol?

– Nem.

– Én sem.

– Mire gondolsz?

– Rád!

– Mit gondolsz rólam?

– Nem tudom.

– Ha rám gondolsz, akkor kell is valamit gondolnod – mondta a fiú.

– Szeretsz? – kérdezte Anna.

– Szeretlek!

– Mennyire?

– Nagyon.

– El tudnál most hagyni?

– Nem! – mondta Krén.

Szótlanok maradtak, ott feküdtek egymás ölelésében.

Krén érzékenyen figyelt. Érezte, amint a lány karjának szorítása egyre gyengébb lesz. Légzése is szabályos időközökben ismétlődik. Tudta, a lány elaludt.

Óvatosan kelt fel, felöltözött.

A szeme teljesen megszokta a félhomályt. Emlékezett, hogy a sarokban látott egy sport-szatyort. Először azt vette magához, aztán a szekrényből kivette a lány pulóvereit, a karóráját, az asztalról a rádiót.

Látott még két könyvet délután a polcon, azt is levette.

A lány tovább aludt, szőke haja szétbomlott a párnán. Krén figyelte egy darabig, aztán döntött: – indulni kell! Emlékezett, hogy a lépcső mennyire recsegett. – Arra nem lehet menni! – Az ablakon! – jutott eszébe hirtelen.

Könnyen átlépte az ablak párkányát, lassan lehelyezte lábát a veranda tetejére. Gyors de óvatos mozdulatokkal lemászott. Átosont a kerten, a kerítésnél kinézett az utcára, nem látott senkit. Négy mozdulattal kiugrott a járdára és megindult visszafelé azon az úton, amelyen tegnap idejött.

A táskát könnyedén vitte a kezében.

– Őt pulóver, óra, rádió – kétezer lehet – számolta Krén. Aztán hirtelen megállt.

Őrült! Ez a lány ismer engem, végem van! – mondta és az ijedtségtől még a lélegzete is elállt. Dermedt merevséget érzett a gyomrában. Félt, most először.

Hallotta a gyorsvonat rohanását, a mozdony hosszú, elnyújtott füttyét.

– Tenni kell valamit – töprengett. – Visszaviszem – döntött. Talán még nem késő – és megindult visszafelé.

– Pedig, minden olyan simán ment – mondta kesernyés ízzel. – Ez volt a kilencedik szabadnapom.

A kirekesztett

Két hónapja kezdődött meg a tanítás. Ilyenkor év elején a fiatal tanítónő, aki a hetedikben osztályfőnök, lelátogatta a családokat. Beszélgetett a szülőkkel, szeretne segíteni, hogy még könnyebb legyen a tanulás.

Igy jutott el azon az őszi napon Szekercésékhez is. Reggel szólt a fiúnak, Ferinek, ha az ideje engedi, elmegy hozzájuk.

Már szürkült, amikor kinyitotta a kaput. Keskeny betonjárda vezetett be az udvarra. Hangosan köszönt, várt. Semmi mozgás, minden csendes volt, csak az aprójószág zajongott éhesen az udvaron, a tanítónő köré gyűlve.

– Jó estét! – ismételte meg mégegyszer, talán egy kicsit hangosabban.

– Igen, megyek! – jött távolról, valahonnan az udvar mélyéből egy gyenge hang. Majd Szekercés nagymama csoszogott előre. Kezében egy gömbölyű kosarat hozott.

– Isten hozta tanítónéni! – mondta az öregasszony, és apró szemével végignézett a tanítónőn.

– Csak egyedül? – kérdezte a tanítónő.

– Igen. A többiek kimentek kukoricát törni.

– És a gyerekek?

– Azok is!

– Igen, a Feri már nagy gyerek – mondta a tanítónő.

– Már ember, tizenhárom éves. Ugyanúgy dolgozik, mint az apja. Múltkor kint volt az erdőn, két hétig. Tessék nézni mennyi fát termelt – és mutatja az udvar végébe összerakott fahegyet.

– Ezt mind ő vágta? – kérdezte az öregasszonyt. A fa lehetett vagy nyolcvan mázsa.

– Az apja is segített, de nem sokat – tette hozzá. – Most is együtt dolgoznak. Tudja, a vöm éjszakás, bent dolgozik Vácon. Reggel aludt egy kicsit, aztán kimentek.

Kint beszélgettek a folyosón. Az öregasszony hirtelen észre is vette, invitálta beljebb.

– Jaj, tessék már bejönni, ne álljunk itt kint.

– Nem, köszönöm! Már megyek is!

– Jaj, ne tessék sietni. Még maga nem is volt nálunk?

– Még nem voltam, de láttam, hogy építkeztek – válaszolta a tanítónő. Körülnézett. A régi falusi parasztházhoz most oldalt egy szobát építettek. Az utcai rész szépen, kőporos vakolással már készen állt. Onnan kintről nem látszik a régi ház. Egybe húzva olyan, mintha teljesen új lenne az egész. Itt az udvaron még csupaszok a téglák. Az öregasszony mindjárt hozzá is teszi:

– Tudja a tavasszal építettük ezt a szobarészt. Erre már nem futotta a pénzből.

– OTP-re csinálták?

– Adósságot mi nem csinálunk. Majd tavasszal! Húsvétre meglesz! – mondja, majd hozzáteszi – Tessék megnézni az új bútort. Ezt most vették, két hete – tessékelle be az új szobába.

A tanítónő körülnézett.

– Jaj, üljön már le kedves! – mondta Szekercés néni és kihúzta a kárpitozott támlás széket az asztaltól. A horgolt kis kerek terítőt megigazította rajta, és kötényének belső felével letörölte. Ő állva maradt.

A tanítónő végignézett a szobán. Sötétbarna kommersz kombinált bútor, még érződött rajta a politur szaga.

Fehér, tiszta fal, rajta a rekamié fölött egy széles keretben valami szentkép. Lejjebb a gyerekek bekeretezett fényképe. Születéskor, meg első áldozáskor. A szemközti falon a szülők, isιάstól meredt derekú mesterkélt esküvői képe.

A padló olyan fehérre volt síkálva mint a frissen esett hó. Két kis rövid szőnyeg az asztal előtt. Szekercés néni figyelte a tanítónő körbe futó tekintetét. Hangosan folytatta:

– Jaj, a szőnyeget azt még karácsonyra megveszik – mondta és megigazította az imakönyvet, meg az olvasót az asztalon.

– Ugye szép? – kérdezte és elégedett arccal ő is körüljártatta tekintetét.

– Szép, nagyon szép! – mondta a tanítónő, mert nem akarta megsérteni az öregasszonyt.

– Ők akarták.

– Maga nem?

– Nekem tudja kedves, már mindegy. Én már elvagyok akárhol. Nekik meg kell, mert csak egy szoba, meg konyha volt nekem valamikor.

– Itt ki alszik? – kérdezte a tanítónő.

– Senki. Ez kell, ha jön valami vendég. Azt fektetik ide, ebbe a tiszta szobába.

– Ők a másikon alszanak?

– Igen ott! Jöjjön, megmutatom – és elindult előre, hogy mutassa az utat.

– Magaé a ház? – kérdezte tőle menet közben.

– Már nem, csak volt. A lányomé, tavaly ráíratam, annyira akarta. Mindig azt mondta, ő is ezertne olyan szép házat építeni, mint a szomszédok. De ha nem az övé, akkor minek költsön annyit rá? – itt egy kis szünetet tartott, aztán egy kissé elkeseredettebb hangon folytatta: – Tudom én azt, hogy ezt az egészet nem a lányom találta ki. A vöm! Mert az ilyen ember. Teljesen kitűrnak a házamból. – hirtelen elhallgatott. Könny futotta el a szemét, a kötényébe törölte meg.

– Nem szól az hozzám semmit. Jön, megy, ha itthon van. Jó reggelt! – Jó napot! – és kész! Mindent a lányom mond, azt bujtoogatja az a gazember.

– Magával egyáltalán nem is beszél?

– Még régebben beszélt, de mostanában nem szól. Ha bemegek a konyhába, kijön, vagy bemegek a szobába – mondta az öreg Szekercés néni és befejezte a szipogást.

A konyha ahová beléptek köves és nagyon tiszta. A tűzhely széle fényesre csiszolva. A falon hímezett falvédő, két galambbal. Az asztalon mintás viaszosvászon. Az ajtó mögött pokróccal leterített heverő.

– Ez a konyha! – mutatja, mindjárt beljebb ment: – ez pedig a szoba!

A két hatalmas ágy beágyazva, egymás mellett. A szoba földes, érződött a mázolás szaga. A nagyképernyős tévé horgolt csipketerítővel leterítve ott állt a sarokban.

– Szokta nézni a tévét? – kérdezte a tanítónő.

– Szoktam, igaz rontja egy kicsit a szememet, de nekem már mindegy – legyintett a kezével. – De nem itt! – tette még hozzá. . .

– Hát hol?

– Tudja a vőm miatt. Nem szeretek én tolakodni. Inkább elmegyek a védőnénihez. Az mindig egyedül van.

– És hol alszik?

Az öregasszony a tanítónőre nézett, sírásra torzult szája, nagy könnyecseppek futottak ráncától barázdált arcán.

– Én már csak kint a kamrában – lassan elindult ki a folyosóra. A tanítónő követte. A néni a kerek kosárból kukoricát szórt a tyúkoknak, majd megállt a kamra előtt. Melleite az összeácsolt padlásfeljáró létrája állt, a vége az ajtóig ért.

– Látja énnekem már csak ez jutott.

A barnára mázolt, a repedésektől fura alakzattal tarkított ajtót kinyitotta. Pici helyiség. kamra. Bent egy ágy, magas, régimódi ágyvégekkel. Kicsi asztal, mellette kerek vaskályha. A falat, meg a mennyezetet nem lehetett látni, mert festés helyett csomagalópapírral volt befedve. A rajszegek fényes feiei úgy fénylettek, mint csendes estén a csillagok. Keresztbe, a szobának berendezett kamrában, egy ruhaszárító kötél volt kifeszítve. Ott lógtak Szekercés néni félig száraz rózsaszínű nadrágjai.

Zavartan lekapkodta őket és bedugta az ágyterítő alá, aztán meqállt ott a kamra közepén. A tanítónő csak ekkor vette észre, hogy mennyivel alacsonyabb nála Szekercés néni.

– Jaj ide jutottam... – mondta és kezével sután körbe mutatott. – Pedig az egész ház az enyém volt.

– Most a lányáé, aztán majd a gyerekéé lesz – próbálta valahogy a tanítónő megnyugtatósként magyarázni.

– Nem érdeklik meg. Főlea a vejem. Az egy durva, mogorva ember. Nem őt akartam én a lányomnak, de már mindegy. Volt jobb kérője, de ő csak válogatott – fakadt ki indulat feszítette beszédét.

– Az a fontos, hogy boldogok. Van két szép unokája – mondta a tanítónő.

– Ők az én örömeim. Csak az a baj, hogy ők is megnőnek, én meg megöregszem és egyre kevesebbszer jönnek már hozzám.

– Így van ez! Az élet így hozza, de azt nem értem, hogy maga csak itt lakik kint – mondta a tanítónő.

– Hol laknék? – kérdezte.

– Bent a szobában, valamelyikben a kettő közül.

– Jaj az nem lehet! Azt nem engednék men nekem – mondta az öregasszony és látszott rajta, hogy egy pillanatra talán el is képzelte, amit a tanítónő mondott.

– A hidegben is itt alszik? – kérdezte mert kíváncsi volt, hogy télen abban a nagy hidegben is itt hagyják ezt a tőpörödött öregasszonyt? Itt ebben a kicsi kamrában, ezzel a vaskályhával, meg a repedezett faajtóval hol a hideg téli szél járkalhat ki és be? És csak úgy nézi a saját édes lánya?

– Ezt én nem hagynám annyiban. Télen megfagy maga itt! – mondta a tanítónő.

– Nagyon ritkán alszom itt. Elmegyek a védőnénihez aludni is. Mert tudja, ő is egyedül van. Meg a másik lányomhoz Pestre. Aztán ott vagyok tavaszig. De nem szeretem én azt a város – látszott rajta az idegenkedés, hogy a város forgalma viszolygást váltott ki benne.

– Jaj, tudja kedves nem tudok én már elszakadni ettől a háztól. Az a pesti lányom hiv mindig, mondja is, Anyus maradjon csak nyugodtan. Minek menne haza? Kapálni? Öreg már a maga keze ahhoz. Pihenni kell magának.

Szünetet tartott itt. Apró szemét körbe jártatta az udvaron. Látszott rajta, hogy ki-mondhatatlan gondolatai messze futottak most.

– Nekem itt kell meghalnom, ebben a kis kamrában! – mondta csendesen, aztán visszaakasztotta a görbölöt, behúzta a repedezett faajtót mintha féltene a tanítónőtől az ő utolsó, kis világrészét.

– Maga is lesz egyszer öreg – mondta a tanítónőnek. – Lehet, hogy a gyerekei is kitűrik.

– Ezt nem engedem! Nem törvényszerű ez! – mondta az öregasszonynak. – Mondja meg a lányának, még ő is lakhat itt a kamrában, aztán majd mit szól hozzá?

– Lehet, de csak utánam – tette hozzá halkán.

– Jövőhéten visszajövök – mondta a tanítónő és elbúcsúzott. Szekercés néni az ajtóig kísért.

Aztán visszament a kamrájába és leült az ágy szélére.

Másnap a gyerekek hozták a hírt a tanítónőnek, hogy Szekercés néni meghalt az éjjel. Állítólag bevett valami fehér port, lefeküdt a tiszta szobában, ruhástul az ágyra és többet nem is kelt fel.

Mellékvágány

Egy éve már, hogy a csávaműhelyben dolgozott. Mindig úgy érezte, egy helyen nem bírja ki sokáig, tovább kell mennie. A második munkakönyve is majdnem megtelt már. Egyszer elhatározta, hogy összeszámolja hány helyen dolgozott, de képtelen volt rá. Több-ször végiggondolta, de úgysem lenne annak semmi jelentősége.

Ezen az elmúlt egy éven csodálkozott. Nem tudta megmagyarázni, mi tartotta itt. Igaz, a pénze mindig megvolt. A meló nehéz, csak erős férfiaknak való. Hajtani kellett reggeltől. – A bőrgyári csávaműhely nem üdülő – mondták egymás között a régiek. A vizes bőrök nehezek voltak, mint az ólom. Naponta öt-hat „haspli”-ból kellett kidobni a vízzel, korpával telített nyolcvan-száz kilós bőröket. Műszak végére minden ereje elfogyott.

Ma reggel erősnek érezte magát, olyan erősnek mint egy évvel ezelőtt. Akkor ugyan ráfizetett a nagy erejére:

– Neve? – kérdezte Varga Sanyi bá a művezető, amikor belépett gyárba.

– Oláh Ferenc.

– Szép név, de a meló még szebb – mondta erőltetett humorral, jópofáskodva és körbe mutatott a műhelyben. – Ezekből a teknőkből kell a bőröket kidobni. Fejenként ezer-kétszázat.

– Nem vészes! – válaszolta akkor.

– Majd meglátjuk, na kezdjen hozzá – mondta az öreg és otthagyta. Furák Pista megmutatta mit kell csinálni, ő pedig nekikezdett.

Az akarat és a lendület óriási volt. Először minden könnyen ment. A kétszázadik bőr kidobása után már érezte, hogy nincs erő a karjában. Pedig ez még csak az első „haspli” volt. Hol van még a hatodik, meg az ezerkétszázadik bőr.

Körülnézett. A többiek egyenletesen dolgoztak, volt, aki már a harmadiknál tartott. Összeszorította a fogát. – Megmutatom nekik! – mondta biztatva magát. Körülnézett. Láttá, hogy nézik. Az öreg Varga ott állt a szárítóknál, úgy tett, mintha dolgozna, közben ráfigyelt. Összeszedte minden erejét, újra beelendült a szedésbe. Behajolt a kádba, megfogta a bőrt, kihúzta a szélére. Hagyta, hogy a víz csurogjon belőle, aztán kidobta a koscsira. Újabb bőrért hajolt a kádba. Ezt is kidobta, aztán jött a következő. Eleinte számolta, de a negyvenedik után abbahagyta. Most már csak egyre gondolt állandóan, kibírni a műszak végéig. Érezte, bőrönként fogy az ereje, a szedés egyre nehezebb. A mozdulatai lelassulnak, a dobások között nagyobbak a szünetek. Aztán már nem emlékezett semmire, csak arra, hogy egy meleg teremben fekszik egy padon. Az öreg Varga bámul rá, meg egy furcsa arcú nő. Lassan nyerte vissza emlékezetét. Később mesélték a többiek, hogy úgy ledőlt az állványról, mint egy zsák. Nem ő volt ebben a melóban az első, aki így járt. – Szokni kell ezt! – mondták. – Zavarban volt, mert eddig úgy tudta önmagáról, hogy erős ember. Szégyelte, főleg a furcsa arcú nő előtt, akit Úzak Margitnak hívtak.

Ez az egy nő dolgozott a műhelyben a tíz férfi között. Itt lakott a gyárral szemben.

Furcsa arca volt, egyáltalán nem szép. Könnyű gypjú pulóvert viselt, mellei keményen rengtek minden lépésnél. Legszívesebben a lábát nézte, kerek formás combjait, amelyet szűk, rövid szoknyái inkább csak sejtettek.

A férfiak előbb, vagy utóbb feljutottak a lakására. Egyedül élt. Volt aki szeretett volna ott maradni, de rendszerint másnap de legkésőbb a hét végén egyszerreűn elzavarta. Szabad akart maradni. A férfiak kedvében jártak.

Azért szerette, ha tették a szépet neki. Minden új férfi úgy érezte, most ő majd megszerzi magának. Akkor csodálkoztak csak, amikor az utcán találták magukat.

Oláh Feri lassan összeszedte magát. Visszanyerte régi erejét, a melóba is belejött. Megtanult minden fogást.

– Mert mindennek van fortélyá – mondta az öreg Varga. – Még a lángosevésnek is!

Reggelente a többiekkel nagyot evett a műhely közepére húzott lapos kocsikon. Rendszerint szalonnát hagymával, meg egy liter tejet. Kellott az erő. Műszak után pedig söröztek. Aztán sétálgatott, néha megnézett egy-egy filmet. A mozit szerette, titkon vágyott is arra, hogy egyszer ő is csinálhasson filmet. Rendezni akart, de a bőrös-bűzös gyári világ után csak egy tompa, álomnélküli alvásban merült ki minden vágya.

Más szórakozása nem volt, de nem is akart többet. Néha elgondolkodott, hogy még mindig itt dolgozik. Vajon mi kötheti ide? Dolgozik, mint egy állat, szeretne más lenni, pénzt azt kap bőven, mert ezt az embertelen melót megfizetik. Mégis más köti ide. Nehezen merte bevallani.

– Uzák Margit! Őmiatta!

Hónapokig nem történt semmi. Pedig a többiek meamondták, most már ő a soros, hogy elmenjen a szemközti házba. Vágyott is rá, meg félt is tőle. Aztán összefutott a nővel. Érezte, hogy rosszul volt időzítve ez a találkozás.

Előtte már egy hete hajtottak a melóban mert valami export rendelést kellett megcsinálni. Szakadt róla a víz napközben, estére már hullafáradt volt. Este találkozott Margittal a közertben. Mind a ketten vacsorát vásároltak.

– Meaéhezett? – kérdezte a nő.

– Csak a szemem kívánja – mondta és arra gondolt, hogy csak az erejét akarja pótolni, azért eszik és nem az éhség miatt, mert étvágya az nincs.

– Szereti a májat?

– Hagymával, meg piros paprikával – válaszolta a kérdésre.

– Úgy készítem én is.

– Finom lehet.

– Csak a hagyma csípi a szemem. Megtisztíthatná.

Keskeny lépcsőházból nyílt a lakás ajtaja. Kicsi konyha, az ablaka az udvarra nézett, meg egy nagy szoba. Világos színű bútorral, az ajtóval szemben egy behemót rekamié, szétnyitva. Nem illett a többi bútorhoz.

Míg Margit főzött, addig ő leszaladt a sarokra és a kocsmából hozott két liter bort. A vacsora nagyon finom volt, a bor is elfogyott.

Aztán szótlanul ültek a rekamié szélén. Nem merte meaölelni, végül Margit tette a férfi kezét a combjára. Vadul ölelkeztek, haragták egymást. A mellét akarta, de a konyha a melltartón sehoqy sem engedett, letépte. Teljesen megizzadt, ájultan feküdtek egymás mellett az ágyban.

Másnap pedig úgy viselkedett Margit, mintha nem történt volna semmi. Ez fájt neki. Tudott róla mindent, nem érdekelte, de ez a megaláztatás mégis sok volt.

Fájdalma gyűlöletté alakult, amikor egy hét múlva akaratlanul kihallgatott egy beszélgetést.

– Ferit is felcínelte – mondta egy érdes hang.

– Májat adott neki, mint nekem.

– Úgy látszik csak a máj után megy neki – tette hozzá egy vékonyabb hang. Ezen nevettek.

– De sok volt a savanyúság! – jegyezte meg egy újabb hang.

– Miért?

– Mert a Feri nem tudott csinálni semmit.

– Úgy kellett neki meamutatni, mi hol van – mondta az első hang.

– Honnan tudod? – kérdezte az egyik.

– Margit mesélte.

Gyűlölet fogta el, szeretett volna odamenni és szétlepítani ennek a strici bandának a pofáit. – Mit érek vele? Ilyenek maradnak ezek akkor is.

Margit miatt maradt itt a gyárban és most minden felborult. Napokon keresztül nem szólt senkihez, némán dolgozott.

– Ez hülye, ez meghívbant – mondták a többiek.

Aztán a következő fizetési napon bement a kocsmába egy sörre. Sokan voltak, hangosak. Kikérte a korsó sört, lassan itta. Jólesett, kért még egyet. Félreállt a kocsmablakhoz, így látta, hogy az egész műhely ide tart. Margit nem volt köztük, csak a férfiak. Hangos dörömböléssel léptek be, amint észrevették Oláh Ferit mindnyájan odamentek. Kerítettek egy üres asztalt meg három széket. Akinek nem jutott ülőhely az a falnak támaszkodott. Jókedvűen beszélgettek.

A sörös korsók száma megszámlálhatatlan volt. Oláh Feri sem emlékezett arra, hogy mennyit ihatott. Csak azt tudta, hogy a sörtől feloldódott. Könnyebbnek érezte magát, meg már kétszer volt vizelni a vécén két óra óta.

Erosen szürkült, amikor azt mondta valaki neki:

- Így már mindjárt emberi képed van.
- Nem kell azért búskomornak lenni.
- Mindenkit elzavart az a kurva - mondta valaki a társaságból.
- Nem te vagy az első - tette hozzá egy fiatal fiú.

Hirtelen elfutotta a méreg.

- Pofa be! - kiáltotta, és a méregtől, az indulattól fejébe tódult a vér.

- Ne védj az a ribancot - kockáztatta meg valaki.

Felkapott egy teli korsót és hirtelen a földhöz a vágta. Éles csörmöpöléssel tört széjjel, és a szilánkok koccanva gurultak a kövezeten.

- Aki még egy szót szól róla, annak szétverem a fejét - mondta kibálva, és tekintetét körüljártatva szemébe nézett a társaságnak.

Csend állt a be a füstös levegőbe. Csak a pénztárgép kattogása hallatszott, majd egy rekedtese férfihang szólalt meg:

- Kurva az a javából!

Oláh Feri csak állt. - Honnan jött ez a fickó, aki csak úgy belepofázik az ő dolgába?

- Vigyázz, ez volt a Margit első szerelme - mondta a fiatal fiú.

Lassan körülnézett. Minden szem őt figyelte.

- Ha valami bajod van Margittal, gyere ki! Nyugodtan megbeszélhetjük - mondta a rekedtes hangú férfinak és elindult az ajtó felé. A többiek arcán látta, így kellett cselekednie. neki kell megvédeni a nőt.

Másnap mesélték, hogy alaposan összeverte a rekedthangú pasas, és később tudták meg, hogy a véresrevert fejű Oláh Ferit este kilenc után Margit találta meg a „muki” mellékvágányai között. Hazatámogatta, azóta ott lakik nála.

Önmagamról

Eddig eltelt harmincöt év.

Nem sok, mégis egy fél emberöltő!

Adatok, történések, változások, elhatározások és döntések halmaza.

Születtem 1936-ban Orosházán.

Vasutas családból származom, nagyapám és apám is az volt. Apámmal bejártam gyermekkoromban Magyarországot. Jártam vagy féltucat iskolába. Baján érettségiztem.

Ebben az időszakban jegyeztem el magam a művészetekkel.

Érettségi után a katonaság, majd pesti munkásévek következtek. Megpróbáltam a vidéki gyerekek város utáni nosztalgiját valósággá váltani. Voltam, albérlő, segédmunkás, művezető és termelési programozó.

Filmrendezői pálya vonzott már régen. Mint amatőr filmes 1964-ben „Külváros” című dokumentumfilmemet oklevéllel tüntették ki.

Hat éve újból vidéken élek, és itt dolgozom mint közalkalmazott.

24 éves koromban kezdtem írni, addig minden idegszálamat a film kötötte le. Azt hiszem azt a harcot már feladtam, de mégsem volt hiábavaló, mert egy mélyebb önvizsgáló harc alapjait adta nekem, az írást.

Azokról szeretnék írni akik naponta a puszta két kezükkel cselekszenek, építenek, tesznek. Azokról, akik élnek a rájuk szabott életet, de ezen belül ők is megvívják harcukat, azokról, akiket az élet a perifériákra sodort, vagy egyszerűen kivetett önmagából. Azokról, akik nagyon sokan vannak, az egyszerű emberekről.

Eddig írtam, regényt, novellát, film-forgatókönyvet, alapjában véve csak próbaképpen, de nem túl sokat. A harcban, az útkeresésben továbbra is egyedül vagyok.

SZABÓ KÁROLY

Réti Zoltán festészete

Képzelnünk el egy 23 éves fiatalembert. A háború vihara idegenbe sodorta, de a szerencsétlenségben váratlanul emelkedésnek indult a csillagzatja. Festeni kezdett újra, és tetszetiek a képei. Megrendelések és ajánlások. Hamarosan túljutott az anyagi gondokon, és bizonyossággá vált a befutás ígérete.

Egyszer azonban kint festett valahol München határában. Körös-körül szelíd hegyek és völgyek – pontosan olyanok, mint a szülőföldjén, Nógrádban. A fiatalember még aznap elindul, hogy hazajusson mindenképpen.

Akár egy regény is kezdődhetne így. Pedig ami ezután következik, már csöppet sem regény, hanem – egyszerűen – élet. Szívós és tervszerű fölkészülés, helykeresés a társadalmi munkamegosztásban, s szemérmes belső önépítkezés.

De ami akkor, ott München határában feltört benne, nem hagyta el soha többé. Réti Zoltán művészetének azóta is a legáltalánosabb vonása: szoros és bensőséges kapcsolat a magyar tájjal és annak népével. Azt látja és láttatja szüntelenül. S ebből az alapvető tárgyi tényből következik alkotói hitvallásának fundamentális elve is: az őszinteség. Mindig úgy láttat – manírok, ügyeskedések, korszerűsködő játékok nélkül –, ahogy az adott időszakban, az adott lelkiállapotban valóban érzékeli a világot.

Odahajlás a tájhoz és annak embereihez. Ez a – valamikor honvágygal is dúsított – erős kapcsolat adja meg a művészi alkat irányultságát is. Réti Zoltán a külső világra tárukkozó festő. A látvány ígézettje. A befelé fordulás, a tárgyi világ feláldozásának olyannyira divatos szadizmusa idegen tőle. Azt is mondhatnánk: egészséges szellem.

Hogy a több mint húsz esztendő művészi pályafutás során Réti Zoltán miképpen látta és alkotta újra a környező világot; hogy a művészi továbbhaladás milyen síneket épített magának: azt is éppen a tájjal való kapcsolat alakulása jelzi leginkább.

Amikor először ismerkedhettem a képeivel – az ötvenes évek elején volt ez –, akkor még egy porózusan sejtelmes tündérvilág, egy légiiesen könnyű idill arculatát vette föl a látvány. A kócos nógrádi dombok, a vízvájta szurdokok, a balassagyarmati parkrészletek pontosan úgy jelentek meg a Réti-képeken, mint ahogy az emlékezet és az álom idézi fel a szülőföld tájait. A fiatalember hazakerült, de mikor festeni kezdett, mintha a honvágyas képelet produktumai bizonyultak volna erősebbeknek.

Nem mintha áldozatul esett volna a valóság a látomás előtt. Csupán arról van szó, hogy a megformálásában sokáig tartja magát a nosztalgikus elem, s a magatartásban egy korábbi helyzet állandósul.

A hatvanas évek elejére a táj anyagszerűbbé vált, markánsabb jelleget kapott. Lassan eltűnnek a nosztalgikus elemek, s megteremtődik a valóság és a művészi magatartás harmóniája. Réti Zoltán ez idő szerinti célja: feltárni a tűnő-változó látvány mögötti törvényszerűségeket, s láthatóvá tenni a szépség belső struktúráját. A régi spontán képépítés helyére a tudatos és szigorú szerkesztés lépett, s a látvány meghitt hangulatot egy villódzóbb, intellektuálisabb előadásmód váltotta fel.

S milyen most ez a piktúra? Ami ma leginkább feltűnik, az a megformálás dinamikája, ereje. Réti Zoltán mostanában mintha birokra szállna a természettel. Vallatóra fog hegyeket, völgyeket, ekeket és vizeket, hogy milyen emberi tartalmak visszaadására képesek. Fákat láthatunk a képeken: görcsös ágaik valami rettenetes erő szorításában kinlődnak – mint Laokon. Fákat láthatunk: szerkesztettségükben az elpusztíthatatlan erő jelképei. S fák tűnnek fel megint: ágaik szelíd ölelésre tárva, mint a szeretők. Barna szántások a képeken – oly áradóak, mint maga az élet. Ismét barna szántások: rajtuk a sírhantok csendje. Azután újra csak szántások: örvénylő titokzatosággal.

De vallatóra fogja a színeket is és számára annyira kedves akvarell-technikát. Mire képesek a vízben oldott színek? Napos tavaszi tájakat fest, s a színek fény-természete hangsúlyozódik rajtuk. Tavak, egek alkonyok, s a színek az anyageszerűségükkel hatnak ránk. Őreg soproni házak, s a színek mintha tömb-jelleget ölténének.

És mire képes az akvarell? A festői „esetlegességek műfaja”? Az ötletszerűség, s spontán részletezés már régen a múlté. Réti Zoltán mai festményeinek fő jellegzetessége a szerkesztettség. Intellektus és érzelem: nagyvonalúan és szigorúan kezelt kompozíció, amelyen belül szabadon játszik az anyag.

Azt hiszem, az eddigiekből is kiderült, mégis hangsúlyozni kívánom: Réti Zoltánt jelentékeny festőegységnek tartom, akire méltán figyelt fel az országos kritika. Mindinkább kiteljesedő festészete meggyőzően támasztja alá egyik méltatója szavait: „Réti Zoltán mindig új és új szépségekkel tudja gazdagítani művészetét valahányszor festőállvány elé lép.”

MAGAMRÓL

Nagyorosziban születtem, Érsekudvarban gyerekeskedtem. Középiskoláimat Balassagyarmaton és Miskolcon végeztem. A budapesti Képzőművészeti Főiskolára 1943-ban vettek fel. Katonaság, fogság miatt csak később tudtam befejezni tanulmányaimat. Közben zeneiskolai tanári oklevelet is szereztem. Balassagyarmaton tanított az Állami Zeneiskolában és a Balassi Gimnáziumban.

Az iskolai, katonai éveimet kivéve itt telt el eddigi életem. Ha hívtak máshová, mindig találtam kifogást. Mert a honvág olyan, mint a szerelem. Nem lehet ellene védekezni. Lokálpatriotizmus? Nem tudom. Ez a kifejezés adhat patinát, de lehet vállveregető is. Mindenesetre nem érdem, talán inkább szerencse, hogy itthon lehetek. Utazni azért nagyon szeretek, sokfelé jártam, s visszatérés után a hazai tájnak még jobban örültem.

Ezt a magambasított világot szeretném képeimben visszaadni.

RETI ZOLTÁN

Mikszáth Kálmán emlékezete

REJTŐ ISTVÁN

Mikszáth és a tisztelt Ház

Mikszáth Kálmán nem tartozik azoknak a művészeknek sorába, akik legelső műveik egyikével szereztek meg írói hírnevüket. De nem tartozik azok közé sem, akiket első jelentkezésük alkalmával már tehetséges kezdőként tartott számon a kritika és az olvasóközönség, akik a buzdító figyelem fényében bonthatták ki tehetségüket. Mikszáth lassan érlelődő tehetsége más utat járt be: az 1870-es évek elején megjelent elbeszéléseit közel egy évtizedes kudarcorozat, nélkülözés, újabb próbálkozás, újabb eredménytelenség követte. A gondok és megpróbáltatások szorításából végső mentsvárként merült fel a Tiszaparti város, Szeged egyik napilapjának szerkesztőségi asztala. A korabeli szemlélet szerint a fővárosból, az irodalmi központból eltávolzni és egy vidéki város napilapja munkatársának lenni egyet jelentett az önkéntes száműzetéssel, az írói tervekről való lemondással. Mikszáth számára a Szegeden töltött évek a felkészülés, az erőgyűjtés, az első sikerek éveit lettek. A Szegedi Napló szerkesztőségében a mindennapi újságírói munka közepette találta meg igazi írói hangját, ismerte meg a publicisztikának véleményét formáló erejét.

Amikor 1880 végén újból visszatér a fővárosba, már javarészt elkészültek azok az elbeszélések, amelyekből hamarosan két új kötetét, **A tót atyfiakat** és **A jó palócokat** összeállította. Ezek a kötetek egyszerre Mikszáth Kálmánra irányították a közvélemény és a kritika figyelmét. Új hang, új szemlélet tükröződött bennük. Bár ábrázolási eszközeivel még nem szakadt el teljesen kora irodalmi ízlésétől, robbanó erővel hatott a téma művészi megfogadása: paraszthősei lelki és érzelmi világának megalovonítása új utat nyitott irodalmunkban, előkészítette a Tömörkény Istvánnal meginduló, majd Móricz Zsigmond művészetében megérelmődött realista parasztábrázolást. De amíg irodalmunk Tömörkényig eljutott, nagy varqabetűt kellett megtennie: Mikszáth nyomán divattá lett a különböző etnográfiai tájegységeket megszólaltató novelláskötetek közrebocsátása. Az ismert és kevésbé ismert novellisták Mikszáth művészi újításából fiavelmen kívül hagyták az alapvető jegyeket: a nép szeretetét, a hősök lelki rezdüléseinek művészi megformálását, csaknem egy évtizedig e témában a provinciális, patriarchális, a polgári fejlődéssel szembefordítható „örök” paraszti vonások idillizálására fordították figyelmüket.

Mikszáth művészetét az egykorú kritika, majd később az irodalomtörténetírás is szívesen vetette össze Jókai Móréval. A párhuzamkeresők arra már kevésbé fiaveltek fel, hogy Mikszáth **A tót atyfiakat** és **A jó palócok** parasztábrázolásával már tulajdonképpen eltávolodott Jókai művészetétől, sőt egyre nagyobb fenntartással nyilatkozott Jókairól. Nem a tisztelet és a megbecsülés szavai apadtak el, hanem az átalakuló élet letagadhatatlan jelei, sőt azok tömeges jelentkezése döbhentette rá Mikszáth Kálmánt arra, hogy Jókai művészte a meváltozott körülmények között egyre kevésbé lehet mérce és példakép.

E felismeréshez megint csak a napisáitokban végzett tevékenység vezetett el. A Posti Hírlap belső munkatársaként riporterként végigkísérte az 1881-es képviselőházi választásokat, majd az új parlament őszi ülészakájától kezdve tudósításokat és riportokat írt a képviselőház ülésterméből. Az első próbálkozások „Apróságok az ország házából”, „Apróságok a Házból”, „Az országházból” címmel jelentek meg. És alig telt el az őszi ülészak és kezdődött a tavaszi ciklus, kialakult a sajátos mikszáthi műfaj, amely **A tisztelt Házból** címmel ment át a közönség tudatába és vonult be az irodalomtörténetírásba. Mikszáth nemcsak a végleges címet találta meg, hanem kialakította a formát is: rövid idő alatt megérezte, hogy a helyzet és a légkör megalovonítása sajátos publicisztikai feladat. Karcolatainak legvonzóbb újdonsága az volt, hogy mert és tudott szakítani a korábbi évtizedek és az egykorú újságírói gyakorlatlalt: nem beszámolót, nem recenziót, de nem is glosz-

szát írt a képviselőházi ülésekről, hanem kézen fogta, szinte „belopta” a parlamentbe olvasóit, s a mindennapi élet közelébe hozta a politikai élet fellegeibe emelt testületet. Mikszáth művészetének sajátossága abból fakadt, hogy a kapott feladathoz, ahhoz, hogy napról napra írjon a Pesti Hírlap hasábjain, hozzáadta saját egyéniségét. Nemcsak eleven alakokká varázsolt a képviselőket, nemcsak étellel töltötte meg az ülésterem padsorait, a folyósót, a büfét, a karzatot, hanem a maga gondolatvilágán szűrte meg az eseményeket.

A tisztelt Házból című karcolatokat egybegyűjtve mi magunk is – éppúgy, mint Mikszáth egykorú újságolvasói – napról napra nyomon követhetjük a parlamenti élet csendes hétköznapjait, időnként kedélyeket és hangulatokat egyaránt felkorbácsoló vitáinak hol a felszínen hullámozó, hol pedig valódi viharokat kiváltó összecsapásainak a szatíra torzító lencséje elé idézett világát. Mikszáth írónikus szelleme irányítja figyelmünket a fontosabb mozzanatokra, a jelentetelen események mögött meghúzódó mélyebb összefüggésekre. Írónk finom észrevételeivel érzékelhetővé tette a képviselői habitus mögött meghúzódó szellem igazi értékét, a képviselői padból elhangzó nézetek és állásfoglalások erkölcsi erejét. Mikszáth nem illúziórombolásra készült, nem az volt célja, hogy minden áron a gúny torzító eszközeivel csökkentse a tekintélyeket. Az érvet, a szellem igazi fényét még a saját nézeteivel ellentétben állókban is tisztelettel elismerte, és e véleményének karcolataiban egyértelműen hangot is adott.

A parlamenti karcolatokból bontakozik ki legteljesebben Mikszáth közéleti, társadalmi és politikai gondolatvilága. A közélet eseményeivel való szüntelen és folytonos foglalkozás arra készítette, hogy elmélyüljön a jelenségekbe, a felszín mögött keresse-kutassa a háttérbe meghúzódó mozgató erőket.

Az ülésteremben elhangzottak visszaadásakor az érvek és eszmék vonzzák. Vannak olyan írásai, amelyek szinte egy röpke mondattal adnak számot a napi ülésről, magát a karcolatot pedig a folyósó adomáival, a büfé tréfaival vagy egy-egy képviselőről szóló történettel tölti ki. De közvetlenül az ilyen jellegű írások mellett olyan karcolatokat is találhatunk, amelyek nyomon követik az ülés fontosabb mozzanatait. A gyors általánosítás könnyen arra a feltételezésre csábíthatna, hogy voltak olyan napok, amikor Mikszáthnak nem volt „kedve” részletesen beszámolni, viszont voltak olyan alkalmak, amikor „jókedvében” bő lére eresztette referációját. A behatóbb vizsgálat azonban kizárja ezt a feltételezést. A tények meggyőznek arról, hogy elsősorban nem Mikszáth kedélyállapota határozta meg a beszámoló megírásának módját, hanem a képviselőházi ülés témája és elsősorban a felszólalók személye, valamint állásfoglalása.

Arról a sajátos megközelítési módról, amellyel Mikszáth témáját megragadta, írásainak egész sora vall. Sokkal tudatosabb író volt annál, mintsem szellemes stílusfordulatokkal és csattanókkal beírta volna. A nézőpontról többször szól. „E karcolatokat – jegyzi meg egy alkalommal –, melyek a Pesti Hírlapban jelennek meg, rendszerint hárman írjuk. Egy valamely képviselő (de ez csak akkor van ott, ha beparancsolják), némelykor egy függetlenségi képviselő (de ez meg csak akkor van ott, ha valami botrány van készülődésben) s végül én magam, akinek mindig csak azt lehet megírni, amit meghagynak, s az semmit sem ér.” Igen sokszor közvetlen formában is megfogalmazta sajátos szemléletmódját: „Nem áll jól nekünk filozófálni – írja egy helyütt –, hiszen mi csak a napokat jegyezzük, nem az időket, s azokban is csak azt, ami tréfás dolog.” „Oly mulatságos volt ez a mai ülés – veti közbe másutt –, hogy nekem, aki mindig a mulatságos oldalait keresem az ülésnek, meg kell hátrálnom, kizsírítottak a komoly oldalaihoz. Megbuktam.” A hangnem, a tónus sajátosságairól vallanak a karcolatok szövegébe szőtt írói „kiszólások” is: „nem hoztam hát el semmi tárgyat ehhez a karcolathoz – vallja meg egyik írásában –, az lehetetlen is lenne, de minthogy egy hasábot mindennap nekem kell teleírnom a mellékleten a Házból, kénytelen vagyok a semmit nyugtogatni egy hasábnnyira.” Más helyen a folyósói pipafüstbe burkolódzó képviselőknél a jövőt latolgató beszélgetését kommentálva, saját karcolataira utal: „nekem az az ötletem támad, s aligha csalnak kombinációim, hogy a kormány meg akarja bukztatni az én karcolataimat. Mert ez már a harmadik olyan ülés, amelyiknél az alvás is több megírni való mozzanatot nyújt.”

Mindez tehát a módszer egyik jegyét, a megközelítés útját érzékelteti. A módszer másik ismertetőjegye az események megítélésének jellege. Erről is sok alkalommal vallott Mikszáth. Egyik karcolatában – minden valószínűség szerint a karcolat csattanója kedvéért – arról számol be, hogy a vadászát megnevezítése érdekében minden Farkas – azaz

minden Farkas nevű képviselő – a vadászati adó felemelése mellett voksolt. Az ártatlan tréfa helyesbítő nyilatkozatot szült: az ellenzéki Farkas nevű képviselők tiltakoztak az ellen, hogy valóban megszavazták volna a kormány adóemelését. Mikszáth a kényszerű helyreigazítás alkalmával újabb oldalát világítja meg szemléletének: ha jól is hallotta az eseményeket – írja védekezésében – „a fejében – mert valami olyan gépezetnek kell benne lenni – visszajára fordult meg a dolog”. És ha ehhez hozzáfűzzük, hogy ugyanez alkalommal még azt is leszögezte, hogy olyan informátort nem tud és nem akar használni, „aki egészen tudja, mit beszélnek a Házban, hanem csak úgy félig tudja, s a másik felét maga képzeli hozzá . . . az igazán becses anyag, kivált az a része, amit ő gondol ki”. E mozzanatot: a jelenségek visszajára fordítása, illetve a kialakult szituációba való beleélés és annak öntörvényű továbbfejlesztése a satíra egyik legsajátosabb módszerének tudatos vállalása és vállalása.

Mikszáth ismerte kora társadalmi közhangulatát, és ezért nagyon jól tudta, hogy amíg a humor és az anekdota mosolyt fakaszt, addig a gúny, az irónia és különösképp a satíra hevesebb érzelmi reakciókat vált ki, és korántsem számíthat olvasói osztalton egyetértésére. Számított a támadásokra és vállalta azokat. Egyik karcolatában felidézti a mindig humorizáló függetlenségi párti Németh Albert egyik keserű kifakadását: „. . . míg én ebben a Monarchiában vagyok, s míg ezeket a fizionómiákat látom, addig mindig a keserűség bolondozik belőlem.” Mikszáth a mindig Németh Bercinek titulált Németh Albert kesernyés szavaihoz kapcsolja a maga vallomását (de az is elképzelhető, hogy csak maga menségeként adja alakja szájába e szavakat, hogy hozzáfűzhesse a maga álláspontját!): „Amit Németh Berci mondott, azt ő magamagáért mondotta, de a karcolatok írójának is jó menségét képezi ez, ha netán szemére vetnék, hogy miért nem fordít nagyobb gondot a Ház komoly eseményeire. Komolyabb események! Én istenem, de szörnyen naivok önök, képzeletbeli gáncsolóim!” Bár képzeletbeli gáncsolókat ír Mikszáth, voltak valódi támadói is. Bizonyíthatóan a Szabadelvű párti Dobránszky Péter nyilatkozatban tiltakozott Mikszáth bírálata ellen. Írónk ugyanis lakonikusan a következőket írta: „. . . megpihent a Ház a folyosókon, mert Dobránszky Péter beszélt másfél óráig. S hogy unalmas ne legyen, közben németül is olvasott fel, hanem azért mégis unalmas volt.” A sértődött képviselő tiltakozó nyilatkozatot küldött a Pesti Hírlaphoz. Kenedi Géza szerkesztő a tiltakozást átadta Mikszáthnak. Az író annak szövegét azonnal beleillesztette a következő napi karcolatába. A csipkelődő kommentár élesebb volt, mint a nyilatkozatot kiváltó megjegyzés, sőt a hozzáfűzött anekdota még a kommentár szövegénél is kegyetlenebb.

De sok kritikát kaphatott szóban is, hiszen az alábbi karcolat alapérzelme csak konkrét eseményekre épülhet. Alig néhány hónappal később Mikszáth egyik parlamenti referatájában újból visszatér A t. Házból című karcolatok fogadtatására és értelmezésére. Nem teljes nyilatkozatot ír, hanem vérbeli író módjára sajátos formába önti a fülebe jutott negatív megnyilatkozásokat. Ezt a karcolatot is úgy kezdi, mint a többieket: az általános helyzetképet vázolja fel, azon elmélkedik, hogy egyre inkább csökken a képviselők aktivitása, egyre kevesebben jelennek meg a parlament ülésén. E gondolatot félbeszakítva – mintha valóban akkor jutott volna kezébe – jelzi olvasóinak, hogy egy „gyönaéd női kézből” egy karcolatot kapott, amely figyelemreméltó címet viselt. „A t. Ház hölgykarzatáról.” A maga fejtegetéséi amolyan tetetett kényelemszeretéből megszakítja („minek konstatssam én a saját esemet”) és átadja a helyet a „sokkal kellemesebb csevegőnek”. A gyönaéd ujjacska „karcolásá”-nak szerzője leányos családanya, akit nemcsak kíváncsiságna vezetett a képviselőház hölgykarzatára, hanem terepismerete is szert kíván tenni, így akart meafelelő férjét kiszemelni leányai számára. A hitelrontás vádjával illetve A t. Házból című karcolatok szerzőjét.

Az első, amit felvet, az a nézőpont kérdése: honnan és hogyan láttatja Mikszáth a Házat. A feltett kérdésre adott válasz magában foglalja a satíraírónkat ért vádak leq-nyakrabban hangoztatott tételét: nem az ülésteremben történtek fonlalkoztatják, hanem a kuliszatffkok. „Vagy úgy – karcolia a „gyöngéd ujjacska” –, odakünn ővelaünk ugye a folyosókon? Vagy a büfében szürcsöljük be a humort? Az országos gondok és üveak azon az üvegen át nézve válnak oly tréfásakká, melyet nem az orrukon viselnek önök, hanem melyet a szájukhoz emelnek.” Tehát a mikszáthi karcolatokra érzékenyen felszisszenő vázonséa a satíra eszközeit és módszereit félretolva a léhaság és felszínes bizonyítékát látja az ironikus hangnembem.

Ehől a meafítésből következett a második vád: a mikszáthi tárgyalási mód megfosztotta a parlamentet attól a nimbuszától, amellyel korábban a közhangulat övezte: amióta A t. Házból című karcolatok megjelennek, „. . . azóta lett előttem a Ház nem

„tiszelt”, de még csak nem is Ház, hanem csak egy nagy bazár, hol mindenki a szellemi portékáját árulja.” Az apokrif támadásokban Mikszáth kimondja az írásait ért legerőteljesebb vádat: „Őn (ti. Scarron) tönkre tette az illúzióimat. Meg vagyok zavarodva. Vagy ön fog fel mindent ferdén, vagy én.”

A harmadik vád már csak következmény: a karcolatok önkényesen emelnek ki képviselőket és hallgatnak el fontos személyiségeket. Horváth Gyula, Komjáthy Béla, Haitsy Pál és Prónay Gábor túlzott szerepeltetését említi meg, és szemére veti, hogy képviselő unokaöccséről soha nem írt, „pedig ott ül a jobboldalon és három tantárgyból volt eminens harmad éve”, de nemcsak őt mellőzi, hanem konokul hallgat a kerületüket képviselő „szegény Csejthey”-ről is.

Eddig „A t. Ház hölgykarzatá”-nak a véleménye. Azt talán szükségtelen megemlíteni, hogy a három vádpont **A t. Házból** című karcolatok legfontosabb sajátosságait vette célba: azt a módszert, amellyel Mikszáth kiküszöbölte a hosszadalmas referádát, helyette a hangulatot és légrégt teremtette meg, és ezen keresztül érzekeltette mindazt, ami a parlamentben zajlott. Az apokrif levél szatírikus hatását még azzal is erősíti az író, hogy a „gyöngeéd női kéz” karcolta egyes megállapításokhoz zárójelben amolyan szerkesztői megjegyzésfélét is fűz. Ezzel szellemesen fokozza a támadó levél tárgyalási hangnemét, ironikusan kiélezi a korlátozott szemléletre utaló megfogalmazásokat. Az így, önmagában is hatásos szatíra csattanója azonban betetőzi a kitűnő „ön-támadást”. Mikszáth visszaölte magára az igazi scarroni mezt, egy P. Szathmáry Károlytól hallott anekdotával zárja a karcolatot. Egyik felvidéki faluba – így szólt a történet – nyarka hónap huszárokat szállásoltak be. Egy tehetséges festőművész is volt köztük. A piktor szentképeket festett a helyi templomba, mert a falunak igen csúnya népe volt, s az öregek ezt annak tulajdonították, hogy az asszonyok az eddigi rút képeket csodálták meg a templomokban. Az új képek gyönyörűek lettek, angyali arcok, madonna fejcskék, a női és férfi szépség mintaképei néztek le az öltárokról. No, ezeket már bátran nézhetik az asszonyok – vélekedtek a vének. És az eredmény valóban csodálatos lett: a következő évben csupa kedvesarcú gyermek született. – Megszépült a falunk! Ime, mit érnek a jó képek! – mondogatták az emberek. De olyan is volt, aki arra gondolt: – Megszépült a falunk! Ime, mit érnek a szép huszárak! Eddig az anekdota, és ehhez fűzi Mikszáth a maga lakonikus végkövetkeztetését: „... Morál ebből, mélyen tisztelt gáncsolóim, hogyha egyre csúnyul a falu, talán azt sem a mi rútító karcsképeink okozzák, hanem ők, maqak a huszárak!...”

A parlamenti élet, az ott szerzett megfigyelések, tapasztalatok formálják Mikszáth Kálmán tudatát. Ennek az átalakulásnak nemcsak a parlamenti karcolatokban lehetünk tanúi, hanem ami még ennél is fontosabb: az abban az időben született művészi alkotásaiban is. Az író szemléletformáló kohója volt tehát a parlamenti élet, és egyben az írói témák kimeríthetetlen tárháza is. Az ülésteremben elhangzó felszólalások, a folyosón csattanó történetek, a képviselők és a választók által az ország minden területéről egybe-hordott históriák gazdag téma- és jellemvilággal ajándékozták meg az írókat. Ezeknek egy része azon melegében a parlamenti karcolat szerves tartozéka lett, más része újból felbukkant valamelyik rajzában vagy elbeszélésében.

Az írói életmű és a publicisztikai tevékenység más jellegű egységére utalnak a képviselőházi karcolatokba beleszőtt olyan anekdoták, olyan fordulatok, amelyek egy bizonyos idő után felbukkannak Mikszáth művészi alkotásaiban. Korábban a regények és elbeszélések kritikai kiadásának sajtó alá rendezésekor feltűnően sok „vánodr-motívumra” bukkantunk: sajátos helyzetekbe bonyolódó hősök, hőbortos alakok, érdekes képek és hasonlatok abban a mértékben, ahogy haladtunk az életmű magaslatai felé, egyre gyakrabban köszöntek vissza, felfrissülten támadtak fel a fiatalabbkori írók sokszor csak jelzészserű világából. Az esetek többségében új helyükön, az új művészi koncepcióban mélyebb, messzehatóbb értelmet nyertek. „A belső” írói világban bolyongó anekdotikus motívumok forrásvidékét az eddigi szakirodalom is a képviselőházban vélte megtalálni, de **A t. Házból** c. karcolatokban betöltött helyük és a későbbi szépirodalmi alkotásban való újabb felbukkanásuk a művészi érlelés számtalan változatát érzekelteti. Néhány példa: az 1882. december 17-i parlamenti karcolatában Mikszáth jelzi, hogy Mocsáry Lajos felszólalásában a jezsuiták tevékenységét bírálta. E megjegyzéshez hozzáfűzött egy Komjáthy Béla által előadott anekdotát a szécsényi barátokról, ez a történet szélesebb atmoszférateremtő erővel átkerült a három hónap múlva megjelent *História* egy házasságról c. elbeszélésebe. Az 1883. február 18-i parlamenti karcolatban Mikszáth Szentágh Pált meséltette, aki előadta, hogy ő tarokkás közben partnerei vitáiból ismerte meg a ház-

szabályokat: „úgy lassankint összefogdostam fejembe a paragrafusokat – mondotta. – Most úgy állnak ott sorban, mint a cövek.” A jogszabályok elsajátításának leírt módja megegyezik Mikszáth **Az én első princípálisom** c. elbeszélésében Nicsy Istvánnak a perrendtartás megtanulásáról vallott módszerével. Egy másik karcolatában Mikszáth előadott egy anekdotát a csizmába rejtett és így ronggyá táncolt ezrekről, majd ez motívumként visszatért az 1883-ban megjelent **Az eladó birtokok** c. kisregényében is, ahol Körmöczy bácsit hasonló „baleset” éri. Kemény István báróról és a stiglicekről szóló képviselőházi történetet, amely az 1883. február 10-i karcolatában csak egy futó utalásként merült fel, később **A képviselőház madara** címmel önálló rajzzá kerekedett. A hasonló jellegű példák tovább szaporíthatók, de úgy vélem ennyi is érzékelteti a műveszi transzfúzió irányát.

A **tiszteit Húzból** írt kacolatok százai fokozták Mikszáth népszerűségét, de a legtöbb hasznát ezekből a karcolatokból mégis Mikszáth Kálmán, az író aratta. A politika konyháján töltött évek tovább érelték művészetét: egyre szélesebb összefüggésekben egyre mélyebben ismerte fel a történelmi osztálynak hirdetett középnemesség erkölcsi, társadalmi és politikai csődjét.

Természetesen ehhez a felismeréshez csak fokról-fokra jutott el. Több, mint húsz eszandónék kellett eltelnie ahhoz, hogy a **Nemzetes uramék** nagyot mondó dzsentrijétől elérkezzen a hazug és korrupt Noszty-familia bemutatásáig. A két mű megírása között eltelt két évtized társadalmi és politikai atmoszférája, a dzsentri szerepének teljes „kifejlése” foszlatták szét illúzióit. Útját meghatározta publicista tevékenysége. Mindaz, ami a parlamenti életben összesűrűsödött: a haza sorsa, a felelőtlenség, a politikai és emberi erények, hibák, bűnök, valamint az író számára naponta kényszerű szelektálás és a téma humoros előadási módja visszahatott írói tevékenységére, segített mélyebbre látni, esztétikai értelemben közelebb kerülni a lényeghez.

BENEDEK ANDRÁS

Mikszáth a színpadon

Molnár György, korának egyik legértékesebb színészgyenyisége volt, az első mai értelemben vehető rendező, aki fölismerte a díszlet és a világítás fontosságát. Fiatalon vándorszínészként bejárta az országot, majd a fővárosba került és 1862-ben, a budai Lánchídfőnél megnyitotta a főváros második magyar nyelvű színházát, a Budai Népszínházat. Paulay Edét megelőzve ő akarta először színre vinni **Az ember tragédiáját**. 1871-ben méltó helyére került, a Nemzeti Színházba, s bár kiváló Shakespeare-előadásokat rendezett, nem tudott itt sokáig megmaradni, s ismét vidékre került.

Podmaniczky Frigyes ebben az időben a Nemzeti Színház intendánsa volt – sok egyéb közt. A Bach-korszak alatt **Tisza Kálmánnal** együtt az illegális függetlenségi mozgalom hazai vezetője. Ők ketten informáltak leginkább Kossuthot a hazai állapotokról, s Kossuth kettejüket tekintette a leendő vezetőknek. Amikor meghiúsult az első kísérlet a franciák, majd a második a olaszok segítségével, s egy szerencsétlen intrika következtében hazakerült az emigrációból Teleki László, Podmaniczky és Tisza álláspontja megváltozott. Rávették Telekit, hogy a határozati párt „követeléseiből” törljön minden kényes, forradalmi kitétel, s így az végül alig különbözött a Felirati Párt „kívánalmaitól”. Ez a fölismerés készítette öngyilkosságra Telekit, s most vált Tisza az alkotmányos ellenzék, az ún. „bal-közép” vezérévé. A kiegyezés után fokozatosan közeledett az egykori Felirati Párthoz, majd 1875-ben „szegre akasztotta a bihari pontokat” vagyis utolsó fenntartásait. Nyíltan és véglegesen szakítva a Kossuth-féle irányzattal, fuzionált a Deák-párttal, majd az így létesült Szabadelvű Párt élén kormányra lépett.

A történethez tudni kell még egy friss napihírt. Molnár György egy vidéki városban vendégszerepelt Shakespeare Coriolanusával. A neves művész tiszteletére zsúfolásig meg-

telt a terem, s az utolsó pillanatokban derült ki, hogy a ruhatárnak nyoma veszett. A társulat hirtelenjében úgy segített magán, hogy összeszedtek a római tógák számára minden föllelhető lepedőt, paplanlepedőt, törülközőt. Egyik-másik bizony csíkos volt vagy pizkos, s így aztán, amikor a függöny fölment, a nézőtér hahotázni kezdett.

Coriolánok lepedőben (Budapesti Napilap, 1877. nov. 14.)

„Egy Ipoly vize mellett fekvő kis városkának, Balassagyarmatnak jutott az a nagy skandalum: Coriolánt lepedőben láthatni. Az egész ország gúnyosan nevet a kis városka századokig fennmaradó csúfságán... pedig ha körültekintünk, ha kissé gondolkozunk felette, bizony sok lepedőben járó Coriolánunk van nekünk egyebütt is. Nem is hiszem, hogy a sors szeszélye nem szándékosan, a mi komoly figyelmeztetésünkre csinálta ezt a kis tréfát.

Itt van ez a Molnár György. Tagadhatatlanul a legjobb tragikai művésznünk, és minden kétségen kívül megbecsülhetetlen művész, s mégis lepedőben engedjük coriolánoskodni a vidéken, míg itthon nem adhatjuk Coriolánt, mert a vitézi köntös megvolna hozzá, — de maga Coriolán hiányzik belőle.

Márpedig shakespeare-i darabokat, mint Podmaniczky Frigyes mindja, vagy jól kell adni, vagy sehogy —, de adni kell.

Mi meg azt mondjuk, hogy ha valaki színházi intendáns, annak vagy magának kell eljátszani a Shakespeare-i szerepeket, vagy más olyanokra szert tenni, akik eljátszák. Podmaniczky Frigyes választott. Eleresztette Molnár Györgyöt és maga játssza el — a Nemzeti Színház renoméjét.

Kinek ne jutna eszébe a mi Tisza Kálmánunk, ki a volszkusok táborába lépett, s most Róma ellen harcol, melynek védőihöz tartozott valaha.

Swippsz Pepi. (B. N. 1877. nov. 21.)

„(Ma úgy mondanók: Spicces Pepi, Nemzeti Kaszinó tagja) ... ha a német színházba megyünk, ott gesztikulál a színpalak között kicsiny gnóm-termete, mint egy perpetuum mobile örökké izeg-mozog, barna, keleti szabású arca elmaradhatatlan satirungja a színpaloknak. Ahol balett-táncosné és színésznő van, ott nem hiányozhat ő sem. Félóra múlva ott látható a Népszínházban, műértő arccal vizsgálja a lábikrákat, a karokat, a lábak nagyságát, illetve kicsinységét, a portékának ő szabja meg értékét, s ebben Swippsz Pepinek csodálatos gyakorlata van. Ha cincogó hangján azt mondja, hogy ez a táncosné vagy művésznő ennyit ér, az meg van mondva, az olyan szabott ár, hogy egy garassal sem több, nem kevesebb...

Csak hogy Swippsz Pepit annyira elkaotta a szervezés, hogy most már Nikó Lina asszony szeretne volna eltávolítani a Népszínházból; bizonyosan van már neki választottja, egy eddini pályájáról lefoqatkozott szépsége, akit Nikó Lina helyére át kell adnia a nemzeti köztisztületnek... Kimondta hát, hogy Nikó Linának menni kell. S erre minden eszköz jó.

Felkeresi őt magát, és azzal fenyegeti, hogy ha nem távozik, egy olyan párt van a kaszinóban, mely ki fogja fűtyülni. A szegény művésznő megijed, s zavarában szabadkozik, hogy neki szerződése van, azt ő nem bonthatja fel, hacsak 500 frt bánatpénzt nem fizet.

Swippsz Pepi egyet gondol, visszasaalad a kaszinóba, s egy gyűjtőívet csinál az ötszáz forint összeremtésére, ezen cím alatt: „Nikó Linának meglepetésül.” Hamarosan össze is hoz kétszáz forintot, s rohan vele a Népszínház igazgatójához. De, oh sors! Itt szenved hajótörést a terve, mert az igazgatónak nem elég argumentum az, hogy Swippsz Pepi és társának Nikó Lina nem tetszik...

Csodálatos igazsaató ez! Swippsz Pepi dühöng és azt mondja, hogy a Népszínházat most már meg kell buktatni, mert neki nem tetszik, s féktelen dühében könnyen meg is teszi, ha nem vlgázunk."

Ez a karcolat, ami a tényeket illeti, ismétli a könyvmatosan olvasható hírt, amelyet más módon kiszínezve a többi újság is átvett. S most kezdődnek az igazi furcsaságok, amelyekre a következő napokban vissza-visszatér Mikszáth. Swippsz Pepi — valódi nevét nem érdemes megjegyezni — elküldi megbízottjait a könyvmatos szerkesztőjéhez és lovagias elégtételt követel. Hasonló nyomásra a Népszínház igazgatója mentegetődző nyilatkozatot tesz. A Magyar Hírlap, amely szintén közölte a hírt, másnap cáfolatot ad ki: az olvasók tekintsék meg nem jelentnek a cikket. Végül, Jókai, az Üstökös című hetilap főszerkesztője bocsánatot kér a méltóságos uraktól, hogy munkatársa, Bartók Lajos az ő előzetes hozzá-

járulása nélkül a hetilapban pellengérré állította őket egy humoreszkben. Mikszáth rajongó tisztelője Jókainak, de ez az eljárás és a türehetlen sajtómorál felháborítja. Ő aztán végigver a méltóságos kicsúrok, később még többször is, például majd az Új Zrínyiászban.

1878 januárjában súlyos bonyodalom középpontjába került a Népszínház. Ugyanis a Nemzeti Színház igazgatója, Szigligeti is szeretne népszínműveket játszani, hiszen ő volt a műfaj megteremtője, a Nemzeti adott otthont évtizedekig a népszínműnek. Most méltánytalannak érzi, hogy a fiatalabb testvér, a néhány éve létesült Népszínház elhódítsa a közönség tekintélyes részét. A vitában a közvélemény, s csipős humorával Mikszáth is a Népszínház mellé áll. Furcsálja ugyanis Szigligeti átlátszó cselfogását: magasabb gázi ígéretével csábítja vissza a nemzet csalogányát, Blaha Lujzát. Mikszáth tréfásan azt ajánlja neki, szerződtesse a Népszínház társulatának színe-javát, sőt igazgatóját, Rákosi Jenőt is – rendezőnek. Két nap múlva újabb karcolat következik: hogyan kacérkodk a színész a két igazgatóval, s tón folyt volna még több is Mikszáth tollából, ha hirtelen válasz nem érkezik. Szigligetitől, a sorstól. Szigligeti meghalt.

Váratlan csapás a színházra, a magyar irodalomra, Mikszáth tudja a legjobban, s gyönyörűen el is parentálja Szigligetit. De érezhetően szégyelli magát. Hiába volt igaza **ebben a dologban**, a halál hirtelen a teljes életet veti a mérleg serpenyőjére, sőt ízléstelenné válik.

Szorosabb kapcsolatba került Mikszáth a színház világával szegedi újságíróskodása három évében. 1878 nyarán a Szegedi Naplóhoz szerződött belső munkatársként, s többek közt a színházi rovat is az ő kezébe került. Így aztán hetenként két-három estéjét a színházban tölti.

Tudósítása ritkán terjeszkedik ki a darabok tartalomismertetésére és bírálatára, hiszen javarészen nem újdonságok. Közismert népszínművek és operettek váltakoznak a színház műsorán, s elemzésüket a bemutatók idején már elvégezte a fővárosi kritika. Mikszáth inkább az előadást és az előadókat bírálta.

Elmélyült, kidolgozott alakítás nemigen fordul elő. Egyrészt azért, mert a szegedi társulat nem rendelkezik kimagasló tehetségekkel, s így még a dicsérő szavak mellé is oda kíváncskodik, hogy mindez csak vidéki mérce szerint értendő. Másrészt a játékrend sem teszi lehetővé a művészi munkát. Egy-egy évad műsorán ötven darab szerepel, ami azt jelenti, hogy a legjobb esetben 2–3 próba előzi meg az előadást. A színészek nem győzik a szereptanulást, s így az előadások főszereplője a sűgő, akinek duruzsolását folyton hallja a nézőtér. Szereptudás nélkül pedig nincs színészi alakítás, legföljebb egy-két hatóságos jelenet erejéig. A különbség akkor tűnik szembe, ha föllép egy fővárosi vendég, mint Prielle Kornélia, Halmi Ferenc vagy Ujházi Ede. Az ő alakítása különösen a Falu roszában tűnik fel Mikszáthnak.

„Ujházi Ede Gonosz Pistát eredeti fölfogásban és többi, ismertebb személynévvel eltérően alakítja. Gonosz Pistája nemcsak a ravasz tolvaj, hanem főképp a falu diplomataja, aki előáll rossz tanácsával, akár kéri tőle, akár nem. Ravaszága kiseaiti saját baidából és ügyesen kever baiba másokat. Örömben tör ki sikerült cselfogásai fölött, mint a második fölvonás végén, és saját ártatlanságának látszatát emeli a gyanúba kevert Boris és Terci szerencsétlenségére. Az okozott zavaroknak örül, mert a zavarokban legjobban halászhat. – Ujházi baktere nem paraszt csősz, hanem öntudatos bocskoros nemes, aki bízik eszében s az eseményekben tud olyant csavarítani, hogy felülkerekedik mindig, amíg végre feje fölött összecsopnak gazságai és hazugságai. De a virtus még bukásában sem hagyja el. Az egyszer ugyan torkára forrt a virtuskodás, de a jövő, az mégis Gonosz Pistáé.”

Mikszáth és a szegedi színház kapcsolata egészében meglehetősen passzívnak látszik. Sem a színházi tudósításokban, sem egyebütt nincs nyoma annak, hogy Mikszáth az újságíró-páholyból vagy a nézőtéri szőlyéből a színpadra kíváncskozott volna mint szerző.

Szívesen nézte az operetteket, de ez a műfaj távol állt írói alkatatól. A népszínművel más, bonyolultabb a helyzet. A népszínmű másodvirágzásának kora ez, amely Blaha Lujza varázslatos egyéniségéhez kapcsolódik. Ez a naagszerű színész a közönség, sőt ayőne műveket is diadalra tudott vinni, s mint néző Mikszáth sem szabadulhatott hatása alól. Mint író viszont világosan látta, mennyire hamisak maqak a művek. Mindössze két író akad. Tóth Ede és Csepregy Ferenc, akik a népszínmű örökös vasárnapiai mellett megpróbálták a falusi élet, a vidéki alakok hétköznapiit, az élet realitásait is ábrázolni. Mikszáth elismeréssel nyújtotta ezeket az eredményeket, s ő maga is hasonlókkal próbálkozott – de novellában. Ezt érezte akkor a maga sajátos terepének.

Első nevezetes írásában, A jó palócok és a Tót atyafiak novelláiban érezhető mégis a népek olyanfajta romantikus, idillikus szemlélete, amely egy töről sarjad a népszínművek és népi melodramák szemléletével. Az igazi érték azonban a realizmus, amely már itt is megvan, s később egyre jobban elmélyül.

A realizmus pedig ritka jelenség volt a kor színpadán. Jóformán egyetlen mű képviseli, a Proletárok – újabban Ingyenélők vagy Mákvirágok címen szokták felújítani – Csiky Gergely drámája. Jellemző, hogy ez volt az egyetlen, amelynek szegedi színrevitelét Mikszáth többször is nyomatékosan sürgette. A darab csakugyan színre került, elég közepes előadásban, de még így is jelentős sikerrel. „Uraim, le a kalappal!” – idézte Mikszáth a szállóigévé vált mondást.

A színházzal való állandó kapcsolat megszűnt, amikor Mikszáth Pestre költözött. Rövidesen a Pesti Hírlap szerkesztőségében helyezkedett el, s itt jelentek meg nagyszerű országyűlési karcolatai. A színház ügyeivel most már csak elvétve, ötletszerűen foglalkozott.

Az egyik, talán a legjellemzőbb humoreszke abból az alkalomból született, hogy Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum főigazgatója is írt egy színművet, s benyújtotta a Nemzeti Színházhoz. Mikszáth eltűnődött, mi lehet még ebből.

„Most tehát senki se ment többé ettől a ragályos nyavalyától. S nem lehetetlen, hogy a Teleki-vígjáték díjra Tisza Kálmán is pályázik, és hogy a népszínmű-pályázatra Kossuth is küldött darabot.”

A Teleki-díj – száz arany – valóban sok embert csábított a drámaírásra, s a bíráló bizottság tagjainak lakásán csak úgy roskadoztak a bútorok a beküldött kéziratok alatt. Ezekről szól a humoreszk.

A drámaírók hazája (P. H., 1881. dec. 14.)

„Száz arany egy poloskéért!” – szokott lenni felírva néhol a boltajtókon egy-egy táblácskán, hol oda van rajzolva nagyított alakban a hirdetmény mellé két oldalról a poloska is, arany színekben.

Valahányszor arra sétál el valami drámaíró (s vajon a nap melyik órájában ne sétálna?), mindig megrezen és elhalványodik, sóhajt, kezét szívére teszi (hiszen a mellényzseb is ott van azon a tájon van véletlenül!), s gondolataiban, mint a villám cikázik át az elkeseredés emésztő töprengése:

– Hát egy poloska is annyit érne, mint egy sikerült darab?

De ez csak helytelen értelmezése a bolti táblácskának. Jönni fog idő (és már nem is lehet valami nagyon messze), amikor ilyen táblácskák fognak állni reklámul a puskaművesek cégtábláin: „huszonöt arany egy drámaíróért.”

Mert, uraim, küszöbén állunk annak, hogy éppen mint a poloskák elszaporodása folytán, a drámaírók kipusztítására is valami arkánumot találjanak fel. Nehezen fog ugyan menni, mert szerény véleményünk szerint százszor könnyebb a poloskákat kipusztítani, mint a drámaírókat.

Az elmondottak után furcsán hangzik az a kijelentés, hogy Mikszáthban kora legnagyobb drámaírója rejtőzött. Rejtőzött, mert hiszen ő maga egyetlen drámát sem írt. Mégis kibontakoztak drámai értékei, amikor az utódok elvégezték a színpadra állítás munkáját. Ha csak a jelentősebb színpadi műveket nézzük, abból is szép sor kerekedik ki. Hevesi Sándor volt az első. Régi világ címen 1919-ben mutatott be a Nemzeti színpadán három egyfelvonásost a Tavaszí rügyek, a Frivol akta és a Grisics hitelbe vett bort című novellák alapján. A továbbiak: Beszterce ostroma, Szent Péter esernyője, Az eladó birtok, Mindenki lépik egyet, A vén gazember, a Noszty fiú esete Tóth Marival, Akli Miklós, Különös házasság, A szelistyei asszonyok, A körtvélyesi csíny, Egy éj az Arany Bogárban, A sipsirica, A beszélő köntös, A két koldusdiák. A felsorolást lehetne folytatni az apróbb-nagyobb novellák dramatizálásával, a rádió, a tévé- és a filmváltozatokkal, de talán ennyi is elég.

Ezek a művek mind Mikszáth halála után íródtak. Életében, mint egy leveléből kitűnik, több regényének dramatizálását engedélyezte, de egyik sem került színre. Illetve egy mégis, a Szelistyei asszonyok német nyelvű opera-változata, amiről maga az író is csak utólag értesült. Viszont ő engedélyezte a regényének egy másik, operett-változatát, amely elkészült ugyan de nem került bemutatásra. Egyidejűleg ajánlotta a Kísértet Lublón és a Beszterce ostroma feldolgozását. „Ez a kettő született operett-anyag” – írta egy levelében.

Az említett színpadi feldolgozások közül négyben magam is ludas vagyok, s ezt a bü-
nömet még két nagyobb rádiójáték és egy tévéjáték súlyosbítja. Mint érdekelt fél nem
érezem magam illetékesnek, hogy a többi pályatárs munkáját bíráljam, viszont talán nem
lesz érdektelen, ha beszámolok saját tapasztalataimról.

Mi az, ami nemcsak engem, hanem a mai színházat és közönséget a leginkább vonzza
Mikszáth műveiben? Egy szóban megjelölve: a **realizmus**. Az, hogy Mikszáth világosan látja
és hiven ábrázolja alakjait, akiknek színes egyéniségében és érdekes sorsában mindig
megszólal valami többlet: egy-egy korszak eszmévilága.

Az irodalmi ábrázolásnak számos fogása van, s Mikszáth remekül érti, hogyan lehet
néhány jellegzetes vonással az olvasó felé állítani alakjainak külsejét. Ennél azonban
jóval lényegesebb a **lélekábrázolás**, s ezt szolgálja az ezernyi anekdota, apróbb-nagyobb
történet, amely az alakokat meghatározott helyzetben mutatja be. Mozgásban látjuk őket.
Magatartásuk, viselkedésük, minden szavuk pontosan kifejezi jellemüket. Mikszáth regény-
alakjai nem csak életszerűek, hanem teljes emberek, színházi szemmel nézve kitűnő sze-
repek, függetlenül attól, hogy csak egyszer, epizód-szerűen jelennek meg, vagy ők a fő-
alakjai a történetnek. Az így jellemzett alakok úgyszólván személyes ismerőséivé válnak
az olvasónak Apró uram, a bolondos Pongrácz gróf, Katángy Menyhért, az öreg Gáspár,
Koperczky főispán, s annyi más – fogalomná vált.

Az anekdotikus emberábrázolásban az a vonzó a színpad számára, hogy az alakokat
cselekvéseik által mutatja be, s színpadnak épp ez a legalkalmasabb eszköze. Csakhogy a
regényalakokat, s az őket jellemző történeteket a regényíró kedve és tehetsége szerint
szinte korlátlanul szaporíthatja, a drámaíró viszont nem. Sok minden köti őt. Először is a
színtársulat létszáma. Aztán a színmű megszabott terjedelme, aránylag kevés helyszín-
lehetősége. És sok egyéb közt, de talán ez a legfontosabb, a színész és a közönség igénye.

Ha egy alak – mondjuk a Noszty fiúban Bubenik – egyszer a színpadra lépett, egy
nekivaló, jó jelenetben bemutatkozott, akkor őt többé nem szabad eltüntetni a történetből
vagy egyszerű statisztává degradálni. Választani kell tehát: vagy egyáltalán ne lépjen a
színrre, vagy szerepeljen a továbbiakban is, ahol a regény már nem ad segítséget.

Ez a Bubenik például pokoli ravaszsággal ejti át a krapeci parasztokat, hogy ássák
ki ingyen Koperczky báró jégvermét, sőt még fizetnek is neki, hogy megengedi. Remek
furfanggal bolondítja el a főkötő-örököt, hogy azok önként adjanak két fekete gyöngyöt
a féltve őrzött családi kincsből. Am ha ezt az önmagában nagyszerű jelenetet Noszty Feri
és Tóth Mari tervezett házasságához viszonyítjuk – s a színdarab erről szól – ahhoz igen
kevés a köze. Annyi, hogy Koperczkynek a főispáni beiktatás miatt pénzre van szüksége.
D maga a főispánság is alárendelt jelentőségű a drámai cselekmény szempontjából.
Koperczkynek azért kell főispánná lennie, hogy hatalmaskodása és furfangja révén Ferit
szolgabíróvá tehesse abban a járásban, ahol Tóth Mari lakik. Vagyis a drámai cselekmény
felől nézve nemcsak Bubenik epizódalak, hanem az a Koperczky is, akiről szól a
regénynek szinte harmada.

Talán ez a példa megvilágítja, miféle kincseket kap a dramatiszáló az anekdotázó
regénytől, s ugyanakkor mennyi problémát. Egyfelől vétek kihagyni bármelyik részletet.
Másfelől a színpad gyorsabb, célratörőbb cselekményt kíván, s minél előbbre halad, annál
kevesébb bírja el a kitérőket.

A színpadi átdolgozást én mindig úgy fogtam föl, hogy amennyire csak lehet, hűnek
kell maradni az eredeti mű szelleméhez. Persze a „mű szelleme” mindig önkényesen értel-
mezhető, hiszen az egyik olvasó ezt a részletet érzi döntőnek, a másik amazt. Ugyancsak
ingatag fogalom az is, hogy „amennyire csak lehet”, hiszen a színpadon nemcsak a szöveg
érvényesül, hanem a színészi játék, tehát gyakran fölöslegessé válnak olyan mondatok,
amelyek a regényben nagyon is helyénvalók. Elvileg tehát abból kell kiindulni, hogy mivel
Mikszáth kitűnő regényeket írt, az átdolgozóknak ugyanígy be kell tartania a dráma szabály-
szerűségeit, s lehetőleg a regény értékéhez fogható színpadi művet kell alkotnia. Mondanom
sem kell, hogy ez gyakorlatilag igen nehéz, s mindig csak hozzávetőleges eredményt
lehet elérni.

Néha elég egy epizódot más szituációba helyezni, de gyakran tovább kell menni.
Mikszáth, mint minden regényíró nemcsak alakjain keresztül mutatja be az életet, hanem
mint fölöttük álló elbeszélő, a saját szavaival, gondolataival is. Ez már kívül esik a színház
eszköztárára, hacsak föl nem lép egy narrátor – aki az én megítélésem szerint nem illik
Mikszáth stílusához. Az ő írásainak vonzóereje életszerűségében rejlik. Az olvasó együtt él
az alakokkal, s ezt a meghitt viszonyt megrontaná egy folyton előlépő narrátor, aki pusztá
jelenlétével állandóan figyelmeztetné a nézőt, hogy mindaz, amit lát, csak mese.

Mikszáth, az író azonban gyakran beszél gondolkozik úgy, mint egyik-másik alakja, s így az írói reflexiók egy részét szájába lehet adni némelyik figurának. Sőt olykor érdemes az írói megjegyzések elmondásáért fölléptetni egy-két mellékfigurát, aki a regényben tán csak föl villanó statiszta volt. A Sipsirica színpadi változatában például a tabáni vendéglő két névtelen törzsvendége közt alakul ki valami apró nézeteltérés, aminek kapcsán meg-elevenednek Mikszáth remek apró megfigyelései.

Hasonló módszerrel próbálkoztunk a Körtvélyesi csínyben. A történet hőse, az események mozgatója Katánghy Menyhért, csakhogy ő a regényben a háttérből mozgatja az intrikákat, s alig egy-két pillanatra lép elő a homályból. Itt a darab egyik jelenete kikerekedett abból a vasúti élményből, amelynek a regényben maga az író volt az egyik szereplője. Drámailag igen fontossá vált az a jelenet is, ahol Menyus elveszített mandátuma helyett másikat kér a minisztertől, s nyomban intézkedik, hogy Körtvélyes polgármestere és a főispán egy-két támogató szót kapjon. Ez a jelenet megvan ugyan a regényben, csakhogy túlságosan rövid lenne a színpadon, hiányzik a megfelelő körítés. A regényben egy-két utalás fölillantja a Klub és a miniszter képét de ennyi a színpadon súlytalan lenne. Itt Mikszáth egyik írásait, karcolatait lehetett fölhasználni.

Végül azonban, ha minden kötél szakad, a dramatizáló kénytelen saját leleményére támaszkodni. Mivel ilyenkor az átdolgozó teljesen beleléssa magát Mikszáth írásaiba, némi gyakorlattal stílusát is tudja utánozni. A színészi alakítás egységbe foglalja az eredeti és az utánzó, s a közönség többnyire észre sem veszi a különbséget. Annál inkább maga az átdolgozó, mikor aztán később beül egy előadásra. Úgy érzi, mintha az eredeti Mikszáth-mondatok elnyűhetetlen bőrből lennének, az ő mondatai pedig szétmállanak, mint a rongy.

Elnézést az öszinteségért, de ez az igazság. Befejezésül mégcsak egyet. Húsz éve, hogy Karinthy Ferencsel együtt darmatizáltuk a Körtvélyesi csínyt, s a darabnak igen szép sikere volt a Madách Színházban. Most a Nemzeti Színház tűzte a műsorára, s összeültünk Karinthyval, hogy nem kellene-e egyet-mást még csiszolni roita. Újraolvasva is tetszett mindkettőnknek, de némi fejtorés után Karinthy mégis azt mondta:

– Egészen jó darab ez, sőt kitünő is lehetne. Csak azt húzzuk ki belőle, amit mi írtunk bele.

NACSAĐY JÓZSEF

Szegedi kirándulások

Köztudott – s különösen a szegediek emlékeznek rá –, hogy Mikszáth 1878 nyarától 1880 végéig szegedi újságíró volt, a Szegedi Napló munkatársa. A város és az író kapcsolatainak történetében nevezetes esemény az 1910 januárjában rendezett, az országos ünneplést megelőző, Mikszáth 40 éves írói jubileuma alkalmából rendezett szegedi ünnepség. Arról, hogy a közben eltelt harminc esztendő alatt hogyan alakult a város és az író kapcsolata, jóval kevesebb szó esett. Pedig az általában „eseménytelen”-nek jellemezhető Mikszáth-élettrajz vonatkozásában sem lehetnek érdekelene az írónak azok a szegedi „kirándulásai”, amelyekről tudunk ugyan, de részleteik jobbára ismeretlenek. Ez alkalomból az ilyen kirándulásokról adunk – emlékeztetőül – vázlatos áttekintést.

„Ki a Tisza vizét issza . . .”

Ha nincs is bizonyítékunk arra, hogy Mikszáth ivott a Tisza vizéből, mégis betelt rajta a dalba foglalt szólásmondás.

A városból való elmenetele is csak félig volt elszakadás. A Szegedi Napló akkori szerkesztőjével, Enyedi Lukáccsal megegyezett, hogy bárhová szegődnek, a laptól nem válik meg, hetenként fog Szegedre tárcákat küldeni. E kötelezettségének igyekezett is eleget tenni. Ha az 1881. év folyamán a Szegedi Naplóban megjelent tárcáit, elbeszélé-

seit, kisebb cikkeit a Pesti Hírlapban közzét Mikszáth-írásokkal összevetjük, azt kell mindanunk: megosztotta szívét és idejét Szeged és a főváros között, hiszen a pesti cikkek egy része is Szegedről, szegediekről szól. Amikor pedig megkapta évi szabadságát, első dolga volt Szegedre látogatni.

Trefás cikkben jelentette be tervét szegedi barátainak: Mehádiára szándékozik ugyan utazni, de útközben kiszáll Szegeden „De minek is beszélek? Megyek is én Mehádiára – a pokolba? ... Szegeden kiszállok, s ha ott egyszer kiszállok, száz forintot lehet tenni egy hitvány spielmark ellen, hogy ott maradok Mehádia helyett a porfűrdőben ... Én igazán nem hiszem, hogy meglátom valaha életemben Mehádiát, míg Szegedet nem építik máshová – messzebb az útból...” – írta.

Még a Szegedi Híradó – pedig de sokat támatta annak idején Mikszáthot! – is örömmel kapta föl a hírt és már előre szívből üdvözölte Mikszáthot, mint a város „nemes barátját”.

A „nemes barát” valóban nem igyekezett továbbutazni Mehádiára (pontosabban a Mehádia vasútállomástól 7–8 kilométerre fekvő, európai híru Herkulesfürdőre). Tíz napot töltött a „porfűrdőben”. Ha valaha ráillett Szegedre ez az elnevezés, akkor ez idő tájt igazán ráillett. Az árvíz után újjáépülő város sok földes, rendezetlen utcája, az úton-útfélen főlhalmazott építőanyag, a Tisza partjáról a Széchenyi tér közepéig benyúló vár lebontásából származó, óriási mennyiségű törmelék kézzelfogható, sőt belélegezhető valósággá tette a nem éppen hízelgő titulust.

Augusztus 3-án érkezett meg – újságírói „potyajeggyel” – Mikszáth Szegedre. Elintézte ügyes-bajos dolgait a Napló szerkesztőjével, meg Bába Sándorral, A tóth atyafiak kiadójával, bizonyára fölvette az esedékes honoráriumokat. Ezzel elvette minden gondot, Fel-mayer Jánossal (a híres helyi képfestő familia bohém-társaságokban forgó fiával), Kalmár István fiatal ügyvéddel meg a többi szegedi jóbaráttal beállította a „Prófétás Gyuri” néven közismert Ferenczevs Györgyhöz, a Próféta vendéglő tulajdonosához, s elfeledkezve Herkulesfürdőről, folytatta az előző év Szilveszter napján abbahagyott sorát a vidám szegedi estéknek. Hogy a következő napokon mi történt, mi nem, arról nem szól a krónika, de bizonyosan megfordult Enyediéknél és meglátogatta Zsótér Mariskát, Enyedi sógornőjét is (hiszen ekkoriban még leveleztek egymással) és benézett az általa annyiszor megírt „Arany Oroszlán”-hoz címzett vendéglőbe is.

A tíz naphoz jutott idő arra, hogy valóságos fürdőzésre is sort kerítsen barátaival. Elutaztak Orosházára és kimentek Gyopárosra, ahol – mint maga írta – nagyon tetszett neki az a – akkor még úgy látszik pikantéria számba menő – szokás, hogy kabinok hiányában az elegáns dámák is minden feszélyezettség nélkül vetkeztek a tó partján fürdőruhára, pusztán bő szoknyáik és holmi lepedők spanyolfala mögött.

Az ekkor Szegeden töltött tíz naphoz az utolsó történetét is saját írásaiból iemerjük. A „Minél kevesebb mozgás” c. társa szerint az utolsó éjszakát a Felsővárosi Kaszinóban töltötte, ahol Ónodi Kálmán híres primás hétszer játszotta el a kedvéért a „Korcsmárosné, nekem halat süssék kend...” kezdetű nótát, s vele tartó barátai vállalkoztak arra, hogy Herkulesfürdőre is elkísérik. A cimborák – míg Mikszáth a szállására ment a holmijáért előre kihajtottak az állomásra. Csomagolás közben vette észre az ifjú író, hogy szabad-jegyét valahol elvesztette. Visszasietett a Kaszinóba, s szerencséjére – a Kaszinó gondnoka segítségével – az asztal alatt meg is találta. Azután meg valami babos kendőcskét kellett megkeresnie, amelyért – állítólag – két nappal töltötte meg szegedi tartózkodását ... Így azután éppen hogy csak elérte az indulóféliben lévő vonatot, amelyben izgatottan várták barátai.

A „látogatások esztendeje”

Ha az 1881-es év végén – némi kimagyarázkodások kíséretében – meg is szakadt a szerződéses viszony Mikszáth és a Szegedi Napló között, s el is háritotta a Szegedi Híradó ajánlatát, az 1882-es esztendő szinte megosztotta Budapest, Szeged és volt feleségének lakóhelye, Mohora között. Az év nyarán négy alkalommal tartózkodott Szegeden, s egy ötödik alkalommal is szándékában volt meglátogatni „fogadott szülőföldjét”.

A jó palócok megjelenését követő, A tót atyafiak nyomán támadtakat is fölülmúló, számára szokatlanul zajos, fűrésztő ünneplések, szereplések közben, amikor pihenésre, ki-kapcsolódásra gondolt, Szeged és az itteni baráti kör jutott eszébe. 1882 márciusában írta Mauks Ilonának:

„Elsőjén megjövök (t. i. Bécsből) és pihenek egy hónapot, azaz Szegedre megyek, az én kedves Szegedembe, ahol nem vagyok „nagy ember”, hanem csak otthon szívesen látott vendég, akik időről időre hazavárnak . . .”

A Húsvétot – az évben április 9-re esett – töltötte akkor Szegeden. Bizonyára meglátta a Zsótér-lányokat, s vidám estéket töltött barátaival, akik neheztelve a végül mégis rövidre szabott látogatás miatt, megígértették vele, hogy hamarosan visszatér közéjük. Maga így számolt be volt feleségének, akivel már az újra egybekelés szálait szövögették, egyben kilátásban lévő újabb szegedi útját is bejelentve:

„A Húsvétot mint olvashatta, Szegeden töltöttem, igen kellemesen. Most már vagy tíz napig Pesten leszek, s csak a harmadik hét elején megyek ismét Szegedre.”

Mivel pedig a hírnév megbosszulja magát néha, a tervezett tíz pesti nappól néhányat Debrecennek kellett ajándékoznia. A Petőfi Társaság ugyanis Jókaival együtt Mikszáthot is elvitte oda felolvasó ülésre.

Alig érték vissza, a Pesti Hírlap máris elárulta az újabb szegedi út tervét és április 19-én örömmel jelenthette a Szegedi Napló: „Mikszáth Kálmán pár napi pihenőre városunkba érkezett.”

A pár nap szerdától vasárnapig, április 23-ig tartott. Úgy látszik, Mauks Ilona – tudva a Zsótér Marival váltott levelekről – neheztelt a gyakori Szegedre utazásokért, mert Mikszáth, mintegy megnyugtatóul Szegedről is írt hozzá egy levelet, s ebben már a visszautazás időpontjáról is tájékoztatta: „ . . . néhány nap óta Szegeden mulatok, . . . vasárnap Pestre érve csak rövid, mindössze három-négy napot fordíthatok lapunk (a Pesti Hírlap) fölélnkítésére, s ismét több napra távozom a fővárosból . . .”

Addig is, míg tervét valóra váltotta, vidáman töltötte ideit és kellemes kártyajátzóban is része volt. Többek között a város újjáépítését irányító királyi biztosság magasrangú hivatalnokaival is játszott. Eltávozása után a szegedi újságírók valamelyike meg is emlékezett a nevezetes játszmák egyikéről a Szegedi Naplóban, s eszerint Mikszáth „megkopasztotta kellőképpen” egyik partnerét. A pletykázás nem esett jól Mikszáthnak, és május 3-án Pestről keltezett levelében panaszkodott Mauks Ilonának, hogy a sajtó ráles, szívesen ír róla, de nem kellemes számára az olyan népszerűség, mely magánügyeit is „a piacra hurcolná”.

Alig telt el egy hónap, hivatalos ürgy is akadt az újabb szegedi kirándulásra. Tisza Lajos, az újjáépítés királyi biztosa – az újjáépítés elért eredményeinek propagálására – amolyan nagyszabású sajtófogadást rendezett. Képviselőkből és nevesebb lapok munkatársaiból összeválogatott társaságot hívott meg május második felében a városba. A Pesti Hírlap azt írta a „szegedi expedíció” tervéről, hogy Mikszáth vállalta a fővárosiak kálauzolását Szegeden.

Bármennyire hivatalos volt is a május 19-i vendégeskedés, Mikszáth rátalált az őt illető megkülönböztetett szeretet gesztusára ezúttal is. A Hungária szálló éttermében rendezett vacsorán „Pályi polgármester egy jegyzőkönyvi kivonatot nyújtott át – írta észrevehető büszkeséggel Mauks Ilonának – melyben a város „fogadott fiának” deklaráltak, kérve, ők is osztozhasanak dicsőségemben s magukénak vallhassanak. Kijelenttem, hogy büszke vagyok rájuk, s hogy szülőföldemhez „már” egyetlen kapocs sem fűz.” Annak igazolásául, hogy mindez megtörtént, az egyik szegedi lapot is elküldte Mauks Ilonának.

Nyári szabadságának fölhasználásáról gondolkozva ismét eszébe ötlött Szeged, s az 1881-es mehádiái út emlékei is fölbukkantak a város „fogadott fiá”-vá deklarált író emlékezetében. De az is eszébe juthatott, hogy volt felesége és ismét menyasszonya nem nagyon szíveli szegedi nexusait. Ezért aztán így írt neki nyári terveiről:

„ . . . Borostyáni (Nándor) holnap hazajön, s akkor én veszek szabadságidőt s megyek valamerre. Talán Mehádiára, mely azért is jobb nekem, mert ott útbá ejttem Szegedet is, ahová még egyszer okvetlen el kell mennem – mert azután . . . azután vége Szegednek.”

Hiába fogadta azonban, hogy „aztán vége Szegednek”, menyasszonya megsokallhatta a szegedieket, mert Mikszáth ekkor nem utazott sem Szegedre, sem Mehádiára. Betegségére hivatkozva maradt el a fővárosi író- és művészkörök nagyszabású, júliusban rendezett társasutazásáról is, amelynek célja az Al-Duna megtekintése volt, s útbájtették Szegedet is. A különös az, hogy amerre a társaság haladt, a helyi lapok sokhelyütt említették a kirándulás neves résztvevői között Mikszáth nevét is. Így azután Mikszáth kénytelen volt igazolni magát. Július 23-án írta Pestről Ilonának: „Az a gyanú van itt elterjedve,

hogy mivel neves írók nemigen mentek le az egy Pulszkyt kivéve, valakit kiadtak juxból úgy, mintha én volnék az . . . Szegedre csak a maga kedvéért nem mentem, — mert ott határozott aprenenzió lesz ebből. Sürgönyöztem, hogy beteg vagyok. Ebből pedig most az a bajom származik, hogy Zs(zótér) . . .ék lejönnek holnap-holnapután meglátogatni."

Hogy Zsótérék valóban fölkeresték volna a „beteg” Mikszáthot, nem tudjuk. A távolmaradását jelentő sürgöny azonban későn érkezett Szegedre, mert július 23-án a Szegedi Napló is említette Mikszáth nevét a várt vendégek között, s csak utólag igazította helyre a téves hírt.

A nyár folyamán volt alkalma Mikszáthnak megnyugtani menyasszonyát, hogy nincs mit tartania a szegedi kirándulásoktól. Így azután november elején aggodalmak nélkül vághatott neki az újabb látogatásnak. A szegedi hírlapok szerint november 5–6-án járt a városban, Abrányi Kornél (a Zeneakadémia tanára, író), Bartók Lajos (népszerű költő) és Matolay Etele (talán Elek?) társaságában. Körülnéztek az épülő városban s a helybeliek „szűkebb körü” vacsorát rendeztek tiszteletükre a Hungária emeleti éttermében. (Voltak vagy huszonötben ebben a „szűkebb” körben.)

A viszontlátás örömebe, sajnos, öröm is vegyül. Ekkoriban készült a város eldönteni, hogy az újjonnan épülő színházban ki nyerve el az első színigazgatói tisztelet. Az országos érdeklődés középpontjában álló, legnagyobb vidéki város színházának vezetését megkaparintani üzleti szempontból sem volt érdektelen lehetőség. A pesti Nemzeti Színház színészei közül is akadt több aspiráns a szegedi direktorságra. A szegediek szenvedélyesen tiltakoztak a pesti direktorielltek protektorainak beavatkozása ellen, és a város Színházi Bizottsága, féltékenyen őrködve hatáskörén, igyekezett pártatlan (vagy talán szegedi szempontokat érvényesítő) döntésre előkészíteni a városi közgyűlést Mikszáth és társai sem kerülhették el azt a gyanókvást, hogy ittjártukkor valamelyik fővárosi színigazgató-ielőtti útitát egyengették. A Szegedi Híradó nyíltan meg is írta efféle föltételezéseit, amiből kinos polémia támadt Mikszáthtal is, de hamarosan szent lett a béke a város és az író között.

Szeged „feltámadásának” ünnepén

Az 1883-as év Szeged történetében az árvíz utáni újjáépítés befejezésének esztendőjeként szerepel. Nem azért, mintha ekkorra minden fölépült volna, amire a városnak szüksége volt, hanem ekkor járt le az újjépitési kormánybizottság megbízatása, és a legszükségesebb középületek, lakások, utak stb. valóban elkészültek. A „rekonstrukció” ilyen értelmű befejezése alkalmat adott a nagyszabású ünnepségre. És ha már a király annak idején meglátogatta a „hullámsírba dől” várost, jelen kellett lennie „föltámadásá”-nak ünnepén is. Az egész esztendő a nagy ünnepre való készülődés jegyében telt el.

Mikszáthot, mint az eddigiekből sejthető, nemcsak a nevezetes alkalom és nem csupán a királlyal érkező országos celebritások csapata vonzotta ez évben sem Szegedre. Az ünnepély októberben zajlott le, de ő addig kétszer is megfordult a városban. Először január 22–23-án járt Szegeden. Nem tudjuk pontosan, mi hozta éppen akkor ide, de föltételezhető, hogy ekkor vonták be a szegedi tollforgatók azokba a beszélgetésekbe, tervezetésekbe, amelyek egy szegedi irodalmi társaság megszervezését célozták. Az ünnepi év hangulata is bátorította azt a városban évtizedek óta meg-megújuló elgondolást, hogy szegedi irodalmi társaságot kellene alakítani. Szégyen, hogy az 1873–1876 között működött Dugonics Kör óta nincs ilyen szervezet a legnagyobb magyar vidéki városban. Maától értetődött, hogy a tervezetésekbe Mikszáthot is bevonják a szegediek, hiszen rá is hívtak a mozgalom hangadói az irodalmi társaság létesítését szorgalmazó cikkeiben. Későbbi újsághír jelezte is, hogy Mikszáth a létesítendő Dugonics Társaság „szervező bizottságá”-nak tagja. (Sajnos, a Társaság ekkor csak formálisan alakult meg.)

Augusztus 11-én ismét Szegeden volt Mikszáth. Sejtethetően ekkor vállalt részt a nagy ünnep előkészítésében (mégis csak a város „fogadott fia” volt.) Hajdapi kiadójának, Endrényi Lajosnak segített emléklapot szerkeszteni, illetve őt kérték meg Endrényiek, hogy Pesten ismeretségi körét és friss hírnevét fölhasználva gyűjtsön a „Szeged Feltámadása” című ünnepi kiadványba nevezetes személyektől emléksorokat. Mikszáth hozzá is látott a munkához, hiszen a szívének kedves városról volt szó, no meg Burger Zsiamond, a másik szegedi nyomdász is szerkesztett hasonló, még lojálisabb emléklapot (Szeged Hálálja címen), s már csak az is sarkallta, hogy az övék külön legyen. Metszetek, kézirat-hasonmások, rajzok is kellett volna, s ezeket akkoriban csak Pesten lehetett elkészíttetni. Ezt

a feladatot is vállalta. Panaszkodva, idegesen írt is arról Edelényinek, hogy mennyi gondja-baja, sőt kiadása van emiatt. „Üdv és szerencse! Áldja meg önöket a vizek istene!” – fejezte be mégis kedélyes-lelkesen a levelet. S a „vizek istene” segítségével időre elkészült az emléklap.

Ha Mikszáth mint szegedi is részt vett az előkészületekben, az ünnepen is jelen kellett lennie. A Petőfi- és Kisfaludy Társaság is képviselőjéül jelölte ki ez alkalomra, de a Pesti Hírlap szerkesztősége sem delegálhatott nála alkalmasabbat a lap képviselőjére. Október 13-án érkezett Szegedre, mint „háromszoros” képviselő”. Amint cikkeiből és korabeli tudósításokból kiolvasható, valamelyik minőségben az ünnepek minden fontosabb epizódján (a Somogyi Könyvtár megnyitásán, a reprezentatív bálon stb.) jelen is volt. (A Somogyi Könyvtár emlékkönyvébe így írta be a nevét: „Mikszáth Kálmán, Tiszteletbeli szegedi.”)

„Hivatalos” utak

A királylátogatást követő tíz esztendő közül alig akadt egy is, amelyikben Mikszáth legalább egyszer ne utazott volna az újjáépített városba, legalább hivatalos minőségben. Volt alkalom, amikor csak terv maradt a szegedi látogatás. Ilyen tervezett, meg nem valósult, többé-kevésbé „hivatalos”-nak tekinthető látogatás alkalmat adott volna a Petőfi Társaság 1884. május 4-i szegedi vándorgyűlése. Ekkor ünnepelte egyébként a Szegedi Híradó főnállásának 25. évfordulóját. A vándorgyűlést őszig halogatták, végül mégis elmaradt. Azért Mikszáth kedves tárcalevélben csatlakozott a Híradót ünneplő szegediekhez. Csak terv maradt Mikszáth szegedi kirándulása 1891 tavaszán is, amikor a nagy hírű gyermeklap, „Az Én Újságom” szerkesztőségébe utazott Szeade „gyermek-népgyűlés”-t tartani. (Egyébként a gyermekújság bölcsőjét Szegeden ringatták. „Jó barát” volt a címe és Pósa Lajos szerkesztette.) Pósa és Sebők Zsigmond (az utóbbi is volt szeadei újságíró) ugyancsak invitálták Mikszáthot, újsághírek szerint kitűnő halpaprikás is várta a Baló-féle vendéglőben, de ezúttal sem sikerül Szegedre utazni.

1880-as évek második felétől – ha többnyire csak valamilyen hivatalos minőségben látogatott is Mikszáth a városba, a hivatalos időt rendszerint megtöltötte egy-egy nappal szegedi barátai kedvéért.

1886. október első napjaiban az előző évben leégett új színház újramegnyitására tartózkodott Szegeden. A megnyitó ünnepség közel akkorának ígérkezett, mint a „királylátogatás”, Tisza Kálmán miniszterelnök is kitüntette jelenlétével a várost. Jókait is várták, de betegsége miatt távol maradt. Pedig „Az aranyember” színpadi változatának egy jelenetét is előadták ekkor a szegedi színészek. Mikszáth már az előkelőségeket egy nappal megelőzve, október 1-én érkezett, s csak egy nappal Tiszáék elutazása után, 5-én távozott.

1887. május 7-én betoppant a szegedi „Nőiipar-kiállítás” megtekintésére. Ezúttal is még egy napot töltött a megnyitó-ünnepség után Szegeden és május 9-én utazott vissza a fővárosba. Ugyanebben az esztendőben már mint kormánypárti képviselő, „mamulek” jelent meg Szegeden, ahol inkább ellenzéki beállításának ismerték, s bizony most neki jutott ki a kötődő-csipkelődő megjegyzésekből, amelyeknek pedig ő volt a nagymestere. Az 1887-es választások után ugyanis Tisza Kálmán pártja nagy demonstrációt rendezett a városban. Szeptember 10-én érkezett Tisza Lajos – ekkor már mint a szegedi első választókerület képviselője. Mikszáth a megelőző napon érkezett és a szegedi fogadóbizottsággal együtt várta és üdvözölte Tiszát, akit annak idején éppen Szegeden annyit támadott, mint „rekonstruktor”-t. Másnap, vasárnap volt a szabadelví párt ünnepélyes nagygyűlése a városháza közgyűlési termében, azután „városnézés” következett (az új körtöltéshez kocsiutak és néhány új gyárat látogattak meg). Tisza még aznap elutazott, de Mikszáth – a közben Szegedre érkezett népszerű poétával, Bartók Lajossal – szeptember 12-ét is szegedi barátaival töltötte.

Az újabb, 1899-es látogatás (október 11–14.) is úgy indult, mint az 1887-es szeptemberi. Ismét Tisza Lajos látogatta meg ez alkalommal is választóit, s hozzá csatlakozott Mikszáth. Annyival mégis más volt, hogy ekkor a „Csöngőlei Vadásztársaság” meghívására a vendég-sereg részt vett a Csengelén rendezett vadászacsorán (okt. 14.), ahol meglétek a jelen lévő Kálmánok nevenapját. Az ekkor Szegeden töltött négy nap valamilyen került sor arra a később szinte rendszeressé váló esetre, hogy Mikszáth néhány, fehér asztal mellett

elmondott anekdotája előbb látott nyomdafestéket a szegedi újságíró-utódok fogalmazásában, mint Mikszáthéban. (Békefi Antal: Az én Kálmán napom. Elbeszéli Mikszáth Kálmán.)

1891-ben ünnepségre készülődött – ahogy Mikszáth keresztelte el Szegedet – „a paprikák városa”. A 80-as évek katasztrófával fenyegető városgazdasági válságának tapasztalatain okulva a tanyavilág gazdasági és kulturális fölvirágoztatását tűzve ki célul, megkezdte a tanyaközpontok kialakítását. Az elsőt az úgynevezett „felsőtanyai kerületben”, a mai Balástyán létesítették. Ennek fölavatására hívták meg Tisza Lajost. A várakozás izgmát csak fokozta az örömhír, hogy az éppen hazánkban tartózkodó Munkácsy Mihály, aki a „Honfoglalás”-on dolgozott, szegedi rokonaihoz készül ugyanekkor látogatába. Ez időre készült el az 1829-ben, Széchenyi ösztönzésére alakult Szegedi Kaszinó Egylet új reprezentatív épülete is (Vörösmarty u. 5. sz., ma a Juhász Gyula Művelődési Otthon), s fölavatását a neves vendég jelenlétében tervezték megtartani. Mikszáthot – amint maga írta kilenc esztendő múlva visszaemlékezve – Tisza Lajos invitálta, hogy jöjjön Szegedre „Árpád apánkat keresni Miskával” (t. i. Munkácsyval, aki jellegzetes „ősmagyar feieket” keresett nagy történelmi tárgyú képéhez). Mikszáth nem kérte magát és október 24-én Munkácsyval és két képviselőtársával útrakeltek. Az új tanyaközponthoz másnap indultak, különvonaton, majd ünnepi lovasbandérium által kísért fogatokon. A tanyaközpont épületeinek ünnepélyes átadása után népünnepély következett originális birkapaprikással, táncmulatsággal. Ugyanaznap este volt a Kaszinó épület fölavatása is a városban.

Talán mondanunk sem kell, hogy bármily fényes volt is ez a vasárnap, Mikszáth korántsem érezhette magát olyan jól Szegeden, mint vagy tíz évvel ezelőtt. Amint maga írta Munkácsi halála után, a nagybeteg festőművész elszomorító idegállapota is lehangolta. A hivatalos ünnepségek és „népünnepélyek” sablonjai szerint lezajló program is meglehetősen sivár lehetett számára.

Az 1891-es tanyaközpont avatást újabb követte 1892 májusában. Tisza Lajos ezen is jelen volt. A Szegedi Híradó nagy garral jelentette, hogy az ünnepély máius 15-én lesz. Tiszát az igazságügyi államtitkár, a Nemzet c. kormánypárti lap főszerkesztője és három képviselő (egyikük Mikszáth) kíséri a városba. A Szegedi Napló – lévén ellenzéki – fitymálva jegyezte meg: „Ez a második kiadású közigazgatási dáridó szakasztott párja az elsőnek.”

A Szegedi Naplónak igaza volt, minden ugyanúgy történt, mint az elmúlt ősszel. Ezúttal nem volt ugyan Kaszinó-avatás. Ha azonban már a felsőtanyai központavatást kormánypárti korteskedésnek nevezhette a helyi ellenzék, most még több joggal tehetette (s tette is!), mert Tisza Lajos egyúttal képviselői programbeszédét is elmondta a város-házán. A tanyán az új paplakban ebédelték a pesti urak. Mikszáth Kálmán szellemes fordulatokban gazdag tószttal az Antaeus-legendából kiindulva éltette Ivánkovits János apátplébános képviselőjelöltet. (Mikszáth hasonlata nem vált valóra, mert Ivánkovits a választáson megbukott.)

A város értelmisége újabb kísérletet tett irodalmi kör alakítására, s 1892-ben végre sikerült elhárítaniok minden akadályt a Duqonics Társaság működtetésének útjából. Már az év elején megindult a tagtoborzás, Mikszáth is jelentkezett. A májusi tanyaközpont avatás időjén is szó eshetett az ügyről, tudniuk, hogy Tisza Lajos is megígérte támogatását. Őszre minden készen állott az alakuló díszgyűlésre, amelynek időpontját november 20-ra tűzték ki. Mikszáth az előző napon érkezett a közben Pestre települt Enyedi Lukáccsal, Beksics Gusztávval és Kállay Alberttel, a szegei főispánnal, aki egyébként keresztkomája is volt.

Mikszáth fölolvása az alakuló díszgyűlésen némi csalódást keltett. A szegediek ugyanis a helyi sajtó hírei alapján eredeti, kimondottan erre az alkalomra írott művet vártak tőle. A fölolvadás azonban a helyi ellenzék szemében népszerűtlen Tisza Lajosról szólt, s mi több, a fővárosi lapok egyike ezt a kedélyes karcolatot éppen a díszgyűlés napján közölte. Csak az javított a hangulaton, hogy Mikszáth ezt tréfás bevezetővel egészítette ki.

Kortesúton

A legkínosabb találkozósa Mikszáthnak Szegeddel 1904-ben történt.

Országos sztrájkok, általános politikai válság felhőitől volt borús a nyáreleje, mikor a választások lezajlottak. Bánffy Dezső új nacionalista pártja is sorompóba lépett. A pártvezér Szegeden jelöltette magát. Tisza István, a miniszterelnök minden áron meg

akarta tartani pártjának legalább az egyik szegedi mandátumot, s a kormánypárti kortesek Mikszáthot is magukkal vitték a választásokat előkészítő akcióra. Szeged közvéleménye meglepetve fogadta Mikszáth kortesútjának híret. Régebről ellenzéknek ismerték, azután Tisza Kálmán hívének, a 90-es években Bánffy mellett látták számos kérdésben, s most Tisza István jelöltjét támogatni érkezett a városba. Különösen a Bánffy mellett kardoskodó Szeged és Vidéke nyilatkozott elkeseredetten és gúnyolódva Mikszáth politikai szerepvállalásáról.

Az író május 29-én érkezett Szegedre. Beszéde a kormánypártot is, Bánffy híveit is kielégítetlenül hagyta. Az eszményi liberalizmus mellett szólt, amelynek létesítményeit a Tiszákban (Kálmánban, Lajosban és Istvánban) látta. Az aktuális politikai kérdésekben viszont meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott:

" . . . Hiszen, ami a nemzeti vívmányokat illeti és az önálló vámterületet, hát nem akarjuk mi az önálló vámterületet? Hiszen én is azzal a programmal léptem be. (Derűltség). . . . Akarom és akarja Tisza István is (élénk éljenzés) és ha lehetséges lesz, megcsináljuk. Vagy ők (t. i. Bánffy és pártja) talán megcsinálják, ha nem lehetséges? (Derűltség). . . . Mélyen tisztelt uraim, nem kell itt sokat okoskodni. Szeged politikai hivatásának iránya világosan ki van jelölve. Az a szobor, melynek avatása a legközelebb meg fog történni Szegeden (t. i. Tisza Lajos szobrát), méltó jelképe annak a köteléknek, mely a Tisza család és Szeged között fennáll. (Éljenzés) Most Tisza István gróf Magyarország kormány-elnöke és nem más. Az, hogy Tisza István, ez az erős jellemű, férfias szívű, igaz politikus ül az ország kormányelnöki székében, szinte azt látszik bizonyítani, hogy nehéz idők járnak Magyarországon fölött, azért jelölte őt ki a Gondviselés. Ő az egyetlen letéteményese a sziklaszilárd szabadelvű politikának. Ugyan mi lenne velünk, polgárokkal, ha az ő pozíciója meggyöngülne? Azért éltetem én igen tisztelt Rónay Jenő barátomat, mint a liberalizmus hivatott harcosát . . ." (A Szegedi Híradó 1904. máj. 30-i száma alapján.)

Bánffy fölényes Szegedi győzelme és Tisza István szegedi jelöltjének, Rónay Jenőnek csúfos veresége országszerte föltűnést keltett, s a gúnyolódásból Mikszáthnak is bőségesen kijutott, aki szükségtelenül exponálta magát. A Tisza-párt szegedi veresége bizonyára közrejátszott abban, hogy Tisza Lajos szegedi szobrának fölavatására (1904. jún. 12-én) Mikszáth nem jött el, pedig a lapok a meghívottak közt említették a nevét.

A szerencsétlen kortesút kínos emlékét szerencsésen elfeledtette mind Mikszáth-tal, mind a szegediekkel az 1910-es jubileumi ünnepség, amelynek során Szeged a vidéki városok közül, az író szándékából abba a kivételes helyzetbe került, hogy Mikszáth egyedül ide utazott el a számos hasonló meghívást elhárítva. Ekkor mondot, őszinte megindultságú szavai örökre megpecsételték a város és az író bensőséges kapcsolatát.

CSANDA SÁNDOR

Mikszáth életművének szlovák sajátosságai

A százhuszonöt évvel ezelőtt született klasszikus magyar elbeszélőről Pavel Bujnák szlovák irodalomtörténész szellemesen azt írta, hogy korának legjelentősebb szlovák írója volt. Ezen persze elsősorban Mikszáth műveinek tartalmát, azok szlovák sajátosságait értette, noha azt is állítja, hogy az író sosem tagadta meg szlovák származását és kötelességének tartotta a szlovákság költői ábrázolását. Valamikor a Balassiak családi birtokához tartozott a Kürtös patak völgye, s azt a helyet, ahol ez a patak az Ipolyba ömlik szintén rólok nevezték el Balassa-gyarmatnak. Az egykori uradalom szívében feküdt Sklabina (Szklabonya), írónk szülőfaluja, a történeti feljegyzések szerint igen régi település (a XIV.

Az író születésének 125. évfordulóján, Vel'ky Krtisen (Nagykürtösön) tartott előadásából

században már temploma is volt). A falu nagyrészt szlovák lakosságú, s Mikszáth apja mint elszegényedett kurtanemes itt a kocsmát és a mészárszéket bérelte, később pedig gazdálkodott. Anyja, Veres Mária, a szomszédos Ebeck községből származott, Nagykürtösön kötött házasságot írónk apjával, aki még Mixadt-nak írta a nevét. Mint a Vel'ky Krtis-i evangélikus egyházi anyakönyvben ma is olvasható, Kálmán fiúk 1847. január 16-án látta meg a napvilágot, s már másnap megkeresztelte a szlovák evangélikus pap.

A kis Mikszáth gyöngye testalkatú és félnék gyermek volt. Életrajzírói feljegyezték, hogy nehezen tudott elaludni, ezért szülei öreg falusi mesemondókat hívtak ágyához, így ismerkedett meg egészen kisgyermekkorában a szlovák népköltéssel, s vált később Jókai után ő maga is kiváló mesemondóvá. Sok szép népmese és népdal haláláig megmaradt emlékezetében, s hatásuk, nyomuk megtalálható az írónak szinte valamennyi jelentősebb művében. A szlabonai elemi iskolában egyébként nem tartozott a jó tanulók közé, s írása is csúnya volt. Tizenhárom éves korában szülei beírták a rimaszombati protestáns középiskolába; itt már jobban tanult, s írói ambíciója is felébredt. Osztályuk egyszer kirándult az Aggteleki cseppkőbarlangba, s Mikszáth az önképzőkör számára kedvesen megírt beszámolót készített a kirándulásról, amely azonnal felkeltette a diákság érdeklődését. Az író rimaszombati diákjeit egyébként részletesen feldolgozta Veres Samu a rimaszombati protestáns főgimnázium 1910. évi értesítőjében. A rimaszombati gimnáziumnak azonban csak hat osztálya volt, s azután Mikszáth abba a stianica (selmeci) líceumban folytatta tanulmányait, amelyben valaha Petőfi is tanult.

Szülei Mikszáthot — akárcsak valaha Petőfit — azért küldték Selmecre, mert az itteni líceumnak igen jó híre volt. Itt is jól tanult, és gyakran szerepelt az önképzőkörökben. Diák létére bámulusos élességgel figyelte meg a selmeci és Selmec környéki életet, melyet később igen sok művében ábrázolt. 1866-ban itt tett érettségi vizsgát, s utána már nem tért vissza Selmecre. Az író ezután elhagyta szülőföldjét, Pestre ment jogászodni, majd a balassagyarmati vármegeyházán hivatalnokodott. Ekkor már elbeszéléseket is írt. 1871-ben jelent meg *Ami a lelket megmérgezi* című novellája. A megeyházán szerzett tanáskodásait rövidesen meg is írta a *Tekintetes vármegeyében*, s ebben Nicsy István néven főszolgabíráját, későbbi apósát, Mauks Mátyást is emlegette.

Ebből az időből származik az *elfelejtett rab* c. novellája, melyben élesen világít rá a megyei urak cinikus nemtörődömiségére. Vrana Mihály csószt beidézik a megeyházra, és a szolgabíró részegség címén bezáratja (bosszúból) a színjőzön szegényembert. A szolgabíró közben elmegy a szomszédos fürdőbe, és megfedkeznek az étlen-szomjan maradt rabról. Amikor visszatér, szabadon bocsátja a jámbor szlovák csószot, aki még hálából kezét is csókol kegyetlen urának, s később még egy kosár szőlővel is megajándékozza „jó-ságáért”. Az író mindezt leleplező szöndékű realizmussal ábrázolja.

1873-ban Mikszáth megpályázza a megyei aljegyzőséget, de az urak ezt az állást másnak adják, s ő kénytelen díjtalan állást vállalni, Balázs József balassagyarmati ügyvédnél. Itt látta meg az elszegényedett dzsentri teljes anyagi csődjét, s itt ismerte meg a notorikus perlekedőket, akikről oly gyakran szól későbbi írásaiban. Az író véna azonban egyre erősebben lüktetett benne, s elment Pestre, hogy csupán az irodalomnak élhessen. Pesti tartózkodását azonban meg kellett szakítania a nógrádi pestis miatt, amelyben szülei is elpusztultak. Az 1873-as évet azután szülőfalujában töltötte, s éjszakánként pásztorház mellett hallgatta csószuk elbeszélését. A nógrádi csapás emlékét *A fekete város* c. regényben, az oszgyáki kolera leírásában idézi fel. 26 éves korában megnősül, de nem sokára azt tapasztalta, hogy nem tudja feleségét eltartani, válást ajánlott neki. Ekkoriban még labkért sem tudott fizetni, bűtörát is elárverezték. Később azonban népies, színes novelláival utat tört az elismeréshez, s ezután újból elvette első feleségét.

1878 végén Szaqeden tagja lesz az ellenzéki Szegedi Napló szerkesztőségének. 1881-ben pedig a Pesti Hírlap vette fel munkatársai közé. Ebben az évben jelent meg előbb *A tót atyafiak*, majd néhány hónappal később *A jó palócok* című novelláskötete. Mikszáth a Pesti Hírlap hasábjain kezdte meg a nagy népszerűségnek örvendő *Országgyűlési karcolatok* közlését. Irodalmi munkássága manórá vonja az egész ország olvasóközönségének figyelmét. 1887-ben Tisza Kálmán támogatásával országgyűlési képviselői mandátumot kapott a kormánypárt tagjaként. Ekkor lesz országszerte ismert, beérkezett íróvá.

Mikszáthot írói fejlődésének első szakaszában főként szülőföldjének, Nógrádnak elbájoló természeti szépsége, falvainak s e falvak szlovák és magyar lakosainak élete ihlette. Írói hírnevét is e témakörökről szóló elbeszélésgyűjteményeivel alapozta meg. Mikszáth

ezekben azt a paraszti világot ábrázolja, amelyben még élnek a feudális előítéletek, népi hősei még öntudatlanok és alázasosan hajlonganak uraik előtt. De a terjedelmesebb novelláiban már társadalmi problémáknak, szegények és urak társadalmi összeütközésének is hangot ad.

Mikszáth írói fejlődésének első szakaszára az önálló írói hang keresése a jellemző. Első nagy és döntő sikerét két kis gyűjteménnyel, **A tót atyafiak** és **A jó palócok** című falusi tárgyú novelláival aratta, melyben szülőföldje népéről mondott el édes-bús történeteket. Ezeknek az apró elbeszéléseknek, rajzoknak legfőbb jellemzőjük a balladás rövidség és tömörség: formai bravúrjuk és tartalmi változatosságuk, főleg pedig előadásuk bája, kedvesség egyszerre meghódította a közönséget. A tót atyafiak négy nagyobb novellát, A jó palócok tizenöt apró elbeszélést tartalmaz. Maga a cím jelzi, hogy A tót atyafiakban a szlovák elem és környezet dominál. A legtöbb szlovák motívumot első nagyszerű elbeszélésében találjuk. A brezinai akol bacsója, Olej Tamás irodalmunk egyik legmegnyerőbb népi hőse, akinek az akol a mindene, mégsem adja oda a lányát a Talári hercegnek, mikor azt leányáért felkínálja. Olej Tamás a hegyek kemény és igazságos fia. Hatalmas alak, az első pillanatban az erdők uraként lép elénk, a valóságban azonban jobbágy, a Talári herceg szolgája. „A haja térdig ér és nagy sárga fésűvel van megtűzve. Vállai izmosak. Gondolkozik mindenről, de csak saját multságára, nem cseréli ki a gondolatait senkivel. Multságából gondolkozik, és ez sohasem rossz multság.”

A felajúított brezinai akolnak az éjszakában messzevilágító lángja egy tragikus népi hős alakját világítja meg előttünk.

Bede Anna tartozásának minden sorából két lánytestvérnek egymásért mindenre kész szeretete lángol.

Lapaj, a híres dudás című novellában a földbirtokos által meggyalázott fiatal lány aikáról hallatlanul merészen hangzik az átok – „verje meg őt az isten, amikor ébren van és amikor alszik”. Az általában gúnyolódó Mikszáth mély szeretettel és kedves humorral ábrázolja falusi alakjait, Lapai, az öreg dudás potom áron eladta messze földön híres legféltettebb kincsét, a dudáját, hogy megmenthessen egy árva gyermeket és tejet szerezhesen neki. Csoda történt egy öregember lelkében, az egész életét magányban leélt Lapaj élete alkonyán megtanult szeretni.

Mikszáthnak a romantikusból realistává fejlődő alkotó módszere, stílusa jellegzetes sajátosságot, új szint jelent irodalmunkban. Az ő műveivel vonul be először művészi szinten a magyar irodalomba a szlovák ember, annak népviselete, szokásai, ő beszél először nehéz munkájáról, amellyel a betevő falatért küzd. Egyszóval emberszámba veszi az addig észre sem vett, nemzetiségében és emberségében egyaránt elnyomott népet. Iól látja a jogtalanságokat, de osztályhelyzete és társadalmi hovatartozása gátolja a tárgyilagos szemléletben. A szlovákokkal szemben kialakított nézete nem egyöntetű, bizonyos kötöttséget látunk felfogásában. Tükröződik ebben egyrészt az úri, nemesi szemlélet, amely a parasztot naív gyermeknek nézi, mosolygó jóindulattal ugyan, de mint komoly társadalmi tényezőt nem akarja tudomásul venni, (ez az „álpaszti arc”). Máskor előtör Mikszáthból az együttérző ember. Ilyenkor belülről nézi a parasztot, akinek látszólagos békés együgyűsége mögött hatalmas szenvedélyek viharzanak, akinek erkölcsi törvényeit a természeti tényezők szabják meg, nem a huzak társadalmi szokások, pl. a brezinai juhász nem sírt a felesége temetésén, mert nem akaródzott neki, de magában egész életében siratta és bánkódott utána. Hőseinek belső világát a népköltészet segítségével igyekszik megközelíteni. A szlovák népköltéssel még egészen kiskorában ismerkedett meg.

Mikszáth a szlovák irodalommal is megismerkedett még selmeci diákkorában. A gimnázium filozófia- és latintanára, Suhaida hetente kétszer szlovák irodalmat is adott elő. Ezek az órákon ismerkedett meg Mikszáth a nagy szlovák költő, Andrej Sládkovic költészetével, (néhány írásban Slankovicként emlegeti). A szlovák nyelv később is a hajdani boldog gyermekkor emlékéit idézte fel benne, nincsen olyan műve, amelyben szlovák vonatkozást ne találunk. Saját stílusában számtalanszor előfordulnak szlovák szavak és mondatok is, pl. povedálni, tratyogni, zapeska, dusa mója, szesztra, halina stb.

Mikszáth előadómódjában, stílusában sokat merít a népnyelvből és a népköltészet stílusából. „Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem a magyar paraszttól” – írja saját módszerének jellemzésére. Már Rubinyi Mózes megállapította Mikszáth Kálmán stílusa és nyelve c. könyvében, hogy „a fordulatok, áthajlások, sztereotip kifejezések mind többnyire a néplélek alkotásai, vagy továbbfejlődésének ezek analógiáira. Mert Mikszáth

népiessége sajátos, művészi népiesség". Gyakran találunk elbeszéléseiben népmesei fordulokat, ilyenek például az ellentétes ismételtetések: „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy gazdag juhász ezen a tájon, de olyan gazdag...” (Magyarország lovagvárai) „Csüggedten ballagunk a piacon, most már igazán nem tudva mitévők legyünk, mikor csak honnan, honnan nem, ott terem Pernye Mihály.” (A tekintetes vármegye)

Ugyancsak népmese színezetű az a stílusfordulata, melyet magára utalásnak lehetne nevezni: elbeszélése közben, mintegy közbeszólással magára tereli a szót. „Az anyóka kalácsot dagasztott, s uram bocsász, valami száz esztendő előtti dalt dudorászott.” (Az én kortársaim) „Ha jól emlékszem, a Szlankovics a tótok legnagyobb poétája” (Club és folyosó). „Jaj, igen... Mimit elfelejtettem mondani, hogy kicsoda. Hát Mimi az én jelöltem... (Az apró gentry és a nép.) Mikszáth elbeszélése közben az átmenetet, áthailást igen gyakran a népi hiszen, iszen szavakkal jelöli: „Egyéb rosszat a szegény Pistáról nem is igen lehetett mondani. Hanem iszen elég volt ez: a képviselők összesűgtak elképedve a folyosón” (Az én kortársaim). „Kedves mamácskám, és hála istennek egészséges vagyok. Hanem iszen egészséges volt már a nagyszony is... (Urak és parasztok).

Rubinyi Mózes mutatott rá arra is, hogy Mikszáth prózája néhol ritmikus, rimes, s ezeket helyenként a népdalokra emlékeztető sorokba lehetnek tördelni: „Építik a / várat / nagy sürgés / forgással. Építik / építik, / míg csak meg nem / únják. Kilencvenhét / pallér / a téglákat / rakja, / ezerszáz / napszámos / váltig / adogatja.” (Club és folyosó).

Igaz az író népköltési idézetei néha kétes hitelűek, a források ellenőrizhetetlenek. Pl. a Szegedi Napló 1880. évi folyam 217. számában a tárcarovatban M-th K-n aláírással egy cikk jelent meg, címe: **A palócokról. A Pintér és a Mocsáry könyvéről.** A cikk először Pintér Sándornak Budapesten 1880-ban megjelent „A palócokról” szóló tanulmánya tartalmát mondja el. Megemlíti, milyen gazdag a palóc népköltészet, milyen a palóc nyelv, milyenek a dalai, balladái. S erre idéz egyet-kettőt, majd folytatja: „A Mocsáry műtéményéből szép az alábbi (108. l.), mely előttem különösen is becsesebb, a „Mikszáth László árulása” című. S utána közli a következő szöveget:

Mikszáth László árulása

Hegy elméne Mikszáth László
Az akasztófára való,
Keét pejlóvat kantározzák,
Kocsi elejeébe fogják.

Amint aztán oda ére
Terek vezér elejeébe,
Zibet-zabot a lovának,
Aranyos kardot magának,
Gyöngyös pártát asszonyának:
Az Dráskóczy Ilonának.

Hogyan gyűsz te drága Uram
Paszománnyal, ezüstökkel,
Csomoszóval, garmadóval
Keretes mív' fegyverekkel
Meé te vótál a terekkel?

Nem vótam én ott heába
Terek urak udvarába
A hegyek is elmorogják
A füvek, kövek elmongyák...
Jaj fektessél engem ágyba

Veres sujtással kihánytba
Takarj fehér lepedőbe
Ássa a fekete földbe
Mel átkos csontom kodobja
Dohos pönész maj befogja.

A cikk azután elmondja, hogy „Mikszáth László áruháza”-nál formailag tökéletesebb balladák is vannak a gyűjteményben, de feltűnő, hogy nem szól részletesebben Mocsáry Pál palócok népköltési gyűjteményéről. Mi ez a mű, kézirat vagy nyomtatott könyv? A gyűjteményről a szakirodalom semmit sem tud, s a Mikszáthtal foglalkozó szakemberek azóta is hiába kutattak utána (legutóbb Melich János), senki sem tudott róla felvilágosítást adni. A **Mikszáth család története** című értekezés írója, Miskolczi-Simon János, aki a Mikszáth László áruháza c. balladát a Szegedi Napló nyomán szintén közli, Mocsáry Pálról nem tud, el'ben azt írja, hogy a Mocsáryak közül tudomása szerint Mocsáry István – 1914-ben honvédezzredes, kamarás – foglalkozott egy időben a palóc népköltéssel. Pedig fontos volna felkutatni a Mocsáry Pál-féle népköltési gyűjteményt, már csak a Mikszáth László áruháza ballada hitelessége dolgában is. Miskolczi-Simon János ui. kételkedik a ballada hiteles voltában. Ezt írja róla: „E népballadának alig van való alapja. A Mikszáthok csak jóval a törökvilág után költöztek a palócoktól is lakott Nógrád megyébe, de ott sem palóc falvakban laktak. Kérdés, hogy eredetileg Mikszáth (tulajdonképpen Mixadt) nevűről szólt-e az ének, avagy nem újabb gyártmány-e, mint pl. egyik-másik Thaly-féle kuruc ballada”.

Miskolczi-Simon megjegyzései helytállóak látszanak a Mikszáth vezetéknevű írott alakjaira vonatkozó megjegyzés is. Igaz, van 1770-ből hiteles Mikszády, tehát ksz-szel írt adatunk, mégis kétségtelen tény, hogy a nemzetiség tagjai régebben x-szel írták nevüket. Mikszáth Kálmán neve is a rimaszombati gimnázium Értesítvényeiben Mixadt alakban van írva. Ebben a tekintetben tehát a „Mikszáth László áruháza” c. balladában a vezetéknevű modernizálva van. A ballada nyelve, helyesírása máskülönb is hol népies, hol régieskedő, hol mai irodalmi, hol köznyelvi – vegyesen. Különösen újszerű benne a „keretes mív' fegyverek” kifejezés, s a „hegyek elmorogják” metafora is. Hasonlóan kétes hitelességű az az állítólagos szlovák népdal is, amelynek Szalatnai Rezső több mint egy évtizede egész tanulmányt szentelt az Irodalomtörténeti Közleményekben.

Mikszáth későbbi művében is gyakran találkozunk szlovák vonatkozásokkal. (Történeteiben később is fel-felbukkannak szlovák tájak és alakok, ha nem is állnak mindig a témák és a történések középpontjában. A Különös házassága kedves Vidonkája azoknak a paraszthetéseeknek a megrövidítője, melyek a kor mostoha viszonyai miatt nem érvényesülhetnek. Ezermester, leleményes, fúr-faragó, fából pontosan járó órát készít, meg önmagától járó szekeret”. A név alkotóerejébe vetett bizalmát fejezi ki e néhány sor, mely enyben szemrehányást is jelent: „Sok volt az országban a tehetség, de kevés érvényesülhetett úgy, mint a pozsonyi Kempelen Farkas. Vidonka jól járt. Bernáth odaadta asztalosnak, de legtöbbször elvesznek az ilyen parasztszenik, koporsót csinálnak és játékszert a földesúr nyerekeinek pálinka reményében”. Amilyen szimpatikus és becsületes az enyvidonka, olyan ellenszenves alak Szucsinka plébános, Döry Mária császártól. Mikszáth Szucsinkával mondatja el a magyar nemesi fiúnak diszónánsan hangzó érveket, amelyekkel a szlovák középélet védekezett a magyarizáló politika ellen, igyekezve a nemzeti öntudatot ébresztetni minél szélesebb tömegekben. Szucsinka szlovák érzelmű, azt mondja: „Árpadék is tótul beszéltek, tót lányokat vettek feleségül, ezért van a sok szláv eredetű elnevezés a háztartásban. sőt a gyerekek is kalandozó, csavargó apjuk helyett anyjuk nyelvével pövedáltak”. (165 l.)

Hasonlókat ír **Padák Sámuelről**, a **Noszty fiú esete Tóth Marival** egyik szlovák lelkészéről, akinek gyűjtőgató szónaklatai vannak és ő a „luteránus Kapisztrán”. Ő szintén beszél arról, hogy az Árpádok szlovákul beszéltek otthon, vármegyéink nevei is erre vallanak, „Novigrád, Csernográd” tiszta szláv elnevezések. Négy magyar király neve volt Béla. ez is a szlávág mellett bizonyít. (303 l.) Érdekes, Noszty veje, Kopereczky László Izrael szintén szlovák származású. A szlovák intelligencia azon részéhez tartozik, amely szívvel-lélekkel állál a magyarokhoz, családi kapcsolatba kerül a dzsentrivel csak azért, hogy magasabb társadalmi pozíciót teremtsen magának. Kopereczky önző ember, afféle renegát, az egykorú szlovák epikában is tipikus jelenség. Hatalmas vagyona alkalmassá teszi arra, hogy a feudál kapitalista Magyarország legzüllöttebb képviselői, Nosztyék a segítségével leromlott anyagi helyzetüket rekonstruálják. Bár abszolút alkalmatlan a funkcióra, főispánságot kap. Nemzeti öntudata nincsen. Szlovákul csak otthon, vagy alantas emberekkel beszél, de kortes-beszédét szlovákul tanulja meg, azután fordítja le magában magyarra. Ezzel a figurával egy ravasz, kereskedőszellemű, de gyenge jellemű embert mutat be Mikszáth, akit épp nemzeti öntudatának hiánya tesz ellenszenvesé. Alapjában véve nem is rossz ember, de belekeveredve az úri bandába alkalmazkodva vegyül közéjük. Szíve mélyén van valami

szláv vonzalom, például, ha valakit „pán brat”ének szólít, az részéről a legmagasabb fokú megtiszteltetésnek a jele. Ebben a regényben szereplő Malinka Kornél, Koperczky lítkára, szintén szlovák, „de az alföldről való, luteránus tanár volt az apja”. Jóindulatú, de gyenge ahhoz, hogy az igazságtalanságokkal szembeszálljon és harcoljon. Benne legalább valami bentről jövő nosztalgia található az anyanyelvi népművészet megismerésére; szlovák dalokat gyűjt. Trencsénbe utazva, Koleszár Mária, Koperczky fiának dajkája éneklí neki a következő dal:

Nem ismerek szebb lányt Plevák Ancsuránál,
Nefelejcs szeménél, lenszínű hajánál,
Nem rózsatőn termett, nem lilium sáson,
Az égből esett le valami nyíláson,
Nyílást drótozni egy legényt felhívna,
Engem Králik Gyurit, engem hívnak
Jaj, meghalok anyám."

A szlovák nép felette változatos dalaiban, nemcsak a szerelmet és a birkalopást éneklí meg, nemcsak a falusi drámákat önti balladába vagy románcokba, hanem ezer apró bajját is rímbe foglalja – írja ugyanott. Koleszár Mária egy vidám dalt is énekel, amely a törvénytöréssel évődik, ugyanis három fórum háromféle ítéletet hoz a számadó bojtár pörében: felmentőt, elmarasztalót, és mindet a király nevében:

„Ha én király volnék,
Mindig egyet mondanék,
Királynak úgy illik tralalala
Össze-vissza én nem beszélnek
Királynak nem illik tralalala."

Roppant humoros alak Bubeniyk, Koperczky csavaros eszű inasa, aki számos nehéz helyzetből kimenti urát. Valószínű, hogy ez a figura járult hozzá Mikszáth polgári kritikusaí azon véleményének kialakulásához, hogy írónk a szlovákokat rovaszaknak, körmönfontabbaknak tartja a magyar paraszt egyenes, nyílt jelleménél. Klincsók Györgyről csak annyit tudunk, hogy „tajtékipás kövér ember, rosszul beszél magyarul". Ezeket az alakokat távolról sem olyan együttérzéssel ábrázolja, mint az egyszerű népi figurákat. Mikszáth antiklerikalizmusa néha összefonódik a magyar nemzeti mozgalommal. Nem szívesen nézte a szlovák intelligencia, papok és tanítók öntudatébresztgető tevékenységét. Gyermekkorában Kroznócra járt a nagypapjával prédikációt hallgatni, amint ezt a **Prakovszky, a siket kovács**" című művében említi: „Ott hallotta azt a nyelvet, mely az ő luteránus szószékük specialitása, valami ormóttan keverék az összes szláv nyelvekből, Isten nyelvének hívják a papok egymás között. És csakugyan lehet, hogy az Isten alkalmasint érti, de a tót gyülekezet nem. A papokért sem mernék jót állni..."

Egyik legmegkapóbb elbeszélésének, az **Elfelejtett rabnak** is szlovák a hőse. Ez a történet nem csupán az író személyes élménye. Vrana Mihály már nem fiatal ember, lelkiismeretesen végzi munkáját s eközben megbünteti az orvodászatot kapott fiatalurat. Megyei esküdt korában ez a fiatalúr a tanúként beidézt Vrana Mihályban felismeri azt a csőszet, aki őt diákkorában öt évvel ezelőtt a tilosban megkergette. De még az esküdti székben sem akarja elismerni, hogy akkor ő törvénytelenéset követet el, tehát a csősznek joga volt megbüntetni. Bosszút akar állni rajta: ráfogja, hogy részeg és bezaratja. Aztán elutazik, elfeledkezik az ügyről, s amikor végre két nap múlva eszébe jut a bezért rab, nagyon megijed, hátha az meghalt éhen vagy szomjan. Roppant aggodalmak között áll az áthatlan fogoly elé, aki helyett, hogy megbosszulná az önkényességét, lehajol és kezét csókolva mondja: „Gondoltam én mindjárt, hogy kiszabadulok, mert tudom én, hogy a nemes vármegye igazságos". Annak ellenére, hogy kedélyes hangon adja elő, az úri vezetés elaljasodásának művészi rajza ez, a még jobbágyi öntudatú Vrana vármegyébe vetett hite és a tekintetes urak könnyelműsége közt feszülő ellentét gyújtó szikrát vet az olvasó felkébe. Vrana Mihály külsejének leírása is megkapó. „Hórhorgas, magas ember, széles szíj a derekán gavalléros öt csattal, himzett halina lóg a hátán, s újdonság-új bocskor kunkorodik a lábán (fehér szíjjakkal). Illemtudó, félénk, ünepélyesen viselkedik a törvény előtt".

Mikszáth művészi módon fejezi ki eszmei mondanivalóját: két tipikus alak, két jellem szembeállításával mutat rá az akkori társadalom két osztályának legjellegzetesebb vonásaira.

Mennyivel kevésbé szimpatizál a magyarizálódó földesúrral, „**Krudy Kálmány csinytevésinek**”, barássa Antal barójával. A főnemesek különben nem szimpaukusak Mikszáth műveiben: „Minden az övök, még a nép szive is” írja. Antal báró ugyan „egyszerű ember, népével tótul beszél, még magyarul sem tud jól”. Ez a népével még aránylag jó viszonyban élő úr be-behivogatja magához a környék szépeit, egy-egy ködmönt adva a szolgálataért. Ellenállni nem lehet, még milyen szunnyad az öntudat, fogalmuk sincs arról, meddig terjedhet a földesúri önkény. Meg azt hiszik, ők járnak jól, ha valaki a „kozsusáriumból” (annak a teremnek a neve, ahol a ködmönöket tartják) ködmönt kap...

A szlovák származású polgári és nemesi alakok között csak elvétve akadnak olyan, nemzeti szempontból tisztább és fényesebb jellemek, amilyen Wrbovsky Szaniszló, a **Holt kortes** című novella nemes hőse. Wrbovsky szlovák népdalt énekel Mikszáthnak, s azzal dicsekszik, hogy a Matica slovenskában kiadott egy gyűjteményt a Vág menti várak népmondáiból.

Mikszáth irodalmi tevékenysége azt bizonyítja, hogy az igazi szlovák nemzeti jelleget és sajátosságot nem a polgári és nemesi osztály képviselőiben találta meg, hanem az egyszerű szlovák népben, amelyet ő többnyire türelmesnek, csendesnek és sorsába beletorodótnak ábrázolt. Elmaradottságukat, műveltségüket általában idillikusan, fölényes íróniával ábrázolja, de mint realista író, észrevette az is, hogy ebben az elnyomott népben ébrednek már a nemzeti öntudat. A 80-as évek Mikszáthjának lelkét áthatotta az úri Magyarország nemesi romantikájának patriarchális nyajassággal megejtő szemlélete. Az **Alakok** című művében választási történeteket mesélve ír Németh Albert képviselőről, aki hogy megnyerje választói bizalmát, egy szlovák szolgától vesz nyelvórákat, hogy el tudja mondani minden faluban a mondókát a nép meghódítására:

„Nye bojtye sza moji mili szlováci,
Kto vám zle prajeji, to sza darebáci
Porcie sza velkje ludj Bozsi!”

Meg is tanul szlovácul, nagy közkedveltségnek örvend, de mindezt Mikszáth mint egy érdekes esetet, mint követendő példát említi. Élete vége felé látta csak tisztábban a politika népellenségét és ezt írja: „A magyar nemesi politikának előbb-utóbb a paraszt érdekeire kell helyezkednie, hogy igazi vágányra jusson.” Az urak és parasztok érdekét szerette volna egybefoglalni. Ezek az ellentmondások világnézeti távlatatlanságban gyökeretk. Egyszerre antifeudalista és kapitalistaellenes. Látta az új polgár-paraszti életet, és visszakíváncozott a régi faluba. Ez az ellentmondás népiességére sajátosan rányomja bélyegét, ez alakítja ki annak romantikus jellegét, a népmesével való rokonságát. Vonzották az olyan képzetek, amilyenekkel a partriarchális parasztság fordul szembe tiltakozóan az úri világgal. Ezért találunk annyi népmesei motívumot, népdalt, csodás elemet írásaiban. Természetes tehát, hogy a szlovák nép, mely kiskorától kezdve egy képzetté vált benne a faluval, a néppel, s gazdag népművészeti hagyományával számára a népi ábrázolás tárházát képezte.

Számtalanszor találkozunk műveiben a szlovák folklór legendás hőseivel, Jánosikkal is. A Fekete városban Görgei gazdasszonya büszkén emlegeti, hogy ő még látta Jánosikt (164. l.), majd ugyanitt írja később a Szabatkától **Osgyánig** terjedő erdőről: „A híres Jánosik, a szlovák legendák betyárja, itt mérte a vásárosoktól elrabolt posztót a vándorló kiakokknak, egyik bükkötől a másikig. Ez volt a rőfje”. (257. l.) Hasonlóan beszél **Prakovszky, a siket kovács** című novellájában a Neszte patak hidjáról: „Hacsak el nem hordta Jánosik, a felvidéki szlovákok gavallér rablója, aki ellopta a kereskedők portékáját, aztán kimérte a **posztót** a szegény vándordíjakok között, s hatalmas rőfökkel dolgozott. Egyik bükkötől a másikig. (Od buka do buka). Azok pedig ritkán nőttek a krizsnóci erdőben.” (81. l.) A nép nem fél Jánosiktól, pártfogót, legendás vezért lát benne, de az urak kevésbé szeretik. A Különös házasság Döry bárója is kellenül emlegeti: „Itt barangol Jánosik tizenketted magával, és mindenről tud. A múltkor is azt üzenté be, Dókus Antalnak, hogy küldje el számára az új csizmát, meg két oldal szalonnát. Elküldte a szalonnát, bizonykodott, hogy új csizmája nincs, Jánosik visszaküldött, hogy ne bolondozzon, hisz ott van az új csizma a hálószobában a dívánra téve. Igaz is volt.” (13. l.) Ugyanitt olvashatjuk,

hogy a Jánosik bandájából odakerült hajdúnak, nagyobb respektjük van. Sőt maga Buttlerl amikor Piroskát szerette volna látni és kertészlegényként lopakodott a közelébe, úgy engedik el a szolgálatból, hogy magát a Jánosik bandából való Bavtya Demeternek mondja. A Beszterce ostromában is ott van egy kocsmá falán Jánosik arcképe, aki „híres zsvány és nagy gavallér volt, hét likra kapcsolódott a hasszija” (81. l.).

A **Tekintetes vármegye** c. kötetében, egy szlovák vonatkozású elbeszélésében kifejti a szocializmusról valott felszínes nézeteit. Egy **Hl vatsek József** nevű kántorral beszél, aki hombárrendszerrel akarta megoldani az egyenlőtlen gazdasági helyzetet. Az abban állt volna, hogy a faluban mindenki beadná a keresetét a közösbe, s mindenki annyit venne ki, amennyire szüksége van, hisz aki kapja a pénzt, úgy is visszaviszi. De csak az illuzórikus elképzelésig jutott el, azt is kénytelen elejteni, mert maga is belátja annak kivihetetlen voltát. Leleményesnek véli a gigondolót, de nem látja a népben a társadalomalakító tényezőt, s fejlődés lendítőkerekét. Az egyszerű emberek jószívűsége, lelki tisztasága hatott Mikszáthra; akkor legmelegebb a hangja, ha róluk beszél. Ez vonatkozik a szlovák népi alakokra is. Tetszik neki egyszerűségük és természetességük, elbájozzák a szép szlovák lányok, akiket igen gyakran emleget. A leányalakjai kivétel nélkül szépek és vonzóak, a legények élettől és egészségtől duzzadók.

Az **Utazás Palócországban** c. ciklusban emlékezik meg a Fábry szekerén utazó piktor társáról, aki néhány szlovák arcot le is akar rajzolni. Három, pesti szolgálatból hazatérő szlovák lány különösen megtetszik neki: Anka, Panka és Hanka üdék és romlatlanok, megőrizték a fővársoban is faluról hozott tisztaságukat. A szép Hanka kitűnik jószívűségével, mikor az utasok megállnak, Sztruhár György lipótszentmiklósi születésű szlovák ember sírjánál, aki otthonától távol kol'erában halt meg. Az aratók saját pénzcsekéjükből emeltek sírkövet a szülőföldjéitől messze nyugvó társuknak, és mindig megállnak imádkozni a „Nás Gyurko”-nál, Hanka ivóvizével öntözi meg a sírt. A szlovák nép nagyon vallásos, még Lapaj is letérdel imádkozni a vízbe ugró meggyalázott lányért, hogy ne pogányul jusson a más-világra.

A Tisztikar és a Glaukopis Athéné hősnője, Hanka is szlovák lány szépségének nehéz ellenállni, hova is akarja vinni az apja, mert a papnál, ahol szolgál, nagyon szeretik, s éppen ettől fél. Hl vatsek szerelme mély és szenvedélyes, de Hanka a német tudóst választja. Az urak mulattatására szlovákul énekel:

Kácsér na doline
Kacska vodu pije
Kácsér csernaja
Vitaj dusa moja.

A dalnak szövege „összefolyva bájos zengzetté, úgy rémlett, mintha francia nyelven lett volna”. A szlovák népdal gyermekkorában felcsendült melódiája csaknem minden művében vissza-visszatér. Művészetében központi szerepet játszottak a népmesék, népdalok, s a bizonytalanokdó lélek homályából a babonák.

A **Szökevények** c. elbeszélésében a mosó, falusi menyecskek ajkán lágyan és melan-kólikusan csendül fel „valami csintalan tót dal, hogy bolonddá tegye az idegen füleket, mintha szomorú volna”.

Országszerte és külföldön is nagy sikere volt a Szent Péter esernyője c. regényének, amelyben ugyancsak sűrűn találkozunk szlovák motívumokkal. A regény szlovák környezetben, Besztercebánya környékén és Glogován játszódik le. Tárnya érdekes, vonzó, gyönyörködtető, hangja mesészerű. Az idillikus történetben az egyszerű szlovák nép élete tárul elénk. Látjuk, mennyit küzd a mostoha természettel, de tanúi vagyunk apró örömeinek, mulatságainak is. Parasztjait rendkívül vallásos embereknek ábrázolja, akik a babonák világában tévelyegve, számukra megfajthatetlen dolgokról készek csodákat kovácsolni. A nép képzeletének hatalmas ereje nyilvánult meg a regényben, amikor az ismeretlen zsidó esernyőjét szent ereklyévé avatták Glogova falu lakói. Babonákba vetett hitük és fanatikus vallásosságuk azonban nem tette őket teljesen vakokká. Sajátos paraszti bölcsességükkel szembeszálltak a klérussal. A régi glogovai parasztok, amikor megkérdezték, miért fizetik olyan rosszul a papjukat, azt felelték: „Nem a mi szolgánk a pap, hanem a? Uristen szolgája. Mindenki fizesse a maga szolgáját.” (13. l.) Ahol csak lehetett, megrövidítették papjukat, s nagylelkűséggel leplezett ravaszsággal akár ötszáz hold földet is adtak volna neki, persze a határ természetlen részében. Szlovák Péter, az egyházi, humo-

rosán jegyezte meg, amikor az új pappal körüljárta a parókiát és az elhunyt lelkiatya örökségét, a Visztula nevű kutyát figyelmébe ajánlotta: „Az embernek kezdeni kell valahol. Ugy is lehetne, hogy előbb az örízni valót szerzi meg, aztán az örzöt. De így is jó az, tisztelendő úr.” Az egyházi tisztában volt azzal, hogy a papok nemcsak igével éltek, hanem általában jómódúak voltak. Föltételezte a fiatal Bélyi Jánosról is, hogy jól gazdálkodik, az örízni valót is megszerzi magának.

Mikszáth gúnys mosolyával elítélte a glokovai parasztok fanatikus vallásosságát és a babonákba vetett hitét, de meglátta bennük az életet figyelő embereket is, akik lelki elmaradottságuk ellenére sem hódoltak meg teljesen az egyház képviselői előtt. A regény központi hőse Vibra Gyuri fiatal ügyvéd, akit végig szimpatikusnak ábrázol. Gyuri gyetvai, ahol a férfiak „egy ölnél kezdődnek” és így énekel:

Tutaj szalad a Garamon
Janko pipál a tutajon.

Vagy a következő igazán melankolikus dalt szokta énekelni (szl. változata ismert népdal):

Tudod-e rózsám mi az én ágyam?
Jéghideg kövön terített köpeny
Ez az én ágyam.
Így alszom én
De, hogy eszem?
Ételem lóbul, italom hóbul.
Tudod-e rózsám, így élek én.

A népi alakokon kívül megismerteti az olvasót Mikszáth Kálmán a szlovák polgársággal és nemességgel, akik nagyobb részt elvesztették már nemzeti jellegüket és öntudatukat, és elszakadtak a néptől. A sok fordulatot esemény széppé, színessé teszi ezt a humoros, mulatságos, kedves regényt. A Szent Péter esernyője Mikszáth értelmes emberszeretetéről tesz tanúságot.

Az elnemzetlenedett polgári és nemesi figurák állnak a Beszterce ostroma című regény középpontjában is. Mikszáthot a kor magyar nacionalizmusa erősen befolyásolta. E felfogásnak megfelelően alakjait a kedélyes humor élénk színein keresztül ábrázolja, de a humor világos pasztell színeibe imitt-amott beleszövi az iróniának és a megvetésnek sötétebb árnyalatait is. Ilyen a regény egyik szereplője, Klivényi írnok, aki nem más, mint megvetésre méltó áruló. Klivényi közismert korhely és munkakerülő, aki a fejelemi eljárást mindig ki tudja kerülni azzal, hogy az öntudatos szlovák polgárok ablaka alatt éjjelenként eldalolja a gúnyverset:

Cserveni kantár bjeli köny!
Predav szom orszóg, Bozse mój!

Ez a dal Svatoptuk király szomorú kalandjára emlékeztette a zsolnai pánszláv urakat. Mikszáth felteszi az irónikus kérdést: lehet-e ilyen „nagy magyart” elcsapni az állásából? A válasz „nem”. „Klivényi ügye mindig a haza ügye volt. Klivényi nem volt ostoba, mindig jól tudta, hogy mitől döglök a légy. Annak a bizonyos „vörös kantárnak” bizony több hasznát vette ő, mint Árpád vezér, ez volt az ő immunitása.” (73. old.) Ebből a kérdésből és feleletből kiérezhetjük az ellenszenvet, amelyet az író az akkori túlhajtott nacionalizmus ellen érzett.

A regény hőse, Pongrácz István gróf „az utolsó várúr”, aki középkori szokások szerint rendezte be életét a nedeci várban. Pongrácz katonái szlovákok, a hajdúk báránnyérbe mártott kardot hordoztak körbe-körbe, és ezt mondják a legényeknek: „Vojna bude ludja!” Az emeberek örülnek a csatározásnak, mert komoly háború a „Rákóczi vojna” óta nem volt itt. A vezényszó szlovák: „Na dve strany chlapi!” A lábukra szénát és szalmát kötöznek, így kommandírozzák őket: „szeno, szlama”.

A Lapuchnyai hadi banda a Rákóczi korából maradt híres nótát játssza, magyar szövegbe vegyített szlovák szavakkal dalolják:”

Mikor én még kuruc voltam
Rákóczi vojnában,
Jártam szattyánból varrt
cserveni csizmában.

De másféle szlovák szöveg is feltűnik Mikszáthnál a Beszterce ostromában, amely nem népi motívum, nem a népköltészet remeke. Az öntudatosító nemzetiségek jogos követeléseinek kielégítése helyett a nemesi Magyarország engesztelhetetlen gyűlölet szításával próbálta félreterelni saját magáról a figyelmet. A sovíniszta hazafiasság lángját legkönnyebben a középnemesek és a városi kispolgárság körében lehet megfelelő eszközökkel felszítani. A magyar nemesekhez húzódo urakat lenézi, renegátoknak tartja, de a fiatal szlovák származású diák szimpatikus számára. A Beszterce ostroma Apokáájának unokatestvére, Miroslav Trnovszky, nevét is megmagyarosítja. Itt képet nyerünk a korra jellemző tünetről, hogy egy családon belül nemzetiségi ellentét jön létre, ami komoly családi háborúskodást jelent.

Mikszáth utolsó regényét, **A fekete várost** nem sokkal halála előtt fejezte be. A regény magvát legendaszerűen, szájhagyomány formájában fennmaradt történetből merítette, cselekménye szintén szlovák környezetben játszódik le. A Szepesség hajdani életét tárja elénk az író, Löcsének, a „fekete városnak” különös történetét. A regény hőse, Görgei Pál, szepességi oligarcha. A mellékszereplők soraiiban találkozunk szlovák alakokkal. Görgei jobbagyái és katonái egyszerű szlovák emberek. Vasárnapként hadgyakorlatokat tart Görgei a kastély udvarán a zsoldosokkal, akik a „szeno-szlama” vezényszóra hallgatnak. Erre a látványosságra mindig összecsendül a nép még a szomszédos majorokból: Brásnyikból, Odorhcából, Pisarócról is. Ezek szlovák helységek Görgő közelében. A Fekete városban visszatér a kuruc időkhöz, amikor Esze Tamásnak szlovák fuvarosok szállították a puska-port. A toronyőr a bástyán ezt a dalt fújja szlovákul:

„Talpra katonák!
Fel a dolmányt,
Fel a tarsolyt,
Fel a kardot,
A karabélyt, a karabélyt.
A karabély is csak elfér,
De, ha lehet, hozzátok el,
A pálinkás butykost is.
Mert a butykos a csatán,
Annyi, mint a kapitány!”

A regényben szerepel a híres Safranyik-zsiványbanda, amelynek tagjai Rimaszombal környékén pusztítanak, rabolnak és gyilkolnak. Amikor Quendel úr Rozáliát viszi a nővérehez, a Ljeszkova erdőben megtámadják őket „két marcona tót, bocskorban, piszkos, széles kalapokban, melyeket madzagra fűzött csigaszor díszít, pisztolyokkal, késekkel megakott rézcsattos tűszővel a meztelen hasukon.” (242. l.) A rablók szlovákul kiáltanak: Sztoj! Elviszik a lovakat és ők az erdő közepén maradnak. Rozika segítségért kiabál, de az ő gyenge hangja még a rigót se zavarja meg. Elsüti Quendel minden pisztolyát, hogy a majorban is meghallják. A golyó egy fába ment, amibe mélyedés volt vágva, s abban pléhtáblán Szűz Mária képe, alul egy mécsessel. A nép szokása így megjelölni azokat a helyeket, ahol valami szerencsétlenség történt. Ez egy szlovák juhászbaicsa emléket őrzi, akit itt öltek meg. Quendel visszaemlékezett a gyilkosságra és elkáromkodta magát: „Sztó Bohov”. (245. l.) Quendel a közeli akol juhásztól kér segítséget; szlovákul beszél vele. Lovai nincsenek, számár is jó lesz „na moju dusu”. Mikszáth ebben a regényében bemutatja a görgői híres népszokást. A görgőiek sokat adtak hajadonaik jó erkölcsi hírére. A legényeknek a hétből csak egy estét, a szombatot volt szabad lányos háznál tölteni. Ez aztán kiadós látogatás volt. Hajnalhasadásig illet a legénynek ottmaradni.

Az író szívesen időzik a népviseletek leírásával is, ami nagy gyönyörűséget jelent neki. Milyen kedvesen írja a Szent Péter esernyőjében: „Kandi tót menyecskék békára igazított hajjal, kacér főkötőben, melyekből a fül irányában egy-egy ingergedő csipkeköcka fityeg le, sudár termetű lányok piros pántlikával kenderszőke hajukban” leleselkednek a kocsmajátóban, és néha táncra perdülnek az utcán. Itt tudjuk meg azt is, hogy minden jobb módú szlovák prémes „mentyéket” (mentienka) vett a maga asszonyának, ami igen drága öltöny volt, négy-öt generáción át csak a templomban viselik, panyókára vetve.

Lapaj gondjára bízott gyermek anyjának ruhája „zöld szoknya, fehér kötény veres rojtokkal, a tót nép ezeréves, nem változó divatja”.

A brezinai akol juhászlányának, Anikónak köznapi ruhája „fehérpettyes kendő, olajos pruszlik, zöld rásaszoknya és skófiummal kivarrt viseletes sárga ködmön.”

Hasonló viseletről ír a **Tekintetes vármegye** és a **Becsületbírók** című elbeszéléseiben, ahol a főispán lányai ennivalóan szép ruhákat csináltattak maguknak, „kék-zöld szoknyákhoz piros szattján cszimat viseltek, a fejükön pettyes kendőt és a kötényről piros galandok csüngtek.”

A lohinaí fürgé menyecskék is „zöld rásaszoknyában jönnek hátul a szoknya fel van szegve és galandok fityegnek le az övről.”

A felvidéki mesteremberek tisztes ruházatát viseli Mrávucsáné, Bábaszék polgármestereinek neje, rókaszínű sima szoknyát, fekete selyemköténnyel, a fején is fekete selyemből fodros főkötő, az álla alatt szalaggal átkötve.

Mikszáth műveinek jellemző sajátossága, hogy a szlovák alakokkal egyidejűleg jelenítette meg a szlovák föld vadregényes tájait. Előszeretettel választotta Szlovákia félreeső falvait vagy városait, mint a regényeiben és elbeszéléseiben lejátszódó események színtereit.

Tájainak nagy részét szülőföldjéről, Nógrád megyéről rajzolta. Amikor a szülőföldjéről ír, soraiból az aranyos fénnel vont lankák, zúgó, csobogó hegyipatakok és az egész természet szépséges muzsikája csendül ki. Tájleíró művészetére jellemző, hogy legtöbbször a romantika fátyla vonja be tájképeit. Gondoljunk csak a brezinai bacsa birodalmának rajzára, vagy Lapaj, a híres dudás c. novellájában az éjszaka csodálatosan szép leírására. Romantikája nem hazug és nem öncélúságból ered, a nép szemével nézte a tájakat, s az ő nyelvén beszélt róluk.

A nagy magyar író műveiben a mai Szlovákia számos falujáról ír. Leggyakrabban a Kürtös patak (Krtis) völgyében elterülő falvakat emlegette. A falvak takarások, zsuppal fedett, fehérre meszelt házak között visz az út. Az ablakokban muskátli, a házak előtt rozmaringgal és mályvarózsával beültetett kiskert van. A rendezett utcákat fák szegélyezik. Patak szeli át a falukat, s vidáman kelepelő vízimalmokat építettek föléljük a leleményes vállalkozó szellemű emberek. Legtöbb faluban van templom, a faluvégen pedig kereszt vagy Mária-kép. Jellemző a falvakra, hogy bennük csupa derű és kedvesség. A vegyes lakosságú falvakban békés egyetértésben éltek a magyar és szlovák parasztek, torzsalkodás nem fordult elő közöttük.

Meg kell említeni, hogy költői szépségük mellett, kiváló megfigyelőképeségével észrevette a falvak szegénységét és nyomorát is. Mikszáth a szegénység okát mindenekelőtt a vidék zord természeti viszonyaiban látta. A kopár dombok és hegyek rossz termőföldje alig termi meg a mindennapi kenyérnek valót. A rozsvetést későn érleli meg a nap, a kukorica és a búza nem szereti a földet. A krumpli és a zab nő itt, ami a kecskének és a birkának édes eledele. A gyümölcsfák közül a szilvafa él a legtovább és ellátja a környék gyümölcsszükségletét. Zöldségek közül a káposzta szereti legjobban az gyaqas földet. Mély együttérzéssel írt Mikszáth a szlovák parasztek nehéz munkájáról, a természettel folytatott örökös harcáról.

Mikszáth tájait sokoldalúvá teszik a várak és vármok. A tájak vadregényes szépsége mellett a valóság hatását keltik, gyakran megemlíti Kékkő várát. Többször olvashatunk a festői vármokról, melyeket vadrózsák, árvalányhaj és sűrű bozót díszítenek.

Nem volna teljes a Szlovákia tájait ábrázoló mikszáthi kép, ha nem szólnánk az író műveiben említett városokról. Első helyen kell megemlíteni Rimaszombatot. A Ne okoskodj, Pista c. kisregényének története ebben a kedves, szép fekvésű városban játszódik le.

Selmecbánya, Mikszáth következő, sokat emlegetett városa. Vidám diákkori emlékek fűzték ide őt. Szerette ezt a „hóbertos” várost, mely úgy nézett ki, mintha az ördögök építették volna. Az említett városokon kívül: Lőcse, Trencsén, Pozsony, Nyitra, Beszterce, Körmöc, Zólyom stb. jelenik meg műveiben.

Az ecsettel dolgozó művész sem festhetett volna külön képét, mint Mikszáth, az író Szlovákiáról. Képeinek üdeségét, színeinek gazdagságát, realiztikus hatását és plasztikuságát képalpító fantáziájának teremtő erejével érte el. Legtöbb művében az egyszerű forma, a tájleírás külső megjelenítő eszközei érvényesülnek.

Mikszáth Kálmán, népének hűséges fia, művészetével korának szinte enciklopédikus képét alkotta meg a soknemzetiségű félféudális Magyarországról, a demokratikus fejlődés kívánalmával. Ez abban nyilvánult meg, hogy mikor kora társadalmának visszasságait, bírálta nem kerülte el figyelmét a nemzetiségek társadalmi élete sem.

Mikszáth műve szervesen összekapcsolódik a szlovák nemzet életével és irodalmával. Elég, ha fellapozzuk a múlt század második felében és a század elején megjelent szlovák folyóiratokat: Národnie noviny-t, különösen pedig a Slovenské noviny-t, a Vlast a Svet-ee (Nemzeti Újság, Szlovák Újság, Haza és Világ), valamint a kalendáriumokat. Tucatszámra fordították le novelláit, elbeszéléseit és karcolatait, amelyek szinte a magyar kiadással egyidejűleg láttak nyomdafestéket. Lefordították és kiadták nagyobb munkáit is, pl. a Lohinai fű-t (Daniel Bachát fordította le 1886-ban), A jó palócokat (fordította: S. Cambel -- Danielovic 1911-ben), a Szent Péter esernyője-t (fordította Hana Gregorová 1911-ben). Részletes tanulmányok megmutatják, milyen hatással voltak ezek a művek nemcsak az olvasóra, hanem az irodalomra is.

Mikszáth rendkívül elevenül élt szlovák írókorszáraitak tudatában, erről tanúskodik számos megjegyzés és nyilatkozat, bár nem egyszer magukon viselik a kornak, főleg nemzetiségi ellentmondásainak jegyét. Jozef Skultéty, a kiváló irodalomszervező, író és kritikus a tisztelet hangján emlékezik meg Mikszáthról. A Slovenské pohľady 1913-as évfolyamában így ír róla: „A Tót atyafiak olyan képeket tartalmaz, amelyeket szlovák szülőföldje és a szlovák környezete rögzített az író lelkében.” Evekkel később, 1927-ben ezt írja Skultéty: „Amikor szülőfalujának, Szklabonyának a nevét hivatalosan megváltoztatták, Mikszáth megjegyezte: Hm, ez azt jelenti, hogy én sehol sem születtem.”

Mikszáth művei, bár ösztönösen, de nyilvánvalóan, érezhetően hatottak nem egy szlovák író munkásságára. Részletes tanulmányok megmutatják, hogy termékenyítő hatással volt Janko Jesenskyre, a szlovák szatirikus elbeszélés kiasszikusára és mesterére. Mikszáth késői követőre is talált, Emo Bohúm személyében, aki a szlovák anekdotairodalom egyik legnevesebb művelője. Fordítói és a kiadói közé tartozik E. B. Lukác is, a magyar irodalmat és a népet lelkesen pártoló, kitűnő szlovák költő.

Befejezésül így foglalhatnánk össze az író alkotásainak elvi lényegét: Mikszáth epikájában romantikus elemeket is találunk és nem véletlen, hogy csak élete végén, a kilencszázas években formálta meg realista módon a lelkében élő, a boldogság, a szép után vágyó ember eszményét. A kiegyezés társadalmilag légüres tere készítette erre. Mikszáthot eltephetetlen szálak fűzték a néphez (a magyarokhoz és szlovákokhoz egyaránt). Különösen stílusában volt a nép tanítványa. A nép beszédmódjának lényegét értette, nem a felületét másolta. Természetesen írt, könnyedén egymásból folyó mondataiban zengett a nép lelke.

Népiessége egyszerre volt antiféudális és kapitalizmus-ellenes. De nem tudta egységbe fogni népiességének ezeket a más-más előjelű tartamait. Romantikája a népmese kincseiben, mondanivalójában gyökerezett. Feltűntek írásaiban a népdalok egykori hősei, a gavallérok, nyalka betyárok. A népiesség megnyilvánulási formája a Mikszáth-romantika. Az urak és a nép világának ellentéte tükröződött benne.

Mikszáth fokozatosan realista íróvá fejlődött. Anekdotizmusa sokszor teherként nehezedt realizmusára, de elválaszthatatlan tartozéka is volt annak. „A kiegyezés légüres térében csak így tudta meghódítani a valóságot.” Egyéniségének nagyságát mutatta, hogy a kiegyezés történelmileg légüres térében, a haladó társadalmi gondolat válsága idején, abban a harcban, amely lényegében gáncsot vetett az átfogó valóság ábrázolásának, el tudott jutni a realizmus magaslatára. Mindezt azért, mert „jó látása”, bölcs és becsületes zeme volt, szerette az életet és szerette az igazságot.

A Palócföld Szerkesztősége a következő kérdésekre kért választ megyénk értelmiségiek számos tagjától:

1. Hogyan értelmezi a korszerű műveltség fogalmát?

2. Kit tart Ön művelt embernek?

A válaszadók között sokféle foglalkozású személy található; pedagógus, mérnök, orvos, népművelő, pártmunkás. Véleményük, állásfoglalásuk sokrétűen tükrözi szellemi dolgozóink szemléletét a korszerű műveltség felfogásával kapcsolatban.

A korszerű műveltség, mint címszó egyetlen régi és új lexikonban sem szerepel. A Szerkesztőség sem vállalta célként a fogalom ilyen fajta meghatározásának feladatát. A tanulságos, érdeklődésre számot tartható válaszokat minden változtatás nélkül közöljük.

Fekete László

A korszerű szocialista általános műveltség meghatározásának és kialakításának problematikájáról a 60-as évek elején széleskörű, országos vita bontakozott ki. Gondolom T. Szerkesztőséget nemesebb célok vezetik annál, hogy e vita felújításával csupán a „két kultúra harcának” adjanak helyet lapjuk hasábjain. Az eszmecsere nek ugyanis már akkor sem tett jót az egy-egy tudomány- vagy művészeti ág szemszögéből való megközelítés, és véleményem szerint ma nálunk is reális az a veszély, hogy erre a vakvágányra terelődhet a vita, (melyben oda-vissza hangzanak el „műveltséget kizáró motívumok”, melyben valamely társadalomtudomány művelője egy Arany vers hiányos tudásáért veszi fejét partnereinek, és viszont, ha az netán nem tudja „mi tartja a Holdat?”) ha nem abból indulunk ki, amivel akkor zártunk.

A marxizmus-leninizmus eszmei offenzívája, a gazdasági építőmunka, a napjainkban végbemenő tudományos-technikai forradalom követelményei megkívánják, hogy a korszerű műveltsége alakításakor a természet- és társadalomtudományos műveltség egységére törekedjék. Ehhez talán az azóta eltelt idő még annyit tehetne nyomtatékkal hozzá, hogy ennek az egységnek, egyensúlyra törekvő műveltségnek „ember központúnak” kell lenni!

Félreértésekre ad okot, hogy ezt az egységet sokan csupán mennyiségi meghatározott-ságból adódó kérdésnek tekintik, és az egyensúly kialakítását úgy képzelik, hogy „kultúránk értékeit” a műveltségi szinteknek megfelelően fel kell osztani. Így a műveltség szerző folyamán korlátozott lenne, magára az iskolai rendszerű oktatásra, szakma-tanításra szűkülne.

A kultúra tartalma történelmi, társadalmi szempontból meghatározott, így valóban igaz, voltak korok, társadalmak, melyekben ez az elképzelés valóság, esetenként „eredményre” vezető lehetett. Ma azonban, amikor a tudományok differenciálódási folyamata felgyorsult, (a természettudományok forradalmát éljük; igaz, ennek kapcsán bizonyos integrálódás is megfigyelhető, de ebben a témában mindez nem csökkenti az információk áramlását, sőt!) ez az elképzelés két fő hibája miatt (1. merően elkülönített műveltségi szinteket feltételez, 2. az önművelést teljesen figyelmen kívül hagyja) nem követhető.

Így, nem követhető már az az elv sem, hogy „mindenből egy keveset”. Ezért a műveltség tartalmát meghatározó politikai, társadalmi, termelés-technikai, tudomány-fejlettségi viszonyok alapján kultúránk értékei között súlyoznunk, válogatnunk, fontossági sorrendet kialakítanunk kell. A válogatásnál, a sorrend kialakításánál az az alapvető szempont, hogy olyan ismeretek birtokába jussunk, melyek elsődlegesen segítenek bennünket a természet

és társadalom lényeges törvényeinek megismerésében, megértésében, s az ember érdekében történő felhasználásában. A különböző fokú iskolák anyagának válogatása így, s szerintem jól kezdődött el, melynek eredményeit egyre jobban fogjuk tapasztalni a mindennapi életben. Az önművelés folyamatában azonban sokkal inkább érvényesülnék olyan szubjektív és csoport-vélemények által kialakított szempontok, melyek nem segítik a korszerű általános műveltség kialakítását, hanem torzítják azt! (Pl. a túlhajtott „művészet-központúság”, vagy a másik végletet jelentő „műszaki-technikai központúság” stb.)

Szerintem az általános műveltség alatt nem „az általában minden emberre érvényes” kell érteni. (Bár igen jó lenne, ha már ott tartanánk!) Amit sokan általános műveltség alatt értenek, annak neveznek, az legtöbbször „csak” alpműveltség. (Ennek különböző, de egybemosódó és igen árnyalt szintjei lehetnek, adódóan abból, hogy az ember a maga helyét, szerepét egy adott mikro, vagy szélesebb társadalmi környezetben csak akkor találja meg, feladatainak csak akkor képes eleget tenni, ha bizonyos műveltséggel rendelkezik. A feladat, a hely, a szerep, az ember esetenként más és más, s így a műveltség illetve annak tartalma, részei, összetevői, mélysége is változik.)

A korszerű általános műveltség szerintem igen szilárd alpműveltségből, ehhez gyökereiben is kapcsolódó szakmai műveltségből, (melyek elsősorban a különböző szintű iskolai rendszerű oktatás során szerezhető) valamint a szakadatlan, egész életünkön át tartó önművelés során nyert ismeretekből áll. Így a korszerű műveltség nem egy bizonyos ismeretszerző folyamat végeredményeként fogható fel, hanem mint állandó készenlélet az új befogadására, és képességet annak feldolgozására, s az ember érdekében történő értelmes alkalmazására. E műveltség korszerűsége megszűnik mihamlgy az önművelés torzulást szenved, (pl. csak szakirányú, vagy egyoldalú, – term. tud., társ. tud. – vagy lexikalitásra törekvő, vagy formális, stb.) vagy abbamarad.

Mivel a korszerű általános műveltség kialakításában döntő szerepe az önművelésnek van, szerintem az önművelésre fordított figyelemnek, társadalmi befolyásoltságának sokkal ösztönzőbbnek, több oldalúnak és perspektívát biztosítónak kellene lenni.

dr. Fóris László

Abból indulok ki, hogy a korszerű műveltség meg kell, hogy feleljen az adott termelő-erőknek, a fejlett társadalmi viszonyoknak. A műveletlen ember elmarad a tudományos-technikai forradalom támasztotta követelményektől, és például kevésbé érez ösztönzést a közösség ügyeivel való törődésre. Másrészt a korszerűség azt is jelenti, hogy széles tömegeket kell magával ragadnia.

Milyen összetevői is vannak e műveltségnek? Egyik oldala az egy szakmában való elmélyedt jártasság, ami a fizikai munkást újítvá, technikussá, irányítvá, a szellemi munkást kutatóvá teheti, illetve mindkettőt hivatásból dolgozóvá neveli, és segít megszüntetni a különbséget a fizikai és szellemi munka között. Persze mindez elválaszthatatlan a másik oldalról, az általános műveltségtől. Ennek összetevői (a teljesség igénye nélkül):

1. Önmagunk megismerése.
2. A mindennapi szükségletekre vonatkozó ismeretekben való megfelelő jártasság. Például a táplálkozás, ruházatkodás kultúráltsága, hogy az előbbi ne legyen **pusztán** egyenlő a bőséccsel, az utóbbi a divattal. Vagy: vitatkoznék annak az embernek a műveltségéről, aki – bár tudja, hiszen az érzékszervek szükségese – egyetlen érvet sem bírna felhozni az egészségügyi ismeret megokolásául.
3. A mindennapi szükségleteken túli tájékozottság:
 - a) térben (például akinek csak az országhatárig terjednek ki az ismeretei, az nem lehet korszerűen művelt, hiszen az ember már eljutott bolygókra túlra);
 - b) időben, előre (az emberiség jövője) és vissza (a történelem, az élet kifejlődése, bolygónk kialakulása);
 - c) mélységben. Ez utóbbinál említeném a természettudományos ismereteken túl, a haladó világban való jártasság mellett a humán műveltség fontosságát. Ez eléggé elhanyagolt terület. Az irodalom bizonyos ismerete, a könyv szeretete nélkül nem

lehet teljes az emberi tudás. Ugyanez vonatkozik a művészetekre is. Itt sokat segítene az amatőr tevékenység támogatása. Véleményem szerint legalább egy világnyelvben is el tud igazodni a korszerűen művelt ember. De folytathatnám a sort.

E helyett még néhány szót ejtek a korszerű műveltség megszerzésének feltételeiről az eszközzeiről. Szerintem nem lehet tömegmérésekben megvalósítani e célt osztársadalmi összefogás, a vezetők műveltségi szintjének emelése és az objektív feltételek jobb biztosítása nélkül. (Egy vezető, aki nem tekinti szívügyének a művelődést – ami egyenlő a vezető műveltségének korszerűtlenségével –, tíz és száz beosztott kultúrálódását fékezheti.)

És hogyan művelődünk? Legfontosabb, hogy rendszeresen olvassunk és tanuljunk. Szeretessük meg gyermekeinkkel e két alaptevékenységet. Fejlesszünk ki bennük igényt, „örömgényt” ilyen irányban, és azt hagyjuk kielégülni. Olvassunk újságot is (a modern embernek értenie kell a politikához!), de válogatás nélkül ne nézzük a tévét sem.

Végül: amíg sok-sok felnőtt igényét kielégíti az italbolt hétvégi vagy naponkénti látogatása, amíg a dohányzásra többet költünk, mint kultúrtermékekre, addig sok akadályt látok a korszerű műveltség terjesztése előtt. Így olyan méretű érzelmi-akarati vagyis emberi energiák futnak szökőkútba, amelyek hiányát megérzi a szocialista társadalom is. Ez mintegy az emberi örömgény „elidegenése”, mert kielégítése visszaüt az emberre, beteggé, sokszor „rabszolgává” teheti. Márpedig csak az adott természeti és társadalmi körülményeken uralkodó – a szabad – ember lehet igazán művelt.

Herold László

A körkérdés elhangzott, de a válasz megkezdése előtt újabb kérdés toladodik elő: miért szükséges tisztázni a műveltség fogalmát? Miért érdeklődnek napjaink szociológusai, közvéleménykutatói tőlünk, mindenkitől a műveltség tartalmáról? Miért a kérdés: „Kit tart ön művelt embernek?”

Úgy érzem, ezek a kérdések jellegzetesen korunkhoz tapadnak. Nehezen képzelhető el ilyen tartalmú körkérdés a XVI. vagy akár a XIX. században is. Nemcsak azért elképzelhetetlen, mert a műveltség egy szűk társadalmi réteg kialakult monopóliuma volt, de talán azért is, mert a társadalmi struktúrában az egyéni műveltségnek kevesebb motíváló ereje volt.

Hogy korunk mind erőteljesebben kutatja az egyetemes emberi kultúra emberre kötelezett műveltségtartalmát, valamilyen formában összefügg a társadalmi embereszménnyel.

Az ingerszegényebb korok sajátos ideálokat, eszményeket formáltak meg. Talán a klasszikus görög kalokagathia-eszmény közelített leginkább korunk „sokoldalúan művelt ember” eszményének ideáljához. A különbség azonban mégis elég nagy. A szépre-jóra-igazra törekvés alapmotíváltságát a szubjektum megismerő útjának végigjárása határozza meg, hogy mindez rendszerbe állva a harmonikusan bölcs ember emberideáljává nője ki magát. A természet és társadalom dolgairól szerzett konkrét ismereteknek ebben az embereszményben meghatározó szerepe talán kevesebb volt, mégis egészében mintha közelítene a mi modern „művelt ember” eszményünkhöz. Persze ez utóbbit alapvetően motíválja korunk természet-, társadalom- és technikatudományos szintje. Hogyan?

Úgy gondolom, a korok embereszmény-ideálja szorosan összefügg az adott idő gazdasági-társadalmi alapmeghatározó tényezőivel. Az elmúlt félévszázad mind a természet megismerésében, mind a társadalom megváltoztathatóságának kitalogatásában olyan hatalmas lépést előre, hogy mind a társadalmi csoportoknak, mind az egyes embernek létérdekévé vált a körülöttük lévő dolgoknak a teljesebb megismerése.

Korunk technizálódása lényegében közkinccsé vált. Példák sorával lehet igazolni, hogy a kultúrtársadalomban élő legalacsonyabban képzett ember sem kerülheti ki a technikai kultúra eszközeit. De a társadalmi mozgástörvények ritmuslökései is eljutnak tulajdonképpen minden társadalmi réteghez, s többnyire valamilyen tudati fokon minden ember egzisztenciális problémájává is válnak. Mind a technikára, mind a társadalomra vonatkoztatott megismerési példánk sajátos, a társadalom sűrűjéből távolabb lévő rétegek szintjét kívánta jelezni. A társadalomban benneélő, különösen az urbanizáltabb életforma óhatatlanul magasabb szubjektív igényeket alakít ki az emberben,

A belső igény hajtotta tanulás, mint a világ megismerésének tudatosan vállalt intellektuális tevékenysége s a tömegkommunikáció biztosította spontánabb ismeretátültető tevékenység külön-külön sterilben is meg egyesítve komplexen: lényegében az emberi műveltség kialakításának legfőbb forrása. Eredményük: a különböző műveltségi fokon álló ember.

S így talán eljutunk a körkérdésre megfogalmazott mellékkérdés válaszához.

Korunk szédületes léptű tudományos fejlődése elkerülhetetlenül szükségessé teszi, hogy az ember minden eddigi korénál többet tudjon a világról. Szükségessé teszi mindezt létének elviselhető fenntartása. Mert ha létezni akar a maga és körülményei által kialakított létformában, el is kell tudni igazodnia mindebben. Így korunk egyre inkább az **eligazodni tudó ember** eszménye lesz az ideál.

Műveltség és a világ dolgaiban való eligazodás valahogy így kerül egymás mellé. Nem egészen azonos dolgokról van szó. A műveltség-fogalmat inkább körülírtuk, az emocionális meg pszichikai vonatkozásokról nem esett szó. Már pedig a műveltség-fogalom emberhez kötődik, s így ezek a jegyek nem hanyagolhatók el.

Alkotó, feltörő korok az önmagáért való tudást nem tekintették műveltségnek. A megszerzett tudás, ismeret etikai értéke emberi vonatkozású. Emberi vonatkozású a szubjektum szempontjából: „meg akarom ismerni a világot, el akarok benne igazodni.” De emberi vonatkozású a szubjektumból kisugározva is: „ismereteim, tudásom, műveltségem révén iyenné vagy olyanná akarom tenni a világot, környezetemet.”

És a határ? Mikor művelt? Mikor nem művelt? Kund Ábigél! Relativitás elmélet! Bartók! Kromoszóma! Mi: igen? Mi: nem?

A kérdés megint adott, s talán a válasz is.

Ki tud eligazodni a világ dolgaiban? Most sok-sok fősorolásnak kellene következnie. Ehelyett summázva valahogy így: El tud igazodni az, aki ismeri a természet és társadalom legfontosabb törvényeit, azokat, melyek megmagyarázzák az anya különböző formáinak mozgását, létét, elrendeződését, melyek megmagyarázzák a társadalmak mozgás- és lét-törvényeit. El tud igazodni az, aki ebbe a nagy rendszerbe be tudja illeszteni az emberiség szöveget, hangokban, színekben, formákban kifejezett, megalkotott kincseit. El tud igazodni az, aki a nagy egészben helyet tud találni hazája szellemi kincseinek, értékeinek. El tud igazodni az, aki alkotó értékrendet tud teremteni a maga meg kisebb környezete számára: ugyancsak a nagy egészben.

És a műveltségi tőrés-határ plusz-mínusz $\frac{0}{10}$ -ban?

Legyen talán a szándék, az eligazodni akarás intenzitásának szándéka.

Kiss Aurél

A korszerű műveltség voltaképpen egyet jelent a konkrét formában jelentkező társadalmi igények speciális objektívizálódásával. Olyan ismeretek, készségek és jártasságok jelenlétét foglalja össze, amelyek élő, mai (és részben holnapi) társadalmi követelményeknek felelnek meg. Ezért is változik időről-időre a fogalom tartalma, s ezért természetes, hogy új igények jelentkezésekor szükségszerűen sor kerül a műveltségideál átértékelésére is.

A társadalmi igények azonban maguk is folyamatszerű változással alakulnak át, a műveltségideál tartalmi evolúciója tehát hosszabb időt ölel fel, többnyire nem kis késéssel válik az alapvető társadalmi-, gazdasági-, politikai- igények kifejezőjévé. S akkor is, a társadalom szükségleteinek magasfokú általánosítása nyomán alakul ki a korszerű műveltség tartalma, az egyes ismeretszférák közti belső arány.

Másrészt a közösségi igények áttételesen meghatározó ereje mellett a társadalmi munkamegosztás rendszere és bizonyos műveltségi hagyományok ereje is formálja a korszerű műveltség tartalmát. A kor általános igényei sajátos formában, a szakműveltség keretében funkcionálnak legközvetlenebbül. A művezető és a pedagógus, a betanított munkás és a könyvelő funkcionális műveltsége meghatározza azonban az általuk megszerzett és fontosnak tartott ismeretek belső struktúráját is, amelyet a műveltségi hagyományok részleteiben módosítanak. Jórészt az utóbbival magyarázható, hogy az egyes társadalmi rétegek funkcionális műveltségében tapasztalható különbség területén tartotta számon a társadalmi közvélemény, s a műveltség tulajdonképpen értelmét egy magasfokú absztrahált általános (s főként humán vonásokkal meghatározott) ismeretrendszerre korlátozta.

Már jó évtizede azonban ez a műveltség felfogás alkalmatlannak bizonyul az újonnan jelentkező társadalmi igények érvényesítésére, lezártágánál fogva pedig akadályta újabb, „korszerűbb” ismeretek beépítésére, a korábban kialakult ismeretrendszerben.

Az iskolai oktatás, mint a korszerű műveltségideál megalapozott és szimbolizáló közvetítőrendszer főként ennek a felismerésnek alapján kísérli meg megújítani a tantárgy struktúra belső arányait, s az egyes szaktudományokon belül nyújtandó ismeretanyagot modernizálni. Ez a megújulás azonban – számos pedagógiai probléma miatt – korlátozott érvényű, eredményei viszonylagosak.

Noha társadalmi igények differenciáltan (és áttételesen) jelennek meg, a műveltség és a kultúra tartományában, nem indokolt a műveltség általános, tehát az egyes társadalmi rétegektől függetlenül létező és viszonylagosan állandó (tehát kortól független) elemeinek figyelmen kívül hagyása.

Az előbbihez állampolgári- politikai, tehát az általános társadalmi tevékenység alapjául szolgáló ismeretek tartoznak, melyeknek tartalma általános érvényű, s egyben a legdinamikusabb eleme a korszerű műveltségnek. Az utóbbihoz magam a nemzeti hagyományoknak azt a részét sorolom, amely emberségünk teljesebb fejlődéséhez, népünk és hazánk tudatos és érzelmileg mélyen motivált tiszteletéhez segítenek bennünket.

A tudományos–technikai forradalom műveltségideál formáló hatása, a közélet és a demokratizmus volt pedagógus körökben, és addig soha nem gondoltam volna, hogy egy ilyen általánosnak tetsző kérdés ennyire egyéni helyzethől fakadó véleményt szül.

Az előbbi még nem reális társadalmi igény, az utóbbi ranjáért a műveltség szerkezetén belül többet kell tenni, segíteni jelentőségének felismerését, a műveltséget megalapozó intézményekben és a mindennapi életben.

Kovalcsik András

A korszerű műveltség tartalmáról általánosan bármit is mondani nagyon nehéz. Azt hiszem a Palócföld szerkesztősége is sok és nagyon eltérő véleményből kényszerül majd valamilyen összegezést elvégezni.

A középiskolákban jelenleg érvényben lévő tantervek készítése során ez a téma mindennapos volt pedagógus körökben, és addig soha nem gondoltam volna, hogy egy ilyen általánosnak tetsző kérdés ennyire egyéni helyzethől fakadó véleményt szül.

Az irodalmár nem tud elfogadni korszerű műveltséget Homérosz, Dante, Petrarca . . . Camus, Sartre, Quasimodo nélkül és meglehetősen műveletlenül tartja azt az embert, aki embertársa elleni felháborodását nem a klasszikus cicerói szónoki kérdéssel kezdi: „Que usque tandem abutere Catilina patientia nostra . . .”

A matematikus már sokkal „megértőbb”, a differenciálegyenletek megoldását nem sorolja a korszerű műveltség tartalmának a magvába. Természetesen azt már nem venné jó néven, ha a mindennapi területszámításban nélkülözniük kellene az integrálszámítást. Ez utóbbinak az anyagát már vissza is „préselték” a középiskola tananyagába. Ami a számítógépeket illeti, hát arról is illene tudni mindenkinek . . . ?

Na és a nyelvtudás! Hát kérem itt kezdődik a . . . ! Nem véletlen, hogy régi szólásmondásunk: hét nyelven beszél . . . !

A képzőművészetek ismerete . . . „Na de kérem, összekeverni egy Tiziánt Rubenssel?!”

Mi lenne hát a korszerű műveltség?

Nem a korszerű műveltséget mérik talán a TV kérdezz-felelek műsorai?

– „Csak azt nem értem, hogyan kerülhetett képernyő elé az, aki Caligula lovát a rendelkezésre álló idő utolsó másodpercében tudta csak felismerni! Az igen, az az orvos, aki 30 másodperc alatt kitalálta, hogy Réz Ádám csak a Kon-Tiki tütajra gondolhatott . . .

Egy cseppet sem szeretném sértegetni a TV-nek ezt a népszerű műsorát, én is ott szoktam szurkolni a versenyzőknek, hogy sikerüljön nekik a TV vaqyonát ismét legalább kétfézerrel csökkenteni – de ezt a fajta tudást nem tartom ún. korszerű műveltségnek. A logikus és tervszerű következtetés, a fogalmak szép, egyértelmű körülhatárolása, amely szükséges az eredmény eléréséhez, az már igen!

Eddig jutottam a Palócföld szerkesztőségének a felhívása nyomán megindult elmélkedésemben, amikor osztályfőnöki órára kellett mennem. Harmadik gimnáziumi osztály, 17 éves fiúk és lányok. „Bedobom” a témát. Szerintetek mi tartozik a „korszerű műveltség” fogalmába?

Kis csönd, majd megindul az áradat. Miért kell nekünk tanulni a . . . ? De igenis kell! – mondja a másik. Legyünk széles alapokról indulók, hogy azután olyan úton induljunk tovább, amely nekünk a legmegfelelőbb. Az igaz hogy . . . De engem tönkretesz ez a matematika . . . Történelemből miért kell tanulni a . . . ?

Majd egy újabb vonal. – A lányok tudjanak főzni . . . A fiúk meg háztartási gépeket szerelni, biztosítékokat kicserélni . . .

A vélemények alakulni kezdenek:

– Én ismerek egy orvost, egy szöveget nem tud beütni a falba, de nagyon jó orvos, szelemes, művelt társalgó, kellemes ember, miért kellene neki javítani a porszivót?

– A mi szomszédunkban is van egy ember, talán csak ő elemije van, de a rádiótól kezdve minden elektromos eszközt meg tud javítani. Sok egyéb szükséges munkát is el tud végezni. Szinte áldás arra a környékre.

– A műveltség csak akkor ér valamit, ha az illetőnek és a társadalomnak használ is vele, nincs értelme az öncélú, begubózott olvasottságnak és műveltségnek.

És van is már aki összegezi az elhangzottakat: az a cél a műveltség megszerzésével, hogy minden ember legyen maximálisan művelt a maga munkaterületén és környezetében. Jól végezze a munkát és képes legyen fejleszteni magát. Környezetében legyen kellemes, izléses viselkedésű és gazdag érzélemlágu. Fedezze fel és élvezze a szépet, azért foglalkozzon művészetekkel, hogy ízlését fejlessze, és ne azért, hogy lexikonokból kilesett különlegességekkel „hengerelje le” műveletlennek titulált szomszédját . . . Értékelje realisan a társadalmunkban végbement változásokat, lehetőségeinket, ezért szerezzen alapvető történelmi és társadalomtudományi ismereteket. Legyen tudatában állampolgári jogainak, kötelességeinek . . . Ezek sem ugyanazon a szinten szükségesek a társadalom minden tagjának . . .

Igy szólt a szó amíg csak kicsöngettek.

Okosabbat én sem tudnék úgy „általában” mondani. Amikor a tantervi híralatok idején összehasonlítottuk, hogy megadott órákeretekben, megadott órállal képzett embereknek inkább mire lenne szüksége, sokkal könnyebb volt javasolni. Elnézést kérek a szerkesztőbizottságtól, hogy a saját kiköcskösödött véleményem helyett inkább elmeséltem, mit mondtak azon az osztályfőnöki órán a gyerekek.

Kovács Ferenc

Rendkívül széles skálán mozog a fogalom értelmezése: több oldalról közelíthető meg; sajátosságai nézőponttól függően különbözőek.

Amikor 1961-ben oktatási reformunk előkészítésének vitái folytak, éppen e kérdésben ütköztek össze leghevesebben az álláspontok.

Azóta egy évtized telt el, s a kérdés vizsgálata oktatási rendszerünkben újra és újra felszínre bukkant. Nem lehet mindenki számára elfogadható koncepciót megfogalmazni.

Az alábbiakban nem kívánok belebonyolódni a korszerű műveltség-tartalom kérdésébe. Tehát nem akarok azzal foglalkozni, milyen ismeretanyagot kell birtokolnia a mai embernek.

A műveltség mobilitását kívánom kihangsúlyozni, mindenféle statikussággal szemben.

A ma emberének műveltsége nem lehet lezárt. Régen lezárt az az idő, amikor az iskolában össze lehetett szedni azt a tudást, ami egy életre művelté tette az embert.

Életünket ma már nem lehet felosztani egy felkészülési szakaszra – ami befejeződik az iskolarendszerű tanulással és egy tulajdonképpeni tevékenységi szakaszra, amikor is meg tudunk élni abból, amit az iskolában megtanultunk.

Az iskola után is folyamatos „önutólrésre” van szükségünk. Az élet gyakran készítet átállásra, ami műveltség-tartalmunk átstrukturálódását is szükségszerűen maga után vonja.

A korszerűen művelt épp az jellemzi, hogy az ilyen átalakulások belső konfliktusok nélkül lezajlanak nála.

Nem véletlen, hogy elsősorban nem a korszerű műveltség tartalmát vizsgálom. Ezzel kapcsolatban, csak egyetlen közhelyszámba illő jellenséget szükséges kihangsúlyoznunk: a polihisztorok kora lejárt.

Éppen ezért a korszerű műveltség jegyeinek feltárásakor nem azt kell elsősorban számbavennünk, hogy mire terjedjen ki műveltségünk, hanem a műveltség hogyanját kell megvizsgálnunk.

Hogyan tudunk műveltek lenni?

Semmi esetre sem úgy, hogy igyekszünk mindenben jól tájékozottak lenni. Divatos manapság az információk habzsolása. Gyorsolvasási kurzusok alakulnak, hogy a ma emberét megtanítsák arra, hogyan lehet véges ideje alatt minél több információt szerezni.

Természetesen ezzel a módszerrel csak a felszínig lehet jutni.

Egyáltalán nem biztos, hogy azt az ismeretanyagot, amit a könyvekben megtalálunk mindenképpen a fejünkben is el kell raktározni.

Szentgyörgyi Albert mondta: „A könyvek arra valók, hogy tudásunkat benne tartsuk, míg a fejünket valami értelmesebb dologra kell használni.”

Manapság már nem az „élő lexikonokat” tartjuk művelt embereknek.

Gyakorlati tevékenységünk során gyakran van szükségünk olyan dolgok ismeretére, amit eddig még nem tanultunk meg. Műveltségünk foka ilyenkor éppen azon mérhető le, milyen gyorsan találjuk meg azokat a forrásokat, amelyekből pótolhatjuk tudásunkat.

Persze bizonyos alapokra, alpműveltségre szüksége van a modern kor emberének is, e nélkül az emberiség könyvekben felhalmozott tapasztalatkincséből nem meríthetnének.

Hogy aztán ezek az alapok mennyiben tartalmazzák az általános- és szakműveltség egyes elemeit? A kérdést úgyszintén mindig eldönti iskolarendszerünk.

Befejezésül Aczél György megfogalmazását érdemes idézni, amellyel a korszerű műveltséget adó iskola feladatait foglalta össze az MSzMP X. kongresszusán:

„A jövő iskolája adja meg a tudás szilárd alapját. Neveljen önálló gondolkodásra, modern természettudományos szemléletre, kelte fel egy életre a humán kultúra értékei iránti fogékonyságot és igényt, készítse fel a jelenleginél is jobban gyermekeinket, hogy felnöve is alkalmasak legyenek az új ismeretek befogadására és alkalmazására, formálja őket szocialista emberre.”

Kőszegi Jenő

Legfontosabb, hogy elfogadjuk a korszerű műveltség fogalmának és tartalmának időről időre történő változását. Már a korszerű szó is utal a mindenkori adott történelmi időszakra. A műveltség megszerzésének útját és tartalmát segítheti elő a jó megfogalmazás.

A társadalom minden polgárának a maga beosztásában, munkájának megfelelő szakmai, és ezt jól kiegészítő általános ismeretekkel kell rendelkeznie. Mivel a beosztások sem stagnálnak, ezért további alapvető követelmény, hogy az ember belső indíték és igény alapján rendszeresen és mind magasabb szinten továbbképezze magát. Én ez utóbbit tartom a korszerű műveltség megszerzése, birtoklása legfőbb feltételének, sőt tovább mennék, maga a korszerű műveltség döntő része.

Az általánosan képező iskolák széleskörű alpműveltséget adnak, de már itt is fellelhetők a szakmai műveltség alapozó tárgyai. Szinte már az óvodás korban kell az ismeretszerzéssel párhuzamosan, vele egyidőben kialakítani az ismeretszerzési vágyat, az önképzési igényt. Végeredményben az államilag szervezett tömeges képzést szolgáló közoktatás meghatározott éveken át tart és valamilyen módon lezárást nyer. Tévedés lenne hinni, hogy ez elég egy egész munkás életre. Ez csak belépő valamilyen pályára, egy konkrét beosztáshoz. A jó hatékonyságú munkához rendszeres önművelés, továbbképzés szükséges. A tevékenységi formák egész sora adott, de feltétlenül számos újra is szükség lesz. Csupán példaként néhányat: Szakkönyvek, folyóiratok, újságok, rádió, televízió, lemezek, magnó, film, saját feljegyzések, alkotások stb.

Az egyéni kapacitás és hajlam szerint a a szakmai műveltség tekintetében szétválnak az utak, bár kölcsönösen feltételezik egymást. A teljesen elmélyült szakmai tevékenység mindinkább szűkebb intervallumra korlátozódik, de a részfeladatokat koordináló, célokat meghatározó, vezénylő, majd ellenőrző menedzser típus is szükségszerűen kialakul.

A korszerűen művelt ember legjobb művelője szakmájának, szereti és szívesen végzi teendőit. Elhivatottságot érez és magát, a szó nemes értelmében, igen fontosnak tartja a

maga területén. Rendszeres kitekintése van tevékenységének szomszédos területeire. Meggyőződése, hogy **egyéni boldogulása csakis az ösztársadalmi érdekeken keresztül lehetséges.**

Mértéktartó válogatással felhasználja a tömegkommunikációs eszközökkel sugárzott ismereteket. Rendszeresen olvas szakmai könyveket, folyóiratokat, szépirodalmat. Erejéhez mérten, megfelelő formában végez társadalmi munkát.

Becsülettel elvégzi napi munkáját, számbaveszi eredményeit és szüntelenül harcol a hibákkal szemben.

A köztudatban általában a magasan iskolázott, főleg szakmai embereket tekintik művelteknek, de ez nem helyes értékítélet. A társadalomban minden emberre nagyon szükség van, mindenki lényeges alkotóeleme a nagy közösségnek. Ezért tartom én korszerűen műveltnek a fent leírt embertípust. Mindenesetre nagyon fontos erről polémiát folytatni, mert ráirányítja az egyes ember figyelmét, elgondolkoztat, cselekvésre készítet.

A korszerűen művelt ember kritériumát azonban nem mindenki igyekszik megszerezni belső indítékból. Kellenek ismérvek, követelményszintek, megmérések, ítéletek. Mindezek egyaránt legyenek erkölcsiek és anyagiak is. Minél változatosabb, dinamikusabb legyen a követelményrendszer és az elismerés, mert **a stagnálás a fejlődés leanaagyobb gátlója.** Sajnos, mindennapi gyakorlatunkban igen sokszor az idő, a szolgálati évek száma az értékmérő, pedig ez egyáltalán nem helyes. Természetesen van összefüggés az idő és az ismeretszerzés, illetve az alkotás között, de döntő mértékben mégis a produktum számít. Igaz, a produktum mérése még nem mindenütt egyszerű és egyértelmű. Ezen a téren van a legtöbb tennivaló.

Erősen hangsúlyozom, hogy a korszerűen művelt ember csak akkor igazán az, ha **beosztásának megfelelő módon előirt követelmények teljesítésével hasznos a társadalomnak, ezen keresztül saját magának is.**

dr. Sándor Margit

A korszerű műveltség meghatározásához elsősorban tisztázni kell, hogy mit értünk a műveltség fogalmán. Definícióval: „A műveltség a kulturális értékek egyéni elsajátításának foka”. Így a műveltséget meghatározza az adott kor ismeretanyaga és az egyéni képesség. Szinte az osztálytársadalom kialakulásától kezdve beszélhetünk róla, attól az időszaktól kezdve, hogy a társadalom bizonyos rétegei felszabadultak a fizikai munka alól és szabad idejüket szellemi munkára fordíthatták, a társadalmi javak ill. a magántulajdonukból származó haszon egy részét a kultúra fejlődésére, a tudományok szolgálatába állították, vagyis amikor már adva vannak kialakulásának anyagi, tárgyi, személyi feltételei. Az egyiptomi, arab, görög, római kultúra hatása a más népekre mindenki által jól ismert. Hallottunk mécenásokról, akik kultúra, művészet szeretetüktől indítva támogatták a tehetséges művészeket anyagiakban, és lehetőséget nyújtottak a művészi alkotásokra. Igaz ugyan, hogy ez sokszor csak lehetőség volt s kibontakozásukat elősegítette, de erkölcsi- anyagi megbecsüléssel nem járt. (gondoljunk csak a pápák és Michalengalo kapcsolatára)

Tehát minden kornak megvolt a maga sajátossága. Így minden korban beszélhetünk korszerű műveltségről. Ami alatt értem az előtte levő korok szellemi, tudományos ismeretanyagának elsajátítását az egyén érdeklődésének, képességeinek visszavetületében. Éppen ezért az ún. általános és szakmai műveltség nem választható szét egymástól, szoros kölcsönhatásban állnak és a kettő feltételezi is egymást.

A szakmai műveltség mindig együtt jár bizonyos fokú általános műveltséggel (irodalmi ismeret, a művészetek – zene, képzőművészet stb. – a társadalom és technikai tudományok ismerete). Ezeknek az ismereteknek az elsajátításához szükséges az egyén érdeklődése is, hogy milyen a vonzódása az egyes tudományokhoz, természethez, embertársaihoz, milyen impressiókat hoz magával a közvetlen környezetéből – családtól, iskolától, ismerőseitől –, milyenek a saját tapasztalatai.

Tulajdonképpen a pályaválasztást is ezek determinálják. Tehát mindenki érdeklődési körének és képességeinek megfelelően kell, hogy szakmát válasszon és elsajátítsa a kellő szakmai ismereteket, majd ezen a szakon dolgozva kísérje figyelemmel szakmája eseményeit. A szakmai műveltség tehát szorosan ráépül az általános műveltségre.

A mi korunkban a tudományok már olyan sokrétűek és szerteágazóak, olyan hatalmas ismeretanyag áll birtokunkban, hogy egyetlen ember még általánosságban sem tudja át-fogni. Manapság nem beszélhetünk polihisztorokról. Ez az ismeretek tömegéből és az emberi felfogóképeség korlátaiából illetve korlátlan voltából adódik. Hiszen az újabb ismeretek befogadása csak egy bizonyos fokú régi ismeretanyag elvesztése útján lehetséges. Szükség van a régi ismeretanyag gépi tárolására, a technikai adottságok kihasználására az ismeretszerzés és ismeretközlés területén. Korunk technikai adottságai elősegítik számunkra a megismerést, és lehetővé teszik az egyén érdeklődésének megfelelő szelekciót is.

A mai embertől nem követelhető meg, hogy behatóan jártas legyen minden tudományban, de az elvárható és szükséges a művelt embertől – és ezalatt a mai kor művelt emberét értem, vagy ha úgy tetszik, a korszerű műveltséget –, hogy legyen egy általános műveltsége és szakmájában képességeihez mérten a lehető legmagasabb fokú szaktudásra tegyen szert. Ne öncélúan művelődjön, hasznosítsa azt munkájában, környezetében, társadalmában.

Szócs Gyula

Az emberek műveltsége szoros kapcsolatban van a mindenkori társadalmi rendszerrel, valamint a gazdaság fejlesztési fokával. Korszerűnek, – adott körülmények között –, az a műveltség tekinthető, melynél e kapcsolat szorossága azonosulásba megy át.

Valljuk, hogy minden tudásunk alapja, kiindulási pontja az anyagi valóság. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a korszerűség egyik alapvető ismérve: a természettudományos jelleg.

A műveltség komplex jellegű, – talán csoportosítható: általános, szakmai és politikai tozók: tartalma, színvonala, egyes komponensei aránya. Mivel a technikai-gazdasági élet „motorja” a mindenkori műveltség – mint komplex olyan –, ezért a korszerű műveltség szükségzereűn „előtte kell járjon”, meg kell előznie az adott gazdasági – technikai alapot; csak így képes megváltoztatni az ember állandóan (permanensen) önmagát és környezetét.

A műveltség komplex jellegű, – talán csoportosítható: általános, szakmai és politikai összetevőkre. A korszerűség követelményéhez hozzátartozik, hogy az ember általában, – különösen a vezető ember, mind a három területen kellő színvonalon legyen.

Ez alatt az is értendő, hogy e komponensek dinamikus kölcsönhatásban vannak, – és ezért elképzelhetetlen, hogy pl. alacsony általános műveltségi komponens gyümölcscsőzö frigyét tudjon kötni magas politikai, vagy szakmai műveltséggel.

A tudományos–technikai forradalom új helyzetet teremt sok vonatkozásban a műveltségi követelmények területén. Szoktuk mondani, hogy a haladás egyre jobban felgyorsul a műszaki-gazdasági életben; továbbá, hogy a társadalom ismerete kb. 10 évenként duplázódik. Nos, egy ilyen ill. egy quasi ilyen helyzetben a korszerűség fogalma nem tűri meg a lexikális (adatközpontos, ismeretfelhalmozó) tudást, annál inkább előtérbe kerülnek az olyan tényezők, mint: az alapozás, a készségek, a képességek, a logika, a gondolkodáshoz való hozzá szokás.

A korszerű műveltség igen lényeges – az előbbiekből is következően –, talán döntő jellemzője a konvertálhatóság. Ma már hazánkban is benne vagyunk a fejlődés, a haladás oly tempójában, amikor a nemzedéki váltás nem esik össze a műveltségi színvonal és struktúra váltással, – egy nemzedéki időtartományon belül is, –: a műveltség vonatkozásban.

Részben a tudományos–technikai forradalom tényével, részben a mi szocialista társadalmi rendszerünkben fakadóan meg kell említenek még három fontos korszerűségi tényezőt. Az egyik az, hogy a gazdaságot jellemző egyidejű specializáció és integráció – mely egyre gyorsul – szükségzereűn kihat ugyanilyen jelleggel a műveltségre is.

A másik az, hogy az általános műveltség „aránya” a szakmaihoz: növekedően kell legyen. A harmadik fontos tényező, – éppen az objektív fejlődés hatására, – hogy milyen arányban van a természettudományos-műszaki műveltség a humán műveltséggel.

Végül hangot kell adnom abbeli meggyőződésnek, hogy a korszerűség növekvő tényezőjévé válik a matematikai műveltség is. Általában, mind a logikus gondolkodás kifejlesztésének egyszerű eszköze; de úgy is, hogy ma már nem kizárólag a fizika nyelve a matematika, – hanem egyre jobban betör (nyelve lesz) még a humán jellegű tudományok területére is: ezek fejlődését hihetetlen mértékben fegyversítva.

A fentiekben körvonalaztam volna a korszerű műveltségről valló képemet, elképzelésemet, modelletem. Nagyon nehéz téma ez. De fölöttébb aktuális! Jövendők alakulásának kulcsa ez!

dr. Ujlaky István

A korszerű műveltség fogalma véleményem szerint igen bonyolult, összetett. Meghatározása ezért nem könnyű feladat. Realisabb „vállalkozásnak” látszik a korszerű műveltség egy-két ismérvére, jegyére rámutatni; ezeken keresztül elősegíteni fogalmának körvonalazását.

A korszerű műveltség – úgy vélem – sajátos ideált, **műveltség-eszményt** jelent. Mint ilyen, része a szocialista embereszménynek, annak egy aspektusa. **Tartalma állandóan változik**: mind több és mind mélyebb tudományos és technikai ismereteket, s ezek hasznosítására, alkalmazására való képességet foglal magába. Tartalmának ilyen értelmezése alapján azt mondhatjuk, a korszerű műveltség: **folyamat**. Egyszer s mindenkorra tehát senki nem tehet szert korszerű műveltségre; a korszerűen művelt ember kell, hogy lépést tartson a műveltség tartalmának említett gazdagodásával, változásaival.

De van-e egyáltalán korszerűen művelt ember? Azt hiszem, abszolút értelemben nincsen. Helyesebbnek tűnik a műveltség-eszményt kevésbé, illetve jobban megközelítő emberekről beszélni. Korszerű műveltségre törekedni tehát azt jelentheti: mennél jobban, a lehető legteljesebb mértékben **megközelíteni** az említett műveltség-eszmét leginkább megközelítő személyiséget kell értenünk.

Hol húzható meg az ismereteknek, az újabb és újabb ismeretek befogadásának és hasznosítási képességeinek az a köre, amelyek nem hiányozhatnak a korszerűen művelt ember „fegyvertárából”? Ezekre a kérdésekre – bár szorosan összetartoznak – külön-külön kell válaszolni.

A korszerűen művelt embernek feltétlenül ismernie kell korának fő kérdéseit, problémáit, és állást is kell foglalni ezekben. Napjaink emberének ismereteiből tehát nem hiányozhatnak a korunk átmeneti jellegére, a szocializmus és a kapitalizmus világméretű harcára, a szocializmus építésére, a háború és béke erőinek küzdelmére vonatkozó ismeretek, s az ezekkel kapcsolatos állásfoglalás. Nem hiányozhat a marxizmus-leninizmus – korunk megértéséhez és jövőnk felvázolásához is nélkülözhetetlen – forradalmi elméletének ismerete. Ide kell sorolnunk az emberiség legjelentősebb tudományos, kulturális és technikai vívmányainak ismeretét, s természetesen a nemzeti kultúra különféle elemeit is.

Mindezek együttesen: az ismeretek hihetetlen nagy, s „ráadásul” – mint láttuk – állandóan tovább gazdagodó tömegét adják. Maga a „gyarapodás” olyan mértékű és ütemű, hogy a ma még korszerűen művelt ember – holnap már nem az.

A korszerű műveltségnek – seztintem – nem egyetlen, hanem **több szintje** van. Ezt kell mondanunk, ha megfontoljuk, hogy pl. már az általános iskola(!) tudományos, technikai és világnézeti nevelése alkalmas annak az ismeretkörnek a kialakítására, amelyet a korszerűen művelt ember „fegyvertára”-ként jellemeztünk. A műveltség szélesebb alapjait, az ismeretek nagyobb mélységét biztosítják a középfokú, s újabb szintjét a felsőfokú oktatási intézmények. Korszerű műveltséget azonban – önmagukban – ez utóbbiak sem garantálnak. Részben azért, mert a műveltségnek **az iskolák csupán egyik forrása** jelentik, részben azért, mert a megszerzett műveltség elavulásának veszélye mindegyik szinten fenyeget.

A műveltség korszerű szinten tartása természetesen nem jelentheti a társadalom minden új ismeretének elsajátítását. Mind ez, mind műveltségünk „alapvetése” feltételez bizonyos **szelektálást, lényegkiemelést**. Abban, hogy a társadalom „tudásának” mely elemeit adaptáljuk, s melyek válnak szelektálásunk „áldozataivá”, a személyiséget formáló, lehetőségeit meghatározó különféle tényezők – foglalkozás, érdeklődési kör, stb. – játszanak szerepet.

Korszerűen művelt embernek tehát nemcsak felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezhet tekinthetünk, s az értelmiséghez tartozást sem fogadhatjuk el kritériumnak. Ellenkezőleg: az hiszem, teljes joggal beszélhetünk **korszerűen művelt munkásról**, parasztról, értelmiségőről, s mindegyik kategóriában találunk műveletleneket is. Erre utal az iménti fejtegetés mellett az is, hogy a korszerű műveltségnek nemcsak általános, hanem **szakműveltségi** összetevői is igen jelentősek.

Aligha áll távolabb műveltség-eszményunktól az a munkás, aki kiváló szaktudása (stb.) mellett pl. nem ismer idegen nyelveket, és nem tudja, mi az komputer, mint egy vallásos orvos, egy napjaink politikai problémái iránt érzéketlen mérnök, vagy „technikai-analfabéta” művész, stb.

Venez Ernő

Sokszor és sok területen használjuk napjainkban a „korszerű” kifejezést. Szerintem talán túl sokat is, feleslegesen is. Minden területen – így a művelődés területén is – **természetes igény** a korszerűség, a maiság. Ha valaki nem a mában él, s nem a mai ill. a **holnapi** feladatok megoldásán fáradozik –, bármely területéről is legyen szó – értelmetlenül él. A korszerűség: a kor ma és holnap jelentkező problémáinak látásában és megoldásában élni, dolgozni – alapkövetelmény. Különben az ember anakrosztikus jelenség.

A mi korunkra talán a legjellemzőbb a dinamizmus, a gyors változás, a fejlődés. Ezt segíteni, megfelelő irányban és ütemben haladni a ma emberének fontos feladata és értékmérője. A változó, fejlődő növekvő ismeretanyagot raktározni, rendszerezni, felhasználni új feladatot jelent. Objektíve lehetetlen minden ismeret – még egy szakterületen belül is! – tárolása. De a legfontosabb **alapproblémák**, alapismeretek birtoklása lehetséges és szükséges. Továbbá annak ismerete is, hogy milyen a **fejlődés iránya**, lehetősége egy-egy területen. Ismerni kell: a tudomány ablakai merre tárulnak! S megszerezni azt a **készséget**, hogy a mozgást nyomon követhessük! Tudjuk használni meglévő alapismereteinket, lássuk meg összefüggéseket!

Tudásunk ne statikus, hanem **dinamikus** és a valósággal dialektikusan kapcsolatot tartó, **tevékenységünkbe kombinálható legyen** – általános alapvetésnek véleményem szerint ennyi szükséges.

A ismeretanyag szerteágazó szövevénye között egy-egy terület mélységeiben is nehéz tájékozottnak, **folyamatosan tájékozottnak** lenni. De szükséges! Am nem anélkül szakembernek lenni, hogy ne lássuk a csatlakozó, szintézisbe vivő szálakat. Jó szakember és jól tájékozott ember korrelációiban élni.

Ez a probléma természetesen felveti a **mai művelődésügyi konstrukció célszerűségét** is, ha úgy tetszik korszerűségét. Felveti azt a kérdést, hogy vajon a közoktatás nevelő és oktató tevékenységében egyaránt felkészíti-e ifjúságunkat a XXI. század feladatainak megoldására, avagy a közművelődés rendelkezik-e olyan lehetőségekkel, hogy biztosítsa a permanens művelődést. Felveti azt az igényt, hogy a közoktatás és közművelődés szervezeti felépítéség hatolóan egymásba érjen, szervesen kapcsolódjon.

Alapismeretek, törvényszerűségek ismerete, a változóhoz való alkalmazkodás készsége, a fejlődés állandó szemmel tartása, a folyamatos művelődés igénye és készsége, a szakterület analitikus ismerete és a szintézis igénye, a tudás használhatósága és alkotó erővé változtatása – ez szerintem a korszerűen művelt ember.

SOMOSKEÖY ISTVÁN

A műemléki centenárium margójára

Száz évvel ezelőtt alakult meg a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága. Ez különösen emlékeztet azert, mert:

- ez a szerv volt az első, amely a hazai műemlékekkel **intézményesen** kezdett foglalkozni és - az akkori felfogások szerint - „lajstromozta” építészeti emlékanagyunkat;
- ez a Bizottság, a Magyar Tudományos Akadémia védnöksége alatt, mint tudományos-társadalmi testület függetlenítette műemlékvédelmünket a habsburgi önkényuralom idején Bécsben létesített, „összbirodalmi Zentralcomission-tól (Központi Bizottmány építészeti emlékek felkutatására és fenntartására), végül
- felvilágosító és előkészítő munkája eredményeként létrejött az első hazai egyetemes műemléki szabályozás, a műemlékvédelemről szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk. Ennek nyomán létesült a Műemlékek Magyarországi Bizottsága, amely már hivatalos, állandó jellegű szerv volt és végső fokon a mai Országos, valamint Budepesti Műemléki Felügyelőség elődje.

E jelentős kultúrtörténeti évfordulót ünneplik az illetékes hatóságok, élükön az Országos Műemléki Felügyelőség, az érdekelt tudományos intézmények és társadalmi szervezetek, velük együtt pedig országszerte a műemlékbarátok népes csoportjai.

A jubileum jelentőségét nagyban emeli az a tény, hogy ebből az alkalomból az UNESCO mellett működő nemzetközi műemlékvédelmi szervezet, az ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) Budapesten tartotta meg III. közgyűlését. Ehhez kapcsolódott számos fővárosi és vidéki műemlék bemutatása, valamint egy kollokvium, amelynek időszerű támaja: „Modern építészeti a történeti együttesekben”. Mindez műemlékvédelmünk, főleg a szocialista rendszer fennállása óta elért eredményeink újabb, megérdemelt nemzetközi elismerése. Bizonyítéka ez annak is, hogy számos, műemlékekben gazdag településünk korszerű helyreállítása, vagy urbanisztikai fejlesztése országunk határain kívül is megbecsülésre talált. Erre példa a budai várkerület, Sopron, Eger, Győr, Veszprém, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs, Kőszeg, Sárospatak és még néhány más városunk.

Az ICOMOS közgyűlésén, tanácskozásain és kirándulásain részt vett a világ mintegy 45-50 országának összesen kb. 300 szakembere. Ebből is kitűnik e rendezvény tudományos, kulturális, idegenforgalmi, sőt - bizonyos értelemben - politikai jelentősége.

*

Nemzetünk történelme során a gyakori háborúk és belső válságok okozta mérhetetlen épületpusztítások évszázadok óta azok lehetőség szerinti helyreállítására kényszerítették népünket. Tudásunk van arról, hogy „régiségüknél fogva értékes épületek” megóvására irányuló, szörványos rendelkezések már László, II. Lajos, Zsigmond és Mátyás király idejében történtek.¹

Szorosabb értelemben vett műemlékvédelmi törekvéseket európaszerte, s így hazánkban is, a napóleoni hadjáratok után kibontakozó, ún. „nemzeti ébredés” váltott ki. Akkor döbbsentek rá nemzetünk haladó gondolkodású, hazafias rétegei, köztük főleg a forradalmi fiatal nemzedék, hogy múltunk alkotó korszakainak gazdag hagyatékából mennyivel kevesebb maradt meg, mint más, e téren szerencsésebb államokban. Ezért is mindjobban hangzották, hogy ezt az örökséget jobban meg kell becsülni és védeni.

Arra az időre jellemzők Vörösmarty félig nosztalgias, félig aggódóan figyelmeztető szavai: „Emlékek nélkül – népeknek híre – csak árnyék!” Hogy az ilyen aggódás néha szenvedélyes felháborodáshoz vezetett, mi sem bizonyít jobban, mint Petőfi 1845-ben, a nagymúltú füleki vár tövében írt naplóbejegyzése: „... kimondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a romokat lehordják az utcákat tölteni, ... hogy amely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak ...” Így tehát a történeti építészeti emlékek megmentése mindinkább a „hazafias becsület dolgává” vált.

Az eleinte ösztönös-érzelmi, romantikus-kegyeleti felfogáshoz hamarosan és szükségszerűen egy inkább historikus-tudományos szemlélet kapcsolódott. 1846-ban elhangzik, a nagyrétékü gótikus és reneszánsz műemlékekkel rendelkező Kassán, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén az első, jelentősebb, szervezett műemlékvédelmet követelő megnyilatkozás. Ez a Magyar Tudományos Akadémián is visszhangra talált. Kezdeményezője a kassai születésű fiatal orvos, Henszlmann Imre volt (1813–1888), aki – Ausztriából és Olaszországból visszatérve – a gégszét és művészettörténet lelkes művelője lett.

A végzetes kimenetelű 1848/49-es szabadságharc alatt és az azt követő abszolutizmus első időszakában a műemléki mozgalom megtorpant. Számos lelkes híve kényszerült elhagyni. Maga Henszlmann Imre megjárta az osztrák börtönt és emigrált.

Néhány évvel, a bevezetőben említett, 1853 óta működő „Zentralcommission” létrejötte után, a Magyar Tudományos Akadémia újból felvette a harcot a magyar műemléki ügyek Ausztriától független elintézése érdekében. Ezt a későbbiek során a Magyar Mérnök és Építészegylet is támogatta. Ebben a küzdelmes munkában kimagasló érdemeket szerzett akkor, a nagytudású történetíró és kutató, Ipolyi Arnold (1823–1886). Az 1860-es évek elején hazatért Henszlmann Imre, aki időközben, főleg Angliában és Franciaországban kifejlesztett, feltűnést keltő művészettudományos munkásságával európai hírnévre tett szert.² Ő is újból részt vesz az előkészítő műemléki munkában, aminek elismerésül az akkor erre illetékes kultuszminiszter kinevezi őt 1872-ben a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának egyik vezetőjévé.

A műemléki Centenárium alkalmából sor került egy Henszlmann Imrét ábrázoló domborműnek, az Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest I., Táncsics Mihály u. 1. sz. alatti székháza falán való elhelyezésére.

A „PALÓCFÖLD” olvasói számára említésreméltó, hogy Ipolyi Arnold Balassagyarmat mellett, Ipolykeszin született, Henszlmann Imrét pedig szoros személyi kapcsolatok fűzték Nógrádhoz. Barátai és munkatársai közé tartoztak, Ipolyi Arnoldon kívül, többek között Szontágh Pál és Pulszky Ferenc. Feltételezhető, hogy e miatt is, még magas korban is, vidékünkre járt műemléki szemlére és dokumentációs anyag gyűjtésére.

A Műemlékek Magyarországi Bizottsága sajnos nem hozott a hozzáfűzött várakozásnak megfelelő eredményeket. Megjegyzendő azonban, hogy ezért a felelősség csak részben terhelte a Bizottság tagjait.

Mintegy 10 főnyi létszámmal képtelen volt a szükségnek megfelelő munkát végezni. De úgy, mint más tőkés rendszerű államokban még most is, nagyban gátolta működését a félfuadális-polgári társadalomban szentesített magántulajdon elvi sérthetlensége. Mint a vallás- és közoktatásügyi minisztérium alárendelt szerve a Bizottság lényegében csupán fakultatív-tanácsadó hatáskörrel rendelkezett. Kritikus esetekre a törvény ugyan biztosított inaktlankisajátításra irányuló javaslattevő jogkört, ennek azonban gyakorlatilag csak kivételesen volt jelentősége. Az akkoriban nagyon kisszámú világi műemlékekkel szemben, az egyházi anyagnál némileg előnyösebb volt a helyzet, mert ott a személytelen tulajdon, valamint a funkcionális folytonosság általában több lehetőséget biztosított.

Az említett hátrányokon kívül, szemléleti és módszertani problémák is gátolták a Bizottság ténykedését. Az uralkodó osztály önzően ragaszkodott a „historizáló” szempont-hoz, amelyet úgy értelmeztek, hogy műemlékek csak 1711, vagyis a Rákóczi-féle szabadságharc előtti időből való objektum számíthat. Ezáltal a hatóság számára elvben érinthetlenné vált a gazdag barokk-, copf- és klasszicista stílusú emlékanagunk. Lehetetlen felmérni azokat a nagy károkat, amelyek ebből keletkeztek. Idekivánczik annak a megemlézése, hogy míg az 1919-ben készült műemléklajstromban is Nógrád területén csak 5 középkori eredetű templom szerepelt, a jelenlegi hivatalos műemlékjegyzékben már – meglehetősen szigorú kiszűrés után – kerekén 300 tétel van.

Komoly problémákat jelentett és sok kárt okozott az évtizedeken át tapasztalható, ellentmondásokkal teli, módszertani felfogások utvesztője. Erre a legjellemzőbb az ún. „purifikálás” irányzata. Ez azt kívánta, hogy restaurálások lehetőleg „egységes”, vagyis „kiszűrt” stílusban, „eredeti” kivitelezésben történjenek. Ezen „álhitelességre” törekvő módszer sokszor felelőtlen megcsonkításokkal, kontármunkával járt. Említésre méltó azonban, hogy hazánkban már a XX. század elején akadt olyan mint Mőller István, aki például a zsámbéki templomrom mintaszerű állagmegóvásával európai viszonylatban is élen járt, bizonyos értelemben megelőzve a mostani, korszerű koncepciókat.

„Mióután a Műemlékek Országos Bizottságának eddigi működése nem hozta meg azt az eredményt, amelyet tőle méltán el lehetett volna várni” a Károlyi kormány feloszlatta.

A Magyar Tanácsköztársaság – a Nagy Októberi Szocialista Forradalom példáját követve – a terjedelmes társadalmiasítások nyomán, a műemlékek nagy részének tulajdonjogi és használati helyzetében bekövetkezett változások miatt, új Országos Műemléki Hivatalt és Műemléki Tanácsot létesített, új műemléki törvényt és műemlékjegyzék előkészítése iránt intézkedett. E két szervben olyan neves szakemberek tevékenykedtek mint dr. Lux Kálmán és a már említett Mőller István.

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án műtörténeti értékekre vonatkozólag így rendelkezett: „... azok fölött, akik . . . bármit is . . . megrongálnak, tönretesznek, vagy engedély nélkül felhasználnak, forradalmi törvényszék ítél.” Ugyanakkor kihirdette a Közoktatási Népbizottság: „ti, akiket messze elkerült a szépség és a szép élvezésének gyönyöre, . . . meg kell tanulnotok látni a szépet. Munkában elsatnyult és meggyilkolt érzéketeknek fel kell támadni, hogy részesei lehessetek minden harcok és szenvedések eredményeinek, a kultúra, a szépség birodalmának!”

A Magyar Tanácsköztársaság 133 küzdelmes napja nem volt elég ahhoz, hogy egy egységes, jellegzetes műemléki szemlélet kialakulhatott volna. Az idézett sorok arra engednek következtetni, hogy ezen a téren is, az osztályharcos álláspont mellett, a korábbi hagyományos szempontok helyett, egy új, elvont meglátás kezdett érvényesülni, az esztétikéé. Ez nyilván az akkor kibontakozó ilyenirányú eszmei áramlatokkal összefüggő jelenség volt.

Az ellenforradalmi időszak alatt, a régi rendszerrel együtt, visszatért a korábbi műemléki szabályozás.

Alapvető változást, e tekintetben is, csak Népköztársaságunk már említett törvényhozása teremtett: A műemlékek jogi védelméről szóló Eln. Tan. 1949. évi 13. tvr., majd az 1/1967. évi EM. sz., a műemlékvédelemről szóló rendelet. A korábbi hazai és más államokbeli szabályozásoktól eltérően, ezek után a műemlékvédelem az építésügyi igazgatáshoz, a műemlékekkel kapcsolatos kultúrpolitikai feladatok ellátása pedig a művelődésügyi igazgatáshoz tartozik. A felső hatósági feladatokat vidéken az Országos, a fővárosban a Budapesti Műemléki Felügyelőség végzi. A szocialista jellegre jellemző, hogy az 1/1967. EM. sz. rendelet kimondja azt is, hogy a **műemléki hatóság munkáját a műemlékvédelem társadalmi szerveinek segítségével támaszkodva látja el.** Ilyenek a Tanács Műemléki Albizottságok, valamint a Hazafias Népfront műemlékvédelmi munkabizottságai.

Az újabb szabályozások és felmérések szerint műemléki összállományunk tételszáma kerekén 9000, ebből – átlagon fölötti értéke miatt kiemelt „műemlék” közel 1900, a többi műemlékjellegű, városképi, népi építészeti, kis részben ipari és mozgalmi emlék. Rendeltetés szerint, tételszám arányban, kb. 72 % a „világi” és kb. 28 % az egyházi objektum.⁶ Tulajdonjog szempontjából, a nagyobb házigatlanok államosítása folytán, a magántulajdonban levő műemlékek száma jelentéktelen és főleg lakott népi építészeti objektumokra korlátozódik.

A köztulajdonban levő műemlékileg védett létesítményeknél a műemlékvédelmi beavatkozás általában könnyebb és hatékonyabb. Sokszor azonban az aránylag szűkös anyagi és műszaki előfeltételek hátrányt jelentenek. Van még egy másik körülmény, amely – különösen a volt kastélyoknál és kuriáknál – nehézségeket okozott és részben még most is okoz: a célszerű felhasználás, illetve az eredeti rendeltetéstől eltérő hasznosítás. Hogy ezt az ún. „funkcionális problémát” mégis nagy mértékben sikerült megoldani, bizonyítja az, hogy műemlékileg védett összállományunknak kb. 42 % a középület, lakóház, valamint ilyen célokat szolgáló kastély és kúria. Hozzászámítva a lakott népi építészeti objektumokat és némely más közérdekű létesítményt, mint pl. a műemlékesített hidakat, stb., az összállomány közel 60 %-a „élő funkciót” tölt be. Figyelembe véve az egyházak által

használt, továbbá múzeumokra felhasznált emlékeket, a „közhatalomban levő emlékek állomány” hányada megközelíti az összállomány 90 %-át. A többi kb. 10 %-ban szerepelnek várak, romok, szobrok, sírkövek, valamint olyan épületek, amelyek felhasználása még megoldatlan.

Kétségtelen, hogy még nagyon sok a tennivaló. Tagadhatatlan viszont az is, hogy műemlékvédelmünk rövid idő alatt – rendkívül értékes tudományos, kutató és sokoldalú egyéb működésével, nagyon eredményes munkát végzett. Noha sok mindent pénzértékben kifejezni nem is lehet, a néhány közölt adat mégis érzékelteti azt, hogy emlékeink – művészeti értékükön kívül – népi vagyunk jelentős, el nem hanyagolható részei. Mint olyan pedig közvetlenül, vagy közvetve – pl. az idegenforgalom révén – számottevő népgazdasági hasonlattal is jár. Nem kevés az, ami megtérül abból, amit államunk műemlékekre fordít. De ha volna is olyan ráfordítás, amely nem térül meg egyhamar, az sem öncélú, hanem törlesztés arra, amivel tartozunk a múltnak, jelenünknek, valamint az utóknak.

Társadalmunk fejlődése nyomán, valamint a szocialista kultúrröfordalommal párhuzamosan, egy új emlékei szemlélet kezd kialakulni. A szocialista eszméknek megfelelően, az építmény mellett, az építő, az alkotó, a dolgozó ember, – az ismert és a névtelen – kerül előtérbe. Figyelembe kell venni tudását, munkafeltételeit és – nem utolsó sorban – osztályhelyzetét. E „dialektikus” szemlélet híve nem tehet különbséget világi és egyházi, vagy volt feudális és a népi emlékek között. Így válik építészeti emlékegyünk a szocialista népművelés, a hazafias nevelés szemléltető eszközévé, emlékvédelmünk pedig népi-nemzeti hagyományaink ápolásának fontos tényezőjévé, társadalmi követelménnyé.

A múlt mulasztásainak pótlása, valamint a II. világháború okozta óriási emlékei károk helyreállítása, súlyos egyéb gondok mellett, nehéz módszertani problémákat is okozott. Műemlékvédelmünk eleinte saját útján kényszerült elindulni. Az 1957-ben Párizsban megtartott I., de még inkább az 1964-ben Velencében megtartott II. nemzetközi emlékvédelmi kongresszuson bebizonyosodott, hogy a jelenlegi magyar emlékvédelem törekvései megegyeznek a legkorszerűbb nemzetközi, a „Velencei Cartában” rögzített irányelvekkel. A „Velencei Carta” kimondja többek között, hogy a restaurálás legyenek minél kíméletesebbek, ne törekedjenek „stílusegységre”, hiányzó részek pótlása az eredetiektől szembetűnő módon eltérően, korunk technológiája alkalmazásával történjék, ezáltal is elkerülendő a „dokumentumhamisítás”, fontos a emlékek környezetének, az ún. együtteseknek arányos védelme, stb. A sokból a lényegre leszűrve, a következő módszertani útmutatás: Történeti hitelesség, szemléltető összhatas és tiszta, közérthető formanyelv harmónikus szintézise. Erre pedig hazánkban sok az újjabbkeletű, jó példa. Ez egyáltal jelzi mai emlékvédelmünk elismerésreméltó színvonalát, sőt nemzetközi rangját.

JEGYZETEK:

1. Gerő László: Építészeti Műemlékek (1958.) 36. old.
2. Henszlmann Imre külföldön legismertebb műve a III. Napóleon megbízásából és anyagi támogatásából megírt: *Méthodes des proportions dans l'architecture Egyptinne, Dorique et du moyen-âge*. Ezzel hívta fel a figyelmet a műépítészetben rejtőző, bizonyos szabályos méretarányosságra.
3. Gergelyffy András: Műemlékvédelem 1964/4. 233–239. old.
4. Az itt közölt szám adatok és kiszámítások Merényi Ferenc, az OMF igazgatójának, a Műeml. Albiz. V. Orsz. Értekeztetén, 1968. aug. 27-én, Sárospatakon tartott előadásából valók.
5. Dercsényi Dezső – Horler Miklós, Műemlékvédelem 1964/4. 193–210. old., u. o. az 1964. évi Velencei Carta, és más nemzetközi emlékvédelmi alapokmányok szövege, magyar fordításban.

Várostörténeti konferencia Salgótarjában

Salgótarján jubileumi rendezvényeinek keretén belül sor került arra a megbeszélésre, melynek egyik feladatául a közelmúltban megjelent várostörténeti munka értékelését tűzték ki célul a rendező szervek: a Magyar Tudományos Akadémia várostörténeti albizottsága, a városi tanács, a megyei múzeumi igazgatóság és a TIT megyei szervezete. S ha nem is sikerült a programot az eredeti terjedelemben megvalósítani, az egybegyűlt meg lehetőségen csekély számú fővárosi és megyebeli résztvevő tartalmas és tanulságos megbeszélésnek lehetett tanúja, illetve közreműködője.

A megbeszélésnek különösen az adott értéket, hogy ez volt az első alkalom, amikor a városon kívülről érkezett bírálat a várostörténeti művel kapcsolatban. Nem kétséges, hogy egy-egy helytörténeti mű megítélésénél az érdekelt város lakói, az ott élő bírálók más szemmel nézik az ilyen munkát, mint a kívülállók: örülnek legapróbb eredményeiknek is, elnézőbbek fogyatékoságaival szemben, sokszor már azt a tényt is túl nagyra értékelik, hogy egyáltalán megszületett a mű. A helyes, higgadt értékeléshez feltétlenül szükség van a kívülálló hideg, józan és objektív észrevételeire.

Megnyugtató lehet a kötet kiadója és szerzői, de nyilván a város valamennyi lakója számára az a tény, hogy a várostörténet értékelése kapcsán a megjelent vendégek, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének, a Budapesti Történeti Múzeumnak és a Műegyetem urbanisztikai tanszékének képviselői nem fukarkodtak a dicséretekkel, a nem egyszerű felsőfokú jelzők használatával. Természetesen nem kell arra gondolnunk, hogy valamiféle elvtelen udvariaskodás, a vendéglátónak kiíró tisztelet vezette őket abban, hogy jókat mondanak. Mind az ő észrevételeikből, mind pedig az érdekelt szerzők felszólalásaiból meglehetősen tisztán rajzolódott ki az a sokféle probléma, melynek maradéktalan megoldására a könyv megírása közben nem került – nem is kerülhetett – sor. Ezek a hiányosságok természetesen nem csökkentik a munka értékét, sőt a dicséret jelzőket sem teszik tartalmatlanná, hanem – mint már hasonló esetben – jó tanulsággal szolgálhatnak a később készülő hasonló munkák megírásához. (Mint ahogy az éppen feldolgozás alatt lévő Balassagyarmat történetnek a megbeszélésen ielen lévő szerzői nyilván máris sok tanulságot vonhattak le az elhangzottakból, melyeket még gyümölcsözően érvényesíthetnek saját munkájukban.)

Az eszmecsere során mindenekelőtt az az alapvető megállapítás fogalmazódott meg, hogy milyen szükség volt ennek a könyvnek a megírására. SZABÓ BÉLA, a kötet főszerkesztője bevezetőjében beszélt azokról az előzetes tárayalásokról, melyek már évek óta folytak a város vezetői és helytörténettel foglalkozó körök között éppen arra vonatkozóan, hogy kell-e, érdemes-e Salgótarján történetének feldolgozásával foglalkozni, van-e ilyen mű iránt társadalmi igény. Az elkészült munka azok álláspontját igazolja, akik annak szükségességét hangoztatták. Erről beszélt VÖRÖS KÁROLY (Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete) is, aki szerint a kötet jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy Salgótarján az ország gazdasági életében jelentős település, amely a kapitalizmusnak speciális terméke a maga összes problémáival és lendületével együtt: egy ilyen város bemutatása már önmagában is jelentős, hiszen ehhez hasonló folyamatról még nem készült feldolgozás, különösen ilyen színvonalon nem.

Ami a mű szerkezetét illeti és az ezzel kapcsolatos problémákat, egyértelmű tetszéssel találkozott a szerkesztőbizottságnak az az eljárása, hogy a szigorúan vett történeti részt 1948-ig terjesztette ki és az utána következő korszak legfőbb vonásainak ismertetését három kortörténeti tanulmánnyal oldotta meg. SZABÓ BÉLA elmondotta, hogy a 19. század második felének a bemutatása azért kapott viszonylag nagyobb teret, mivel ez az a korszak, melyben tulajdonképpen Salgótarján városias fejlődése megindult, a Horthy-korszak aránylag rövidebb terjedelmű feldolgozását viszont az magyarázza, hogy ebben az időszakban – annak ellenére, hogy a városá alakulás aktusa ekkor következett be – a kötetben is ismertetett okok miatt a város a vártnál kevesebbet fejlődött. A vendég hozzászólók is egyetértettek ezzel a beosztással, megjegyezték, azonban, hogy a mondanivaló felépítéséhez, belső arányaihoz lehet megjegyzéseket fűzni. Így GERELYES EDE (Budapesti

Történeti Múzeum) főként azt tette szóvá, hogy az 1918–1945 közötti részben a politikai kérdések kerülnek előtérbe. Ez természetesen nem baj, csak bizonyos egyoldalúság veszélyét rejti magában. Az a tény, hogy – bár a társadalmi mozgás rajza jó és megfelelően elemzi a mű a várospolitikai mozgásokat is, bemutatva annak lényeges mutatóit – az egyes témák, vonalak vezetése a korábbi nagy fejezetekhez képest leszűkül és így az 1945 utáni rész indítása már részben alap nélkül van. MOLNAR PAL, a kérdéses fejezet szerzője elmondta erre, hogy tulajdonképpen nem is állott szándékában minden lényeges vonalnak a végigvezetése, a rendelkezésre álló terjedelemben főként csak azt tette tehetővé, hogy a város 1945–1948 közti története kapcsán a részkérdések mellőzésével a felszabadulás, valamint a demokratikus és szocialista átalakulás legfontosabb elemeit mutassa be, különös hangsúllyal elmezve az ország különböző városainak e korszakbeli fejlődésétől eltérő számos mozzanatot, a Magyar Kommunista Párt városi szervezetének meghatározó szerepét, Salgótarjánnak a megye politikai központjává való alakulásából adódó sajátosságokat.

Sok szó esett a megbeszélés során a várostörténet rendelkezésére álló és hiányzó forrásanyagáról. SZABÓ BÉLA színesen ecsetelte, hogy viszonylag milyen kevés, de ugyanakkor tartalmas és értékes forrásanyag könnyítette meg számára a 19. század második felének a bemutatását, VOROS KÁROLY arról beszélt, hogy a további kutatások során még milyen forrásanyagokat lehet figyelembe venni. SCHNEIDER MIKLÓS a Horthy korszakkal kapcsolatos fejezet szerzője pedig arról tett említést, hogy bár századunk írásbelisége hatalmas méretekben felduzzadt, mégis számos alapvető forrásanyag hiányzik és így egyes kérdések bemutatása csak rendkívül időigényes, hosszadalmas utánjárást követelő forrás- illetve adatgyűjtéssel válik lehetővé, amilyenre e munka megírása során nem minden esetben volt lehetőség.

Mindezekben túl esett szó arról is – és talán ez az egyik legdöntőbb mozzanata az egész megbeszélésnek –, hogy a Salgótarján város történetét feldolgozó munka a történelem szemével nézve hogyan állja ki a kritikát, nyújt-e valamit a történettudománynak. Hiszen a helytörténeti munkák, azon túl, hogy az adott helyen töltenek be fontos tudatformáló funkciót, hozzá kell, hogy járuljanak olyan kérdések országos méretű tisztázásához, melyeknek összefüggései csak helyi adatok fényében mérhetők le maradéktalanul. Az ezzel kapcsolatos véleményt VOROS KÁROLY tolmácsolta, midőn elmondta, hogy a kötet a tudományosság mércéjével mérve is megállja a helyét, hiszen komplexen nyekszik ábrázolni a valóságot, sikeres lépéseket tesz abban az irányban, hogy a várostörténet szerves részeként, a megfelelő helyre beillesztve szóljon olyan kérdésekről is (a helyi mikrotársadalom pontos feltárása, művelődéstörténeti adalékok, különösen iskola- és sporttörténet vonatkozásában, valamint az életmódkutatás), melyek csakis ilyen helyi anyagok feltárása révén gazdagíthatják az országos történeti kutatás eredményeit.

A megbeszélés során szó esett még egyéb kérdésekről is. BELITZKY JÁNOS, a feudális kori Salgótarján bemutatató fejezet írója arról szölt többek között, hogy a rendelkezésére álló anyag korszakának csak néhány kérdését világította meg és így teljes kép megadására nem vállalkozhatott; BERKES JÓZSEF az urbanizáció kérdéseit tárgyaló fejezetének tematikájáról szólv megjegyezte, hogy a téma nem tisztán gazdasági jellegű, hiszen közismerten számos, ma is ható politikai vonatkozása is van, melyről szintén említést kellett tennie a fejezetben. Ezekhez kapcsolódva MAJOR JENŐ (Múzeumtem) nagy örömmel nyugtázta, hogy a sajátos fejlődésű Salgótarján történetének feldolgozása mellett helyet kaphatott annak a hatalmas fejlődésnek a bemutatása is, mely ma Salgótarján országoszerte nevezetessé teszi. Külön kitért arra is, mennyire szerencsés, hogy nemcsak a mai Salgótarján külső képének alakulását sikerült a kötetben rögzíteni, hanem a feudális falu és a kialakuló ipari centrum képe is jól érzékelhető megformálást kapott.

Egyöntetű volt a konferencia résztvevőinek a véleménye abban, – s ez mintegy végkövetkeztetésnek is vehető –, hogy a vállalkozás sikere, a sok megoldott, de sok nem egészen tisztázott probléma csak arra ösztönözheti az érdekelteket, hogy ne hagyják abba ennek a karakterisztikus városnak további vizsgálatát, legyen ez a kötet az első lépés egy többtizedes elemző munkához, legyen kezdete egy hosszútávú munkafolyamathoz, melynek eredményeként további hasznos tanulságok szülehetnek mind Salgótarján lakói, mind pedig az egész ország számára.

SCHNEIDER MIKLÓS

A szocialista városok és a szociológia

Mindkettő századunk szülötte: a szocialista város egyértelműen, a marxista szociológia pedig jelenlegi fejlettségi szintjén, kiteljesedett formában tekinthető annak. A marxista szociológia, mint önálló tudomány alapjait és társadalomelméleti kereteit a történelmi materializmus Marx, Engels és Lenin által kidolgozott tételei határozzák meg s a szociológia a 19. században, a huszadik század elején – a klasszikus munkáiban – a forradalmi gyakorlattal, a szocialista államépítéssel volt szoros összefüggésben. A szovjethatalom első éveiben megindult sokirányú szociológiai vizsgálódás lendületét a személyi kultusz szülte torz tudománypolitikai elvek ölték meg. A konszolidációs időszak politikája a marxista szociológia fejlődéséhez is kedvező légkört teremtett. Az elmúlt egy, másfél évtizedben a szociológiai kutatások a szocialista társadalom építésének gyakorlatával összhangban bontakoztak ki, s a nagymértékben differenciálódott igényeknek megfelelően kiváltképp az ügynevezett szakszociológiák – mint például a politikai, a munka-, az üzem-, az erkölcs-, a jog-, vagy a városszociológia- fejlődtek minden előzőnél gyorsabb ütemben.

E speciális ágazatok megeléknkülése nyomon követhető mind a külföldi, mind a hazai szociológiai irodalomban is, hiszen az általános problémákat tárgyaló művek mellett sorra jelennek meg szakszociológia jellegű kötetek. Ezek közé sorolható „A szocialista városok és a szociológia” című tanulmánykötet is, amely az elmúlt év végén – a Kossuth Kiadó gondozásában, Szelényi Iván válogatásában és bevezetőjével látott napvilágot. Szerkesztette: Rathmann János.

Az urbanisztikában eleve új fejezetet nyitott szocialista városfejlesztésben a hatvanas évek során lényeges változások következtek be, amelyek eredményeként a kelet-európai szocialista országok városai sok szempontból eltérő típust jelentenek a nyugat-európai, vagy az amerikai városoktól, de a nem európai szocialista városoktól is. E jelenségre a szociológusok is felfigyeltek és tényfeltáró kutatásokkal segítik megtalálni a kelet-európai szocialista városok – a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetéséből, a hasonló társadalmi, történelmi feltételekből eredő- közös, és – a nagyságrendből a gazdasági fejlettség szintjéből, a kulturális hagyományokból fakadó – eltérő vonásokat. Szelényi Iván ilyen igényvel írott városszociológiai tanulmányokat válogatott egységes nézőpontú, de sokszínű, az elméleti megközelítés ellenére is olvasmányos köteté.

Hat országból – Szovjetunióból, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Jugoszláviából, Romániából és hazánkából – tizenkét dolgozat került a kötetbe, amely három fő fejezetre oszlik. A fejezetek a településrendszer szerveződésének három szintje – a településrendszer egészének tervezése, a szocialista város szerkezete és a lakáskérdés alapján különülnek el. Melyek a településrendszer tervezésének lehetséges céljai, milyen erők hatnak a nagyvárosi fejlődés irányába, milyen társadalmi érdekek mozaikoznak a tervezés mechanizmusát és a városiasodás folyamatát, hogyan formálja át a hagyományos városszerkezetet a korszerű építéssel, társadalmunk új szerkezete hogyan tükröződik az ökológiai struktúrákban, a megváltozott lakásgazdálkodásban hogyan módosulnak a különböző társadalmi rétegek lakáskétségelei? – lényegében ezekkel a problémákkal – mint centrális kérdésekkel – foglalkozik a tizenkét tanulmány.

A kötet élén A. Ahiezer, L. Kogan és O. Janickij szoviet szerzők „Urbanizáció, társadalom és tudományos-technikai forradalom” című írása áll. A cikk alapgondolata, hogy az urbanizáció mai szakaszának specifikumát a tudományos-technikai forradalom, az ismeretek termelésének felgyorsult fejlődése jelenti, s mivel az urbanizáció nem elszigetelt folyamat, irányítása lényegében a társadalomfejlődés irányításának a településhálózat fejlesztését alárendeljük az anyagi termelés fejlesztési érdekeinek, azaz az urbanizáció irányítása gyakorlatilag a tulajdonképpeni anyagi termelés fejlődésével és telepítésével foglalkozó irányítás része volt. A tudományos-technikai forradalom korában azonban ez a megközelítés egyre kevésbé felel meg a termelőeszközök fejlődésével s az egész társadalomfejlődés szükségleteinek. Helyébe – e szovjet szociológusok részéről – az információ-termelés és továbbítás” megnövekedett szerepének az elismerése lép. Miután a nagyvárosok az ilyen rendszerek természetes centrumai – hiszen hatalmas társadalmi-információs potenciállal rendelkeznek – szerintük a szocialista társadalom fejlődését nem a regionális politikával, hanem a településközpontok fejlesztésével lehet biztosítani.

A szocialista város szerkezetét elemző fejezetben kapott helyet többek között Konrád György és Szelényi Iván „Új lakótelepek szociológiai vizsgálata” című tanulmánya. Ebben a szerzőpár – egy-egy budapesti, debreceni, pécsi és szegedi lakótelepen végzett felmérések alapján – azt a hipotézist állítja fel, hogy a főként lakótelepépítkezés formájában történő városfejlesztés a városközpontoz kapcsolódó úgynevezett átmeneti övezetben „slumosodási” folyamatot indít meg, azaz az épületek fizikai leromlását az alacsony jövedelmű rétegek koncentrációja kíséri, hiszen a lakótelepek éppen innen szívják ki a magasabb státusú családokat. A lengyel, a csehszlovák illetve a jugoszláv szerző cikkének mondanivalóját is figyelembe véve Szelényi Iván az alábbi következtetést vonja le a városrendszer változásáról: „Városaink jelenlegi társadalmi-ökológiai struktúrája fő vonásaiban már a háború előtt kialakult, s lényegében megfelel általában az európai városokra általában az jellemző, hogy a népesség társadalmi státusa a város középpontjában a legmagasabb és a város széle felé egyre csökken. . . . A szocialista rendszer uralomra jutásával a különböző társadalmi rétegek térbeli elkülönülésének foka érezhetően csökkent, de a régi szerkezet tulajdonképpen tovább élt. Az elmúlt évtizedben a tömeges lakótelepépítkezések viszont mintha módosítanák a kelet-európai városokban az európai városra általában jellemző struktúrát, mert ezekbe az új városrészekbe a városközpontoz közelebb eső, fizikailag leromló negyedekből az átlagosnál magasabb jövedelmű és iskolai végzettségű családok áramlanak, s így a társadalmi státus magasságát kifejező, legmagasabb értékét a városközpontban elérő és a periféria felé süllyedő görbe az átmeneti övezetben megtörik, majd a lakótelepgyűrűben ismét emelkedik.”

A nem szakember olvasó számára a kötet egyik legerdekesebb írását minden bizonnyal Zdravko Mlinár szolgáltatja. A kéziratban talált cikk a szociológia egyik fontos kategóriájával a társadalmi kapcsolatokkal foglalkozik, konkrétan Velenje egyik kerületébe, az úgynevezett Novo Velenjébe bevándorlók baráti kapcsolatait vizsgálja. A részfejezetek a baráti kapcsolatok fogalmát, eredetét, vizuálai dimenzióit, a barátok számának alakulását, a baráti látogatások gyakoriságát elemzik. A „Hol lakik a legjobb barát?” kérdésre a válasz a következő volt: „A Velenjében baráttal rendelkezők 23 %-a, vagyis majdnem negyede, azt mondta, hogy legjobb barátja vele egy házban vagy háztömbben lakik, tehát egyben szomszédia is. A soklakásos házakban előknél ez az arányszám 25,6%, a néhány lakásos házakban lakóknál pedig 20,0%. Különösen érdekes, hogy a barátok lakásától való távolság szorosan összefügg a bevándorlás óta eltelt idővel. Adataink szerint minél régebben lakik valaki Velenjében, annál kevésbé valószínű, hogy a legjobb barátjával egy házban vagy háztömbben lakjon. A baráti kapcsolatok területileg annál kiterjedtebbek, minél régebben él valaki a városban, a régebben bevándoroltak kevésbé kényszerülnek arra, hogy szomszédságaikból keressenek maguknak barátot. . . . Az adatgyűjtés során a bevándoroltak mind nagyobb skálán integrálódnak a lakóhelyi közösségbe, és mind intenzívebben vesznek részt a város társadalmi életében. . . .”

V. Duric tanulmánya a lakást – meglehetősen újszerűen – mint társadalmi jelenséget vizsgálja és a gondolatmenetéből levonható következtetés szerint az ember lakás iránti szükségletének társadalmi létének mikéntje határozza meg, a lakásviszonyok az emberi társulások termelőképességét és feilletttségét, a munkarendszert, a társadalmi rendszert, az életfeltételeket, a társadalom kulturális értékeit tükrözik, kifejezik a család típusát, szerepét, összetételét és kapcsolatait, „a lakásmód a társadalmi rendszerek és társadalmi intézmények önéletrajza” Erre az alap gondolatra épül cikkének második fele – amely a lakás-szociológiai kutatások sajátosságaival foglalkozik – és tulajdonképpen a lakás-szükségletekkel illetve a lakáselosztással foglalkozó másik két tanulmány is. Miután a szocialista országokban a „bér lakás piac” gyakorlatilag ismeretlen, a szociológusokra rendkívül felelősségteljes feladat vár: a lakosság tényleges szükségletéről kell, hogy információkat nyújtsanak. A kötetet záró írások ilyen aspektusból vizsgálják a leningrádiak lakásigényeit, valamint a magyarországi lakásgazdálkodás mechanizmusát, modelljét.

Ez utóbbi dolgozat pécsi és szegedi minta alapján íródott s csak sajnálhatjuk, hogy ebben sincs utalás – mint ahogyan az új lakótelepek szociológiai vizsgálataiból is kimaradt – a minden bizonnyal rendkívül érdekes alapanyagot tartalmazó salgótarjáni urbanizációs folyamatra, amely – a városközpont totalis rekonstrukciója folytán – mind a városrendszer kialakítása, mind a lakásépítés és elosztás terén sok speciális vonást tar-

talmaz. Remélhetőleg a városszociológusok is mihamarabb „felfedezik” a régit és az újat egyedi módon ötvöző szocialista várost, hiszen e témában számtalan kutatási lehetőséget kínál, s olyan következtetésekre adhat alkalmat, amelyek motíválhatják a kis, illetve közepes nagyságrendű szocialista városokról a – szocialista vizsgálatok eredményeképpen is – kialakult képet

CSONGRÁDY BÉLA

Hann Ferenc — Hibó Tamás: A város

A magyar városok némelyike évezredes hagyománnyal, sajátos történelmmel rendelkezik. Arrabona, Savaria, Aquincum már a magyarok megérkezése előtt virágzó város volt, a középkor vár-városai az irodalomban, képzőművészeti produktumokban is megőrizték legendáikkal büszkélkedhetnek.

A XX. század elő-urbanizációja, az új fogalmakkal előbukkanó, új értelmezésű civilizáció, az iparosodás új városokat szült. Dunaújváros, Leninváros mellett ilyen település az idősebb testvér, az ötven esztendőS Salgótarján. Legendái újkeletűek. Nem kell még a port sem levetni azokról az alig sárgult lapokról, melyek a város történelmét őrzik. Sokan élnek még azok közül, akik e történelem résztvevői, alakítói, mozgatói voltak.

Hann Ferenc kis verseskönyve és a kötet metszetei (Hibó Tamás munkája) a város ötven évét, a fél évszázad jelentős fordulópontjait örökítik meg az irodalom és a képzőművészet eszközeivel.

A kötet alcíme: Egy legenda töredékei. A versek ciklusszerűen fűződnek össze. Az egyes történelmi szakaszok hangulatát, a ma számára átmenthető heroizmusát más és más eszközzel, műfaj felhasználásával reprodukálják. A bevezető vers a múlt és jelen tömör szembesítése: „hol hajdan lusta fű / és héjakút árnyéka / lengett / ... ma város áll / homlokkal hegyeknek forduló / áll keményen / vas- betontürelemmel / ...”

Az első sorsforduló; a város születésének előestéje, a Tanácsköztársaság bukásának nehéz és tragikus időszaka. A vers a népballada és a szurrealista költemény képviselőjét egyesíti. Ilyenformán képes közelférközni a mai ember érzelmi világához, képes új értelmezésben tükrözni egy adott kort: „... jöjjetek éjben / feketében / puskarács- menedékben / Trajbiár Pált meg is fogták / Messzevárosba hurcolták / jött az írás / nyakát szegtek hatodmagával temették / szép szemük vak / fülük süket / moha növi be öklüket ...”

A harmincas évek válságos időszaka egyetlen ember, egy anya sorsában sűrűsödik. Rokonszenves felfogásmódot képvisel ez a vers, hiszen olyan alapvető emberi érzések (bánat, szenvedés stb.) ábrázolásával jut el a költő a mai olvasóhoz, melyek időtlenek, melyek mindenkor tudnak érzelmi rezonanciát kelteni. A fia halálán bánkódó anya jajszava, a reménytelen keresés drámája motiválja, emberléptékűvé teszi, emócionálisan jelzi a kort: „a gonosz kígyó hátán / jaj mi lett / ki fonja be hajam / ha a lámpátlan éj / reánkzuhan a kolónián / ha a rettenetes kuvaszok / felüvöltének a gyárudvarra / ...”

A város történelmének további korszakai dokumentumszerűen, szükséztől jellemzettek. Az itt található versek némelyike kevésbé szerencsés, váratlanul sematikus részletek hozzák zavarba az olvasót. A kis kötetet záró versek a jelen problémáit, csodáit vázolják. A hangvétel most már valóban modern, széles asszociációs skálán mozgó képek halmaza. A kábelek és acélrögök ritmikája jellemzi ezeket a sorokat.

Hann Ferenc szép kiállítású munkája nem történelmi illusztráció kíván lenni. Sokkal több annál, hiszen bármilyen alapos történelmi tanulmány sem tudná ennyire szemléletesen, tömören, szuggesztíven visszaadni a kort, fél évszázad hangulatát.

Az irodalom modern áramlataival kontaktust tartó, kísérletező kedvű, fiatal költő első önálló kötete A VÁROS, mely közéleti lírájával kiegészítője, szerves része eddigi publikációinak. Rokonszenves hitvallás az emberről és történelemről.

Külön értéke a kiadványnak a gazdag – és a versekhez illeszkedő – grafikai anyag. Egységben a versekkel, a konvenciókat sikeresen elkerülve Hibó Tamás hangulatteremtő erejét és szakmai tudását igazolja.

KISS SÁNDOR

